

**Національний університет біоресурсів і природокористування
України**

Іванова О.В.

**ОСНОВИ УКЛАДАННЯ
ГАЛУЗЕВИХ ГЛОСАРІЇВ. КУРС
ЛЕКЦІЙ**

**Навчальний посібник
для підготовки фахівців зі спеціальності
“Філологія”**

Київ
ДДП «Експо-Друк»
2016

УДК 81' 374 (038)

ББК 81.2 Я2

I20

Автор:

О.В. Іванова, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської мови для технічних та агробіологічних спеціальностей НУБіП України

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист № 1/11-16906 від 24.10.2014)*

Рецензенти:

Калита Алла Андріївна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри теорії, практики та перекладу французької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

Голобородько Костянтин Юрійович – доктор філологічних наук, професор, директор інституту мов світу Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди

Якимович Богдан Зіновійович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету імені Івана Франка

Іванова О.В.

I20 Основи укладання галузевих глосаріїв. Курс лекцій. Навчальний посібник / О.В. Іванова. – К.: ДДП «Експо-Друк», 2016. – 228 с.
ISBN 978-617-7202-43-0

Третє видання, доповнене і виправлене.

У навчальному посібнику розкрито теоретичні засади лексикографії, питання історії виникнення лексикографії в Україні, Великобританії й США, основні проблеми й напрями сучасної лексикографії. Увесь матеріал поділено за темами відповідно до навчальної робочої програми. До кожної теми подано список літератури й питання для контролю знань студентів.

Рекомендується для студентів фахових факультетів вищих закладів освіти України, фахівців-мовознавців, а також усіх, хто цікавиться проблемами лексикографії.

ISBN 978-617-7202-43-0

УДК 81' 374 (038)
ББК 81.2/7 Я2

© Іванова О. В., 2016

ЗМІСТ

Передмова	4
Тема 1 Лексикографія як синтез науки і мистецтва укладання словників	7
Тема 2 Розвиток української лексикографії	19
Тема 3 Розвиток англійської лексикографії	40
Тема 4 Теоретичні засади лексикографії	67
Тема 5 Типологія словників	87
Тема 6 Перекладна лексикографія	102
Тема 7 Навчальна лексикографія	119
Тема 8 Термінографія і стандарти	136
Тема 9 Комп'ютерна лексикографія	149
Лексикографічний глосарій	169
Додаток 1	180
Додаток 2	184
Додаток 3	188
Додаток 4	189
Список використаних джерел	210
Список лексикографічних джерел	222

Передмова

Відповідно до концепції модернізації української освіти основною метою професійної освіти є підготовка висококваліфікованих фахівців відповідного рівня й профілю, компетентних, відповідальних, конкурентоздатних на ринку праці, таких, що вільно володіють своєю професією й орієнтуються в суміжних сферах діяльності, здатних до ефективної роботи за фахом на рівні світових стандартів, готових до постійного професійного зростання, соціальної та професійної мобільності. Сьогодні, в умовах широкої комп'ютеризації та видавничої діяльності в Україні, а також у період поширення міжнародних зв'язків, сучасна лексикографія набуває великого значення, удосконалюються традиційні лексикографічні комплекси, створюються нові типи словників та комп'ютерні технології їх укладання, поширюється використання словникових робіт у практичному житті людей і, першочергово, в навчальному процесі. «Спецкурс з основ укладання галузевих глосаріїв» є дисципліною за вибором студента на факультетах, що готують фахівців напряму підготовки «Філологія». Для філолога словник є необхідним інструментом роботи та джерелом знань, адже він розширює світогляд людей, розвиває й удосконалює його мовлення. У різних словниках представлено знання, якими володіє людство в певну епоху, з усіх галузей науки, техніки, мистецтва, їх заслужено називають супутниками цивілізації. Вони служать довідниками про те, як правильно вимовляти і писати слова, як тлумачити значення слів, як виникло це значення, якого походження слово.

Для того, щоб отримати допомогу від словників, необхідно знати їх типологію, принципи укладання, особливості будови словникових

статей, мати практичні навички щодо користування словниками різних типів.

Студенти філологічних спеціальностей повинні користуватися словниками як фахівці, а це вимагає професійних знань про словники. Майбутній філолог має чітко усвідомлювати, коли і до якого словника доречно звернутися за довідковою інформацією з мови. Йому необхідно добре розуміти структуру кожного типу словника для того, аби швидко знайти необхідні відомості. Він має знати переваги й недоліки кожного з типів із тією метою, щоб обрати не лише доречний, а й найкращий словник чи довідник до конкретної ситуації. Усі, хто вивчає іноземну мову, користуються словниками, але, нажаль, не всі мають змогу отримати вичерпну інформацію, включену в них. У словниках зосереджено знання й відомості про мову, що дає нам можливість глибше й чіткіше пізнати й усвідомити її особливості.

Неможливо опанувати мову раз і назавжди: мова немов живий організм, який постійно росте і змінюється. Словники виконують багато різних функцій, тому вони необхідні для опанування як рідною, так і обов'язкові для вивчення іноземних мов, для підвищення рівня культури усного й писемного мовлення.

Без словників важко було б відшукати професіоналів у тій чи тій сфері, спілкування, зокрема – професійне, перетворилося б на невпорядковане, з постійним перепитуванням «а що саме ви розумієте під сказаним». Словники – це не лише довідники, а й елементи національної культури: адже в слові втілено багато сторін народного життя. Все багатство й різноманіття лексичних запасів мови зібрано в словниках. Користувач обирає певний словник, виходячи з власних можливостей та умов завдання.

Посібник «Основи укладання галузевих глосаріїв. Курс лекцій» ставить за мету виробити у студентів розуміння лексикографії як самостійної лінгвістичної науки й її відношення до інших наук, ознайомити із типами та різновидами словників, енциклопедій і довідників, уміло користуватися ними для оперативного отримання потрібної інформації, спонукати до точного і стилістично виправданого використання слів, оперувати електронними словниками; формувати комунікативну, лінгвістичну, соціокультурну й професійну компетенції студентів шляхом їх залучення до виконання професійно орієнтованих завдань; формувати інтерактивні навички і вміння користування лексикографічними джерелами з послідовним удосконаленням кожного окремого виду мовленнєвої діяльності; заохочувати до самоосвіти.

Тема 1

Лексикографія як синтез науки і мистецтва укладання словників

План.

1. Поняття лексикографії.
2. Лексикографія як мистецтво створення словників.
3. Місце лексикографії серед інших мовознавчих дисциплін.
4. Словник як один із найважливіших способів опису лексичної системи мови.

Література:

1. Городецкий Б.Ю. Проблемы и методы современной лексикографии / Б.Ю. Городецкий // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XIV. – М., 1986. – С.11-13.
2. Дубичинский В.В. Искусство создания словарей. Конспекты по лексикографии / В.В. Дубичинский. – Харьков: ХГПУ, 1994. – С.18-23.
3. Минаева Л.В. Лексикология и лексикография английского языка: учеб. пособ. / Л.В. Минаева. – М.: АСТ: Астрель, 2007. – 222 с.
4. Щербин В.К. Вселенная в алфавитном порядке / В.К. Щербин. – Минск: Народная асвета, 1987. – 80 с.
5. Landau S.I. Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography / S.I. Landau. Cambridge: University Press, 1996. – 370 p.
6. Problems in Lexicography ed by F.W. Householder and Sol. Saporta. Bloomington: Indiana University, 1975. – P. 3-6.

1. Поняття лексикографії.

Не бійтесь заглядати у словник -
Це пишний яр, а не сумне провалля.
Плекайте, як дбайливий садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля.

Не майте гніву до моїх порад
І не лінуйтеся доглядати свій сад.

М. Рильський

Усердней с каждым днем смотрю в словарь.
В его столбцах мерцают искры чувства.
В подвалы слов не раз сойдет искусство,
Держа в руке свой потайной фонарь.

С.Я. Маршак

Словник – це весь світ у алфавітному порядку

А. Франц

Лексикографію можна вважати однією з найдавніших видів прикладної лінгвістичної діяльності, результатами якої користується кожна розумна людина. Існуюче на сьогоднішній день різноманіття словників може навести на думку, що укладання словника – це нескладна річ. Насправді ж для підготовки словників лексикографам доводиться вирішувати велику кількість проблем, пов'язаних із тим, що лексика будь-якої мови – це складний об'єкт.

Лексикографія (від грец. λεξικογραφία (грец. λεξικόν — словник і грец. γράφο — пишу)), словникарство — розділ мовознавства, пов'язаний зі створенням словників та опрацюванням їх теоретичних засад. Це наука, що має практичне застосування. Словники необхідні для вивчення рідної й іноземної мов, для піднесення культури усної й писемної мови і загалом інтелекту людини. Культурний рівень нації та рівень розвитку мови часто оцінюють за кількістю виданих словників.

Лексикографія виникла з практичних потреб пояснення незрозумілих слів, що спочатку здійснювалося у вигляді глос, тобто тлумачення написів на полях і в тексті рукописів книг.

Отже, предметом лексикографії є збирання слів тієї чи тієї мови, їх систематизація, опис словникового матеріалу.

Зміст поняття «лексикографія» складають як теоретична лексикографія, що включає теорію й історію створення словників, так і практична лексикографія, що має у своєму складі безпосереднє створення словників або первинних словникових матеріалів.

Лексикографія займається словникарським кодифікуванням лексики певної мови в цілому, зокрема її літературного різновиду (також лексики окремих авторів, наприклад словник мови письменника), чи в частинах близько (діалектні словники), чи ділянкових (термінологічні словники), в діахронному зрізі (історичні словники з простеженням розвитку форм і значень включених слів), з розглядом походження слів (етимологічні словники з розкриттям найдавнішої форми й значення та спорідненості з їхніми лексемами в інших мовах), із поданням сучасної правописно-наголосової норми слів (правописні й орфоепічні словники), їх уживання у стійких словосполученнях і фразеологізмах (фразеологічні словники) і стилістичного цінування (стилістичні словники); значення слів можуть подаватися тією самою мовою (тлумачні й енциклопедичні словники) або якимись іншими мовами (перекладні, дво- й кількомовні з поданням еквівалентів з інших мов).

Лексикографія тісно пов'язана з лексикологією, оскільки укладання словників вимагає ґрунтовних теоретичних знань і доброго чуття мови, тобто розуміння відтінків значення слова, особливостей його вживання, сполучуваності з іншими словами тощо.

2. Лексикографія як мистецтво створення словників.

До сьогоднішнього дня не вщухають суперечки про те, що таке лексикографія: наука, практична діяльність, мистецтво чи частина (розділ) деяких наукових дисциплін?

В українському мовознавстві прийнято трактувати лексикографію як розділ мовознавства, до компетенції якого належить створення словників і опрацювання їхніх теоретичних засад і тісний зв'язок із лексикологією. Фактично наша мовознавча традиція ніколи експліцитно не ставила питання про статус лексикографії. Тобто не йшлося про те, є лексикографія теоретичною або практичною галуззю знань чи взагалі окремою галуззю. Не кажучи вже про таке питання, як: «лексикографія – наука чи ремесло?»

Пропозиція осмислення лексикографії під таким кутом зору – наука чи ремесло або, навпаки, ремесло чи наука – мотивована кількома чинниками. По-перше, упродовж ХХ ст. українське словникарство пройшло довгий і неоднозначний шлях злетів і падінь. По-друге, створено чимало словників різного типу та різної якості. По-третє, написана велика кількість статей, присвячених теоретичним засадам лексикографії, починаючи з передмов до словників і закінчуючи монографіями. І, по-четверте, виокремилася словникова видавнича справа, що має чітку комерційну зорієнтованість. Усі ці процеси та їхні результати спричинили потребу переосмислення і статусу, і місця лексикографії, переструктурування лексикографії, її нового наповнення, появи нових завдань і методів тощо.

Послугуючись сучасними лінгвістичними студіями, виділимо дві основні тенденції позиціонування лексикографії, в різний спосіб репрезентовані радянською, російською та польською лінгвістичною наукою.

Радянське мовознавство вперше сформулювало питання лексикографічної теорії в 1939 р. Зробив це Л. Щерба у своїй доповіді «*Опыт общей теории лексикографии*», виголошеній на засіданні Відділення літератури і мови АН СРСР, згодом розширеній та опублікованій у виданні «*Языковая система и речевая деятельность*» [Щерба 1958, с. 265-304]. Свою доповідь Л.В. Щерба розпочав із такої тези: «хоча людство дуже давно почало укладати словники, однак якоїсь загальної лексикографічної теорії, очевидно, не існує ще й до сьогодні» [Щерба 1958, с. 265]. І за відсутності загальної теорії лексикографії вчений робить спробу намітити деякі основи майбутньої теорії. Послуговуючись термінологією радянської доби, Л.В. Щерба свій «план виконав і перевиконав». Учений не лише намітив, як планував, основи майбутньої теорії лексикографії, а й визначив розвиток радянської теоретичної лексикографії до кінця ХХ ст.

Член північноамериканського лексикографічного товариства Сидні Лендау зазначив: «Створення словників не потребує блиску й оригінальності мислення, цей вид діяльності потребує високого інтелекту, професіоналізму і самовіддачі в складній роботі. Крім того, процес створення словника має приносити задоволення автору» [Landau 1989, с. 4]. Віддаючи належне справедливості цього висловлювання, неможливо не погодитися з трактуванням словникової праці як кропіткої, але не надихаючої.

Не викликає сумнівів, що лексикографія – це наука про створення словників. Доказом того є теоретичні принципи, закони, постулати, розроблені багатьма теоретиками й практиками словникової справи.

«Взагалі, словникова робота, як така, що базується винятково на семантиці, потребує особливо тонкого сприйняття мови, потребує, я

сказав би, особливого дарування, яке по якійсь лінії, напевно, рідниться з письменницьким даруванням» [Щерба 1958, с. 76].

Нажаль, ще й досі багато хто не помічає в словниковій діяльності серйозної наукової основи. Л. Щерба писав: «Я вважаю вкрай неправильним те зневажливе ставлення наших кваліфікованих лінгвістів до словникової роботи, завдяки якому майже ніхто з них ніколи нею не займався (у старі часи це за копійки робили випадкові любителі, які не мали ніякої спеціальної підготовки) і завдяки чому вона отримала таку безглузду назву – «складання» словників. І дійсно, і лінгвісти, і тим паче «укладачі» словників побачили, що ця робота має мати науковий характер і ніяк не бути складовою в механічному зіставленні якихось готових елементів» [Щерба 1974, с. 308].

Словникова робота зрідні мистецтву – вона прориває усілякі межі можливого, потребує художнього сприйняття. Із повним правом можна назвати лексикографію мистецтвом – **мистецтвом створення словників (art lexicographica)**.

Лексикографічна наука будується на чіткій відповідності лінгвістичної теорії її законам і принципам, лексикографічна практика як мистецтво є окремим літературним жанром, де найважливіша роль відводиться майстерності й таланту автора – творцю словника.

Таким чином, лексикограф виступає не лише теоретиком, який займається питаннями мовознавства й їх вирішенням із точки зору словникового опису, але й практиком, утворюючим витвір мистецтва під назвою «словник».

3. Місце лексикографії серед інших мовознавчих дисциплін.

Із самого початку слід принципово відзначити діалектичну двоєдність лексикографії як науки. Виступаючи, з одного боку, окремою науковою дисципліною поряд з іншими лінгвістичними

дисциплінами, лексикографія, з іншого боку, представляє собою універсальну методологічну науку, необхідну найрізноманітнішим галузям людської практики. Без словників неможливі наукові дослідження в математиці, біології, хімії, медицині, культурології, інформатиці тощо, словники визнаються основними, програмними джерелами багатьох наукових дисциплін. Саме тому сучасними вітчизняними й зарубіжними лінгвістами лексикографія на сьогоднішній день вважається **синтетичною наукою**.

Відмінна риса усієї сучасної лексикографії – «синтез філології й культури в широкому розумінні слова» [Апресян, 1993, с. 6] і в тому розумінні, що вона увібрала у себе як теоретичні дослідження, так і практичні, прикладні аспекти наукових вишукувань.

Завдання, що стоять сьогодні перед лексикографією, належать до різноманітних галузей людської практики: переклад, викладання рідної й іноземних мов, комп'ютерні, інформаційно-пошукові системи, культурологія, етнографія, соціологія, проблеми професійного спілкування, психологія тощо.

Б. Городецький відзначав: «Лексикографія як наукова дисципліна носить, безсумнівно, комплексний характер: її історико-філологічний аспект проявляється у постійному зацікавленні типологією словників і їх зв'язку з культурою; її гносеологічний аспект обумовлений сутністю словників як способу організації й подачі знань, накопичених суспільством; її семантико-лексикографічний аспект пов'язаний із узагальненням словникових даних у руслі моделювання плану змісту мови» [Городецький 1983, с. 8–9].

Однак, нині функції лексикографії розширилися за рахунок вирішення не лише прикладних, але й інформаційно-пізнавально-методологічних завдань. Сьогодні наука лексикографія знаходиться на

межі інформаційної технології: комп'ютерного мовознавства, практичних наукових експериментів, загальної й педагогічної лінгвістики.

Творчий науково-аналітичний характер лексикографії зобов'язує нас розглядати її не лише як мистецтво, «науку прекрасного», але і як окрему повноправну наукову дисципліну.

В якості окремої самостійної наукової дисципліни лексикографію необхідно розглядати в її взаємовідношенні з лінгвістикою. Основним об'єктом вивчення словникової науки є слово у всіх його особливостях і взаємовідношеннях. Однак слово вивчається з різних позицій й іншими лінгвістичними дисциплінами: фонологією, словотвором, морфологією, синтаксисом. У цьому відношенні слід підкреслити **посередницьку роль** лексикографії: від теоретичної лінгвістики вона отримує основні поняття і принципи, а прикладному мовознавству для вирішення практичних завдань дає необхідну систематизацію знань і лексичних одиниць.

Окрім того, лексикографічна інтерпретація слова – універсальний інструмент для фонологічного, граматичного і синтаксичного опису лексики. Іноді лексикографію вважають лінгвістичною кодифікацією на рівні слова [Hartmann 1979, с. 2], тому що лексикографічний принцип нормативності сьогодні ніким не заперечується, а слово функціонує на різноманітних рівнях лінгвістичної ієрархії, що примушує лексикографа володіти інформацією про слово і використовувати її в своїй роботі з точки зору і фонології, і словотвору, і морфології, і синтаксису, і текстового аналізу тощо.

А. Аль-Касімі виділяє три типові омани, що існують у теоретичній лінгвістиці відносно **розрізнення граматики і лексикографії** [Al-Kasimi 1977, с. 32–33] (термін «граматика» у

виключно практичних цілях А. Аль-Касімі використовує для сукупного позначення фонології, словотвору, морфології й синтаксису):

1. Уважається, що лексикографія, вивчає лише слова, а граматики – все останнє в мові. Насправді, і словник, і граматики під різним кутом зору досліджують лексичні одиниці мови.
2. Іноді стверджується, що лексикографія займається безпосередньо лексичними одиницями мови, а граматики – лише абстрактними відношеннями між ними. Однак лексикографія також описує відношення лексичних одиниць між собою, а граматики аналізує і вимову, і графічну оболонку, парадигматичні й синтагматичні відношення слова.
3. Неможливо також погодитися з тим, що лексикографія розглядає винятково семантичні проблеми, а граматики займається проблемою «форми слова». Значення й форма як у граматиці, так і в словниковому аналізі принципово нерозривні.

У цьому контексті слушні слова П. Денисова: «Академічна граматики і академічний словник вірогідно мають знаходитися у відношеннях узгодженості й комплементарності» [Денисов 1988, с. 48].

Очевидно, що лише в мовленні слово реалізує всі свої змістові й граматичні можливості. Але не можна не визнати, що «взаємодія лексики і граматики» у словниковій практиці здійснюється в односторонній граматичній підтримці лексикологічних завдань.

Таким чином, сучасна лексикографія – надзвичайно потужна і добре розвинена галузь мовознавчої науки, що відіграє важливу роль у збереженні культурних цінностей народу. Розширенню теоретичної й дослідницької роботи в галузі лексикографії сприяють наявність кількості лексикографічних центрів, розмаїття словників, потужний науковий потенціал. Основними критеріями при створенні словника є

великий обсяг, раціональний, продуманий спосіб подачі словникового матеріалу, швидкий та зручний пошук необхідного слова.

4. Словник як один із найважливіших способів опису лексичної системи мови.

Словник є системно упорядкованим складом усуспільнених лінгвістичних форм, укладених за мовленнєвою практикою мовної спільноти і прокоментованих автором так, що кваліфікований читач розуміє значення кожної окремої форми, а також отримує інформацію про суттєві факти, пов'язані з її функціонуванням у відповідній спільноті.

Словник – це текст, що описує значення слів, часто ілюструє вживання їх у контексті, й зазвичай подає вимову. Словники в традиційній книжковій формі здебільшого подають слова в алфавітному порядку. Сучасні словники часто містять інформацію про написання (літерування), етимологію (походження слова), слововжиток, синоніми, граматичні особливості, інколи ілюстрації. Словники відображають культуру мови народу і сприяють її нормалізації. Вони є багатим джерелом її вивчення, зокрема правил написання, вимови, добору слова.

Словникам належить важлива роль у розвитку національної духовної культури як цінним джерелам інформації й засобам підвищення комунікативної культури носіїв мови.

Словники мають величезне значення у формуванні фахової й мовної компетенції майбутнього професіонала так, як включають усі необхідні відомості про сучасну мову: пояснюють значення слів із точки зору їх уживання, терміни з тієї чи тієї галузі науки, походження і розвиток слів; подають правильний правопис і наголоси, правильну

вимову; пояснюють слова і терміни, засвоєні з інших мов та багато іншого.

Словники не лише дозволяють краще зрозуміти складні терміни й способи їхнього застосування, тлумачать значення слів інших мов, але й дозволяють дотримуватися основних законів логіки, серед яких є закон тотожності.

Тобто, знаючи точне визначення поняття (терміна) людина легко може порозумітися з іншою людиною, яка знає значення цього слова. І навпаки, не знаючи визначення конкретного терміну, або розгляд одного і того ж слова з використанням різних значень (різних галузей уживання) може призвести до непорозумінь, хибності міркування.

Окрім того, словники відіграють велике значення в систематизації та класифікації словесного багатоманіття сучасної людини. Так, в перекладацькій справі одне і те ж слово може перекладатися залежно від ситуації по-різному, або знання слів-синонімів робить переклад більш художнім і цікавим для сприйняття.

Словник був і залишається своєрідною енциклопедією знань, що відкриває безмежні можливості ненастанних пошуків до удосконалення життя. Він – важливий посередник у морально-етичних стосунках. За допомогою словника маємо змогу збагачувати наші професійні знання в окремих наукових напрямках, порівнювати їх з тими знаннями, якими вже володіємо і, отже, синтезувати досягнення і створювати власний позиційний конгломерат знань. Структура словника має методично й дидактично сприяти раціональному навчальному процесу.

Структура словника: принцип добору лексики, розташування слів, словникових статей; будова словникової статті.

Принципи розташування словникових одиниць і характер інформації про них безпосередньо зумовлюються типом і

призначенням відповідної лексикографічної праці. У словнику може тлумачитися значення описуваних одиниць, з'ясовуватись їх походження, наводитись інформація про правильність написання або вимови, подаватись переклад іншою мовою, висвітлюватись енциклопедична інформація про позначувані словами предмети, явища, наукові поняття тощо.

Будь-який словник у своїй основі має набір статей. Словниковою статтею є цілісний іменований інформаційний блок, присвячений одній темі, що виноситься в назву статті.

Таким чином, словники відображають культуру й мову народу та є джерелом правил її написання, вимови, наголошування тощо.

Питання для контролю знань студентів:

1. Дайте визначення лексикографії.
2. Назвіть причини виникнення лексикографії.
3. Які одиниці складають зміст поняття лексикографії?
4. Чим займається теоретична лексикографія?
5. Що забезпечує практична лексикографія?
6. Обґрунтуйте, що лексикографія – це наука.
7. Чому лексикографію називають мистецтвом?
8. Чому лексикографію називають синтетичною наукою.
9. Що таке словник?
10. Яка роль словника для будь-якого фахівця?

Тема 2. Розвиток української лексикографії

План.

1. Становлення української лексикографії.
2. Етапи розвитку лексикографії в Україні у ХХ столітті.
3. Провідні українські лексикографи.

Література:

1. Горещкий П.Й. Історія української лексикографії / П.Й. Горещкий. – К.: В-во АН УРСР, 1963. – 244 с.
2. Зубець Н.О. Українська лексикографія другої половини ХХ – початку ХХІ століття [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н.О. Зубець; Держ. вищ. навч. закл. «Запорізь. нац. ун-т». – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – 125 с.
3. Касарес Х. Введение в современную лексикографию / Х. Касарес. – М.: Изд-во иностр. литературы, 1958. – 364 с.
4. Кульчицька Т. Українська лексикографія ХІІІ – ХХ ст.: Бібліографічний покажчик / Т. Кульчицька. – Львів, 1999. – С. 17-21.
5. Москаленко А.А. Нарис історії української лексикографії / А.А. Москаленко. – К. Державне учбово-педагогічне вид-во «Радянська школа», 1961. – 164 с.
6. Полюга Л. Нічого в них не вийде! / Л. Полюга // АУДИТОРІЯ, 22-28 березня, 2007. Ч.8 (2568) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Work/Pol'uha_01_rezonans.htm
7. Полюга Л. Українське словництво за десять років незалежності / Л. Полюга // Аудиторія. 2003. Ч. 4. - С. 10.
8. Rudnyskyj J. Ukrainian Lexicography / J. Rudnyskyj // W.D.D. 1990. – V. 2. – P. 2329-2331.

1. Становлення української лексикографії.

Розвиток української лексикографії пов'язаний із потребами культурного і мовного життя, а також із суспільно-політичними та культурними умовами.

Початок української лексикографії фактично збігається з виготовленням у Києві найдавніших списків та копій південнослов'янських текстів, а потім появою перекладів з грецької мови і власних оригінальних творів. Перші спроби лексикографічного опрацювання слова цілком слушно пов'язують з внутрішньорядковими і покрайніми глосами (гр. glossa – застаріле або малозрозуміле слово), якими пояснювалися насамперед грецькі й південнослов'янські слова. Глоси виконували перекладну, тлумачну чи етимологічну функції.

У Київській Русі були поширені словники-ономастикони, що призначались для тлумачення християнських імен. Такі лексикографічні праці відомі з XIII ст., наприклад *«Тълкованіє неоудобъ познаваємомъ въ писаныхъ рѣчехъ»* (1431 р.), де міститься аж 334 слова.

Протягом XV—XVI ст. продовжувалася традиція використання глос для пояснення незрозумілих слів українськими відповідниками.

Більш активно почала розвиватися українська глосографія наприкінці XVI століття. Почали виникати двомовні перекладні словники, в яких незрозумілі церковнослов'янські слова передавалися простою мовою. У цей час їх називали проізвольтники, азбуковники або алфавіти. Б. Грінченко, як і багато інших учених, пов'язує початок української лексикографії з виданням *«Лексису»* Лаврентія Зизанія. Але й Зизаній мав свого попередника – *«Лексисъ съ толкованіємъ словенскихъ словъ»* просто невідомого автора – який слід уважати

першою працею української лексикографії й котрий став джерелом для подальших робіт.

На підставі останньої зазначеної лексикографічної роботи пізніше, у 1596 р., вийшов перший друкований словник Лаврентія Зизанія Тутсановського, що містить 1061 церковнослов'янське слово, перекладене простою українською мовою. У *«Лексисі»* вперше наведені синонімічні ряди, пояснення, грецькі відповідники й джерела реєстрового слова.

Важливе значення в розвитку української лексикографії мав *«Лексиконъ славеноросскій и имень тлъкованіє»* Памви Беринди, що був виданий 1627 р. у Києві. Словник складався з двох частин і містив 6982 слова – переклади церковнослов'янських термінів, імен, назв предметів і наук українською мовою. Назви наведені в початковій формі або в першій особі однини. Перекладна частина у словнику П.Беринди відзначається надзвичайною інформативністю. Окрім перекладу, широкого тлумачення та енциклопедичних пояснень, у *«Лексиконі»* особливо важлива роль відводилася з'ясуванню лексико-семантичних варіантів багатозначних слів, синонімічним відношенням між лексемами, наприклад: вредны(й): вродоватый, бьдный, маломощный, хромый, недолужный, шкодливы(й), недостатечный.

До понять додані також граматичні форми, омофони, синоніми, особливості слів тощо. Словник мав велике значення з погляду розвитку мовної культури українців та зокрема для дослідження давньої й сучасної української мови.

Із середини XVII століття розпочався новий етап у розвитку української лексикографії, що був зумовлений історичними подіями, тобто боротьбою українського народу на чолі з Б. Хмельницьким. Це спричинило звільнення від польсько-литовського впливу, а також

розвиток культури, науки, літератури і мови, що, в свою чергу, посилило вплив і використання простої мови, що відображався й у лексикографії. Мова змінила свою роль і виступала вже не як пояснююча, але як пояснювана. Першою з праць, в якій вжитий новий погляд, була рукописна переробка «Лексису» П. Беринди – «*Синоніма славеноросская*» невідомого автора. У «*Синонімах*» подається 5000 реєстрових російських слів із українськими або «словенськими» відповідниками. Вокабули розміщені за абеткою в початкових формах. У цей період виникали також багатомовні перекладні словники – «*Семисловний лексикон*» (*Пентаглоссон*) 1714 – де латинським словам наводяться відповідники татарської, турецької, румунської, вірменської, української та грецької мов; «*Лексиконъ словено-латинській*» та «*Лексиконъ латинській*» Єпіфанія Славинецького, що налічують 27000 статей і належать до найдокладніших праць XVII століття. У перекладній частині словника поєднуються церковнослов'янські й українські слова. «Лексикон» фіксує українську побутову і виробничу лексику XVII ст., назви приміщень, страв і продуктів харчування, побутових предметів, знарядь праці, терміни спорідненості й свояцтва, слова на позначення об'єктів флори і фауни, громадсько-політичну і юридичну лексику, анатомічні й географічні терміни тощо.

Протягом XVII - XVIII ст. публікуються, як додатки до історичних українських документів, списки для пояснення старої української лексики. Так, зокрема у Горецького знаходимо, що це передусім слова на означення явищ і понять колишнього соціально-економічного або військового життя України. До староукраїнського періоду належить також творчість І. Максимовича, який уклав латино-церковнослов'янський словник «*Dictionarium latino-slavonum*» (1724).

Із кінця XVIII ст. почався новий період у розвитку української лексикографії, коли головним її об'єктом стала нова українська літературна мова. Посилилася зацікавленість життям народу, його побутом і народною мовою. Про це свідчать не лише нові збірники народної творчості, але й деякі лексикографічні праці. Однією з перших була *«Собраніє Малороссійскихъ словъ, содержащихся въ «Энеидѣ»* (1798 р.) додана до видання Енеїди. Вона містить 972 українського слова із російськими перекладами. Іншою працею з новоукраїнської літературної мови була *«Грамматика малороссійскаго нарѣчія»* (1818 р.), метою якої було ознайомити громадськість з українською мовою. Варто було б ще згадати і подальші важливі словники початку XIX ст., зокрема такі, як *«Словарь малороссійской старины»* (1808) В.Ломиковського та *«Собраніє словъ малороссійскаго нарѣчія»* (1823) І. Войцеховича.

Заслуговує на увагу насамперед *«Краткий малороссійский словарь»* при *«Грамматике малороссійского наречія»* О. Павловського, виданий у Петербурзі в 1818 р. Лексико-фразеологічний матеріал у цьому словнику розподілений на три частини:

а) прості слова – загальноживана іменникова, прикметникова, дієслівна, прислівникова лексика і службові слова, наприклад: абы – тільки бы, балабухи – галушки с чесноком;

б) слова, що належать до натуральної історії, – лексико-семантичні групи, що охоплюють назви рослин, тварин, речовин і матеріалів, наприклад: акгрусъ – крыжовник;

в) імена, що даються під час хрещення, наприклад: Андрій, Андрійко, Андрусъ – Андрей, Ївга – Евгения, Олексій, Олекса, Лесько – Алексей.

Перший великий словник української мови уклав письменник і перекладач П. Білецький-Носенко (1774 – 1856). Обсяг лексикографічної праці становить понад 20 тисяч словникових статей. До реєстру добиралися, за дуже незначними винятками, слова, властиві виключно українській мові, або ж спільні з російськими, але відмінні від них за звуковим складом. Специфіка словника полягає також і в тому, що в ньому наводяться відомості з українського словотвору, докладно описується словозміна, використовуються синтаксичні коментарі. Працю П. Білецького-Носенка видано у 1966 р.

Окрім наведених праць були опубліковані ще словники І. Вагилевича, Л. Боровиковського і М. Максимовича. Протягом цього нового періоду великого значення набули передусім різні українсько-російські словники, надруковані разом із різними творами і будь-які записи лексичного матеріалу. Вони мали пояснити незрозумілі для читачів слова у народних піснях і творах українських письменників. Але й надалі існувала потреба укласти повніший словник української мови. Перші спроби щодо укладення більшого словника з'являлися з середини XIX ст. До визначних робіт зазначеної доби належить рукописний «Словник української мови» П. Білецького-Носенка, обсяг якого 20000 словникових статей. У ньому також широко представлена фразеологія української мови.

У цей час, тобто від початку XIX ст., значно активізувалася лексикографічна робота. Але жодний зі словників не був надрукований, передусім у зв'язку з політичними причинами. Подальший розвиток української лексикографії тісно пов'язаний із політичними й соціальними умовами. Україна залишалася під гнітом царизму і головним засобом боротьби виступала народна українська мова, що наприкінці XIX ст. досягла високого рівня. Розвиток мови і літератури

набував особливого значення, тож актуальним стало й питання лексикографії. Але не завжди лексикографічні праці – через несприятливі умови – відображали повний лексичний склад і досить часто до лексики були занесені діалектизми та етнографізми. Саме тому ряд лексикографічних робіт мав етнографічний або діалектний характер.

До перших словникових спроб другої половини ХІХ ст. належать українсько-російський *«Словарь малорусскаго нарѣчія»* (1855) О.Афанасьєва-Чужбинського, *«Словарь малороссійскихъ идіомовъ»* (1861) М. Закревського та *«Опытъ южнорусского словаря»* К.Шейковського. На Галичині в 1867 р. вийшов двотомний *«НѢмецко-русский словарь»*, в якому знаходилося близько 30000 німецьких слів з українськими відповідниками, причому значна їхня кількість належала до західноукраїнських діалектизмів.

У 1873 р. вийшла *«Словниця української мови»* Ф. Піскунова і в 1874 р. *«Опытъ руско-украинскаго словаря»* (М. Левченко) – перший російсько-український словник. Особливу роль в українській лексикографії відіграв *«Малоруско-німецкий словарь»* Є. Желехівського і С. Недільського, де було зафіксовано понад 64000 діалектних слів, переданих новим правописом – желехівкою. *«Словниця української (або югової-руської) мови»* (1873, друге вид. 1882) Ф. Піскунова. Російсько-українські словники були представлені працями М. Левченка *«Опыт руско-украинскаго словаря»* (1874), М. Уманця та А. Спліки (псевдонім М. Комарова та осіб, що допомагали в роботі над словником) *«Словарь російсько-український»* в чотирьох томах (1893 – 1898), Є. Тимченка *«Русско-малороссійский словарь»* (1897 – 1899).

Значне місце серед лексикографічних праць ХІХ ст. займають також словники церковнослов'янської мови – наприклад, *«Приручний*

словарь славено-польський ілі собраніє реченій славенских в книгах церковних, на язык польській толкованих» (1830 - Й. Левицький).

Наприкінці ХІХ ст. значно зросла кількість російсько-українських словників, що ймовірно спричинила вплив Росії на території східної України, а також зацікавленість українців українською культурою. Саме тому виникла необхідність пояснити деякі слова – передусім йшлося про етнографізми, що були в цих мовах відмінними. До двомовних праць, що виконували зазначену роль, належать, зокрема, *«Словарь російсько-український»* М. Уманця, *«Русско-малоросійській словарь»* Є. Тимченка та інші.

Велику цінність становить *«Словарь української мови»* (1907-1909), укладений Б. Грінченком, який відзначається багатим переліком використаних джерел (етнографічні збірники, друковані твори письменників, попередні словники) та більшим опрацюванням слів. За угодою з редакцією журналу *«Киевская старина»*, яка протягом тривалого часу збирала лексичний матеріал, Б. Грінченко з 1902 р. розпочав редагування словника, робота над яким стала справжнім подвигом письменника і мовознавця. У словнику подано 68 000 слів.

Окрім цих загальних реєстрів українських слів на зламі століть почали виникати спеціалізовані словники з різних наукових сфер – словники політичної та правової термінології (*«Правничо-політична термінологія для слов'янських мов Австрії або Німецько-український словарь висловів правничих і адміністраційних»*). Крім того, активізувався збір і систематизація природничої, математичної, хімічної, технічної та інших термінологій. Як приклади можна навести *«Матеріали до математичної термінології»* (1902) та *«Словарь технічних виразів»* (1911). Лексикографічні роботи зосередилися й на поясненні іншомовних слів – *«Словарь українських виразів, перенятих з*

мов тюркських» О. Макарушки (1895) або «Словарь чужих слів» З.Кузелі і М. Чайковського (1910). Наведені вище праці не обмежуються цим списком, оскільки з середини ХІХ ст. почали виникати словники до окремих писемних пам'яток, словники арготизмів, дитячої мови, діалектів (гуцульських та бойківських говірок). Першим діалектним словником, що вийшов як окрема праця, був «Знадоби до словаря южнорусского» І. Верхратського (1877), де діалектні слова зіставлялися з німецькими, польськими, угорськими та румунськими відповідниками. Але багато цих словників існували лише як додатки до видань етнографічних праць або залишилися в рукописах. Новинкою української лексикографії стала спроба укласти словник мови письменника – Т. Шевченка. Виникло декілька цінних лексикографічних праць, серед яких варто згадати «Словничок Шевченкової мови» (1916), котрий орієнтувався на Шевченкового Кобзаря. У словничку зафіксовано 7000 реєстрових слів у початковій формі.

З 1917 р. розпочинається новий етап у формуванні української лексикографії. Доцільно підсумувати те, що відбулося протягом періоду попереднього. Від початку ХІХ ст. переважна більшість робіт орієнтувалася виключно на російського читача – тобто були створені українсько-російські словнички для пояснення незрозумілих українських слів. Але варто зазначити, що й вони стали цінним джерелом для подальшого розвитку лексикографії. У другій половині ХІХ ст. з причини значного розвитку та використання української літературної мови стало необхідним створення повного словника української мови. Першим таким словником був словник Б. Грінченка. Поряд із українсько-російськими словниками виникають і російсько-українські реєстри слів. Також поглибилися лексикологічні та

лексикографічні розробки. Вже не йшлося лише про загальні реєстри слів, а роботи орієнтувалися на осмислення етимології лексики та порівняльне дослідження мов. У рамках лексикографії відбувалися як кількісні, так і якісні зміни. У другій половині ХІХ ст. значно розвинулося методично-технічне опрацювання лексики – тобто додавання наголосу, граматичних форм, джерел тощо.

2. Етапи розвитку лексикографії в Україні у ХХ столітті.

1917 – 30-ті роки

Цей період займає в розвитку української лексикографії вагоме місце. Його характерною рисою є розгортання лексикографічної роботи. Цей факт зумовлений виникненням української державності після Жовтневої революції, хвилею українізації, що було завершено встановленням української мови державною. Переважна більшість опублікованих словників намагалася задовольнити потреби суспільства та максимально повно подати своєрідну українську лексику. Саме тому з'явилися словники, в яких автори намагалися створювати слова з морфем української мови та не запозичувати лексику з інших мов.

Слід зазначити, що з погляду якості й теоретичних принципів лексикографічна робота цієї доби знаходилася на недостатньому рівні. Для цього періоду характерні істотні методологічні хиби при укладанні словників: створення штучних слів, ігнорування інтернаціональних елементів, заміна термінів діалектизмами тощо.

Головними інституціями, що проводили лексикографічну роботу, були Комісія для складання словника української живої мови при АН України й Інститут української наукової мови. Їх працівниками було розроблено перші теоретичні засади для укладання словників під назвою *«Інструкція для складання словників»*. Лексикографічну роботу цього періоду слід розподілити за мовною спрямованістю на:

- перекладні загальномовні українсько-російські словники:
  - *Словник української мови* Д. Яворницького (1920, 8200 слів);
  - *Словарь української мови* Б. Грінченка (1924).
- перекладні загальномовні російсько-українські словники:
  - *Російсько-український словник* С. Іваницького і Ф.Шумлянського (1918, 35000 слів);
  - *Практичний російсько-український словник* (1926);
  - *Академічний словник або Російсько-український словник* (1924-33), виданий АН України (наявністю значної кількості синонімів компенсував відсутність синонімічного словника).
- термінологічні словники: медичні, природничі, ботанічні, технічні тощо. Серед них варто згадати передусім:
  - *Словник ботанічної номенклатури* (1928);
  - *Практичний словник сільськогосподарської термінології* (1931);
  - *Філософський словничок* (1920).
- інші типи словників, як наприклад:
  - *Історичний словник українського язика* (1930);
  - *Німецько-український словник* (1927).

Отже, протягом 1926 – 1932 рр. було видано понад 30 термінологічних словників. У поглядах на засади добору термінологічної лексики протидіяли дві тенденції, що уособлювали мовознавці – крайні пуристи і помірковані пуристи, які працювали відповідно в Києві й Харкові. Пуристи заперечували використання іншомовних слів, наполягаючи на вживанні власне українських назв, наприклад: не процент, а відсоток; не екватор, а рівник.

1933 - 50-ті роки XX ст.

На другому етапі ХХ ст. значно зменшилася продукція нових словників і лексикографічна робота перебувала у застої. Така ситуація була спричинена репресіями проти української інтелігенції, боротьбою з українським буржуазним націоналізмом й уніфікацією української лексики. Українська мова не була сприйнята як рівноправна і з боку СРСР їй були створені перешкоди на шляху до лексичної самостійності. Істотні зміни настали передусім у галузі термінології. Для виправлення попередніх українських термінів виникали спеціальні термінологічні бюлетені. Одночасно виходили термінологічні словники для середньої школи, як наприклад *«Російсько-український словник математичної термінології для початкової школи»* (1934). До основних загальномовних словників належать *«Російсько-український словник»* (1937), укладений С. Василевським та Є. Рудницьким, що містив близько 45000 слів і був спрямований на найуживанішу лексику й фразеологію обох мов. Цю саму назву отримав і словник М. Калиновського, виданий у 1948 році. Його склали на підставі досліджень української й російської лексикографії та обсягом 80000 реєстрових слів і фразеологічних сполучень. У 50-х рр. розгорнулася робота над іншомовними словниками. Так, зокрема, у 1948 р. виник *«English-Ukrainian dictionary»*, в якому подані найуживаніші англійські слова і звороти, а у 1952 р. – *«Українсько-англійський словник»*. Варто згадати також такі іншомовні словники, як *«Французько-український словник»* (1955) та спеціальний *«Словник іншомовних слів»* (1949). Окрім того були укладені словники мови письменників, найчастіше орієнтовані на Т. Шевченка, напр., *«Шевченкова лексика. Словопоказчик до поезії Т.Г. Шевченка»* (1951).

Особливо помітні відмінності від попередніх років сталися в термінології. У 1934-35 рр. було випущено термінологічні бюлетені,

словники для школи, орієнтовані на “найуживанішу, найпотрібнішу” лексику обох мов. У цих словниках закладено основні лексичні норми тодішньої й пізнішої української літературної мови, що здебільшого чинні й донині, за винятком низки явних русизмів («Російсько-український словник» (1948): безчасся, головокружіння, деревесина, новомісяччя, портянка, різвий, добро пожалувати та ін.) і деяких інших категорій слів і окремих слів, що викликають дискусії й дотепер.

Кінець 50-х – кінець 80-х років

Цей період характерний розширенням лексикографічної роботи через послаблення ідеологічного тиску. Виникла значна кількість словників різних типів. Із загальномовних варто назвати найповніший за тих часів «Українсько-російський словник» (1953-63), виданий за редакцією І. Кириченка. У ньому вміщено 121 690 українських реєстрових слів.

Активізувалася робота над іншомовними словниками. Так, до найвизначніших робіт зазначеного періоду слід зарахувати «Польсько-український словник» (1958), «Французько-український словник» (1955), «Болгарсько-український словник» (1983), «Чесько-український словник» (1988-89) та інші. Значну роль в українській лексикографії 70 - 80-х років відіграв тлумачний «Словник української мови» в 11 томах.

Протягом 1959 – 1970 рр. вийшли друком російсько-українські термінологічні словники з фізики (16 тис. термінів), гірничої справи (20 тис. термінів), геології (19 тис. термінів), математики (12 тис. термінів), гідротехніки (13 тис. термінів), ботаніки (понад 10 тис. термінів), фізіології (15 тис. термінів) тощо. Укладання термінологічних словників здійснювалося під керівництвом Словникової комісії та пізніше Комітету наукової термінології АН УРСР. Серед тогочасних термінологічних робіт, перш за все, потрібно виділити «Російсько-

український технічний словник» (1961) і «Енциклопедію кібернетики» (1973).

Важливе місце в українській лексикографії посідають словники спеціального призначення: «Фразеологічний словник української мови» (1993), словники крилатих слів, діалектні словники (полтавських, поліських говірок), етимологічні словники – «Словник староукраїнської мови 14 - 15 ст.» (1977-78), орфоепічні (словник-довідник «Українська літературна вимова і наголос» за ред. М.Жовтобрюха (1973) і «Орфоепічний словник» М. Погрібного), зворотні («Інверсійний словник української мови» за ред. С. Бевзенка (1985), словотвірні і морфемні (двотомний словник-довідник «Морфемний аналіз» І. Яценка (1981), «Морфемний словник» Л.Полюги (1983); «Українсько-російський словотворчий словник» З.Сікорської (1985). До наших часів продовжується робота над «Етимологічним словником української мови», що почалася на початку 80-х років. Поширилася продукція мовознавчих словників і підручників: «Словник наголосів» (1959), «Словник синонімів української мови» і «Словник антонімів».

Від початку 90-х років

Більшість важливих подій, що відбулися від початку 90-х років, пов'язані зі становленням України як самостійної держави. У галузі лексикографії йдеться про активізацію словникової роботи, продовження лексикографічної практики й передусім повернення до традиційного українського словникарства. Зазначений період, крім того, характеризується прагненням до питомої української лексики без невластивих їй елементів. Із вагомих мовознавчих робіт і словників народної мови зазначеного періоду слід навести «Правописний словник» Г. Голоскевича (перше видання 1914 р., перевидання 1929 р.

здійснене у 2006 р.), «Словник стійких народних порівнянь» (О.Юрченко, А. Івченко, 1993), «Короткий словник жаргонної лексики української мови» (Л. Ставицька, 2003), «Словник синонімів української мови» (1999-2000), «Сучасний словник іношомовних слів» (2006), «Латинсько-український словник» (В. Литвинов, 1998) і «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (2007) та багато інших.

3. Провідні українські лексикографи.

1. **Борис Грінченко** – відомий у багатьох сферах української науки і культури. Але серед багатьох здобутків Б. Грінченка є праця, що дозволяє назвати його видатним і навіть унікальним ученим. Це «Словарь української мови» (1907-1909), створений і відредагований ним протягом двох із половиною років на початку нашого століття (загальний обсяг слів – 68000). Цей словник має для української науки і культури таке ж значення, як словник В. Даля для російської, словник С. Лінде для польської, словник Я. Гебауера для чеської.

Матеріали Словника збирали упродовж тривалого часу відомі українські вчені, письменники, культурні діячі такі, як Г. Барвінок, М.Костомаров, М. Номис, І. Манжура, М. Лисенко, К. Михальчук, О.Русов, Є. Лимченко та ін. Однак ці матеріали не були систематизовані, точно обліковані. Редакція журналу «Киевская Старина» у 1902 р. передала їх Б. Грінченкові. Він перевіряв і переробив отриманий матеріал за всіма літерами щодо вибору слова, його пояснення, добору й уточнення ілюстративного матеріалу. Пізніше значно розширив реєстр Словника новими матеріалами народної й літературної мови. Були використані записи самого Б.Грінченка та його дружини Марії. Залучені ще й матеріали, що зібрані П. Житецький, І. Нечуй-Левицький, Д. Яворницький. Багато

часу забрало переведення матеріалів Словника з правопису, що мав назву «ярижка», на український фонетичний правопис. Словник Б. Грінченка тривалий час залишався джерелом існування в українській мові літери Г, що незаслужено була вилучена з нашого алфавіту на початку 30-х років і повернена в 90-х.

Словник Б. Грінченка відображає багатство виражальних засобів української мови XIX – початку XX ст. Він фіксує народну і фольклорну мову, дібрану з різноманітних етнографічних джерел земських видань, а також записану з живих уст.

Іншомовна лексика також знайшла місце у Словнику. Нею Б.Грінченко широко послуговувався у своїх літературних творах (факультет, університет, екзамени, гімназист, історико-філологічний, економічний, соціальний тощо).

Частина цієї лексики потрапила до реєстру Словника. Працюючи над Словником Б. Грінченко намагався подавати ті слова й вирази, в реальному існуванні яких він був особисто впевнений. Непереверені слова, за твердженням автора, до Словника не включалися.

Цінність праці Б. Грінченка в тому, що це словник тлумачно-перекладний – унікальне на той час видання. Оригінальністю є український реєстр слів, що подається, супроводжуючись ілюстративним матеріалом, з перекладом російською мовою або – у тих випадках, коли не виявлено російського відповідника, – з тлумаченням російською мовою. Наприклад: Варнак, ка, м. Беглый каторжник (в Сибири). Не на Україні, а далеко аж за Уралом, за Елеком старий недобиток - варнак мені розказував оттак. Шевч. 585 [70-71, т.1, с.127].

Високої оцінки він заслужив від Російської Академії наук, що присудила Б. Грінченку другу премію М. Костомарова за кращу українську лексикографічну працю. Академік О. Шахматов написав

схвальну рецензію, а в 1948 р. академік М. Калинович назвав Б.Грінченка «славетним українським словникарем». «Словарь української мови» був найповнішим і найавторитетнішим зібранням української лексики аж до виходу в світ шеститомного «Українсько-російського словника» (1953-1963) за редакцією М. Калиновича.

Оригінальна лексикографічна праця, Словник і досі не втратив свого значення, хоча здебільшого розглядається як лексикографічна пам'ятка, як цінний документ з історії й діалектології української мови [Грінченко 1907-1909].

2. **Євген Желехівський** – відомий український лексикограф, викладач латини, історії, української мови у Перемишлянській гімназії.

Починаючи з гімназійних років, Є. Желехівський вирішив присвятити своє життя служінню «до скону своєму народу» і працювати над розвитком рідної мови. Він був одним із засновників товариства «Просвіта» у Львові, а потім створив філію цього товариства у Станіславі. Є. Желехівський вів листування з відомими українськими діячами, зокрема Мелітоном Бучинським, Олександром Барвінським, Омеляном Партицьким та ін. За словами В. Качкана, палкий любитель місцевого фольклору, Є. Желехівський збирав на Станіславщині приказки, колядки, повір'я, народні пісні й досліджував їх. На основі зібраних матеріалів видав збірник під назвою «*З уст народу*».

Він розсилав підготовлені ним наукові статті, розвідки та матеріали до різних журналів і газет, проводив активне листування з видавництвами, полемізував з питань друку своїх праць.

Працюючи над збиранням і публікацією усної народної творчості, займаючись громадською роботою, особливо у філії станіславської «Просвіти», Є. Желехівський водночас наполегливо працював як

лінгвіст над підготовкою «малорусько-німецького словаря», що вийшов у двох томах. За життя йому вдалося видати лише перший том. Щодо другого тому, то він був виданий професором Софроном Недільським, славнозвісним директором Коломийської української гімназії. «Малорусько-німецький словарь» спричинився до фонетичного правопису в Галичині та Буковині, який тоді називався «Желехівка». І.Франко говорив про словник Є. Желехівського як про «многоважне видання». На думку Каменяра, він «був дуже добрий і, прийнявши фонетичний правопис, зробився основою пізнішої побіди фонетики в школі й урядах» [Москаленко 1961].

3. **Михайло Калинович** – український мовознавець, санскритолог, перекладач і літературознавець, академік АН УРСР із 1939 року. Викладав курси вступу до мовознавства, порівняльної граматики, індоєвропейських мов, санскриту, історії стародавньої індійської літератури тощо.

Перші наукові публікації Михайла Калиновича присвячені проблемам індології («Природа й побут в давньоіндійській драмі», «Бгавабгуті Шринанта»; «Концентри індійського світогляду»). Відомі праці з літературознавства і художнього перекладу (монографія «Шляхи новітньої французької поезії», розвідки про західноєвропейських письменників Г. Уельса, Дж. Конрада, Р.-Л. Стівенсона, Д. Дідро). Також у його доробку переклади творів М.Горького, А. Чехова, Еміля Золя та ін. Калиновичу належить низка публікацій з теорії та історії лексикографії, що сприяли зростанню професійного рівня українських лексикографів повоєнного часу, оформленню лексикографії як окремої наукової лінгвістичної галузі.

Михайло Якович став найбільш відомим у словниковій справі. Калинович є редактором-упорядником другого тому академічного

«Російсько-українського словника», що виходив окремими випусками у 1929 – 1933 рр.; відповідальний редактор і один з укладачів фундаментального «Російсько-українського словника» (1948), який протягом багатьох повоєнних років заступав собою відсутні на той час усі інші типи словників [Горецький 1963].

4. **Євген Тимченко** – український філолог, педагог, перекладач. Є. Тимченко уклав «Русско-малоросский словарь» (т. 1–2, 1897–1899), був одним із укладачів і редактором «Історичного словника українського язика» (т. 1, 1930; т. 2, 1932). Брав участь в укладанні «Словаря української мови» за редакцією Б. Грінченка (1907–1909). Докладний матеріал про історію становлення звукової системи української мови від праслов'янського періоду і до середини ХХ ст. містить оригінальна й визначна для свого часу праця Є. Тимченка «Курс історії українського язика. Вступ і фонетика». У своїх дослідженнях з історичної граматики використовував порівняльно-історичний метод, зіставляючи мовні явища української та інших індоєвропейських мов і діалектів.

У працях, присвячених синтаксису відмінків української мови («Номінатив і датив в українській мові»; «Вокатив й інструменталь в українській мові»; «Акузатив в українській мові»; «Рід в українській мові»), широко використовував фольклорні матеріали. Важливим внеском у розвиток української діалектології була створена у співавторстві з К. Михальчуком «Програма до збирання діалектних одмін української мови». Написав і видав «Причинки до української діалектології», «Вказівки, як записувати діалектичні матеріали на українським язиковім просторі».

Є. Тимченко відомий також як автор кількох українських граматик: «Українська граматика», «Українська граматика для шкіл середніх».

Незважаючи на те, що окремі положення праць ученого втратили актуальність, його багатогранна дослідницька діяльність сприяла розширенню тематики наукових пошуків, розвитку й збагаченню філологічної науки в Україні [Москаленко 1961].

5. **Левко Полюга** – автор понад 350 наукових праць, серед яких монографії «Слово в поетичному тексті І. Франка», «Українська абстрактна лексика XIV–XVII ст.», словників «Морфемний словник», «Словник антонімів», «Словник українських морфем», «Словник синонімів», статей, рецензій. Окрім того, у співавторстві він видав «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.», «Російсько-український словник термінів лісівництва», «Тлумачний словник української мови», «Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник».

Левко Полюга був провідним науковим співробітником Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, членом правописної комісії при Кабінеті Міністрів України, членом низки спеціалізованих учених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій, часто виступав офіційним опонентом на захисті докторських і кандидатських дисертацій, був рецензентом багатьох монографій, збірників і словників, відповідальним редактором Вісника Національного університету «Львівська політехніка»: Серія «Проблеми української термінології» [Горецький 1963].

У своїй статті «Нічого в них не вийде!» професор кафедри української мови Львівської політехніки Л. Полюга підбиває підсумки лексикографічної праці в Україні: «українській лексикографії виповнилося понад 400 років (перший український словник вийшов

друком 1596 року...), церковнослов'янсько-український словник Памви Беринди (Київ, 1627) обслуговував майже весь кирилично-слов'янський світ, в часи російських забобон української мови (а їх було більше ста!) лише у другій половині XIX – початку XX ст. вийшло понад 160 лексикографічних праць, українські термінологічні словники появилися у середині XIX ст. за роки української незалежності вийшли у світ, за повідомленнями Книжкової палати, понад 550 термінологічних словників, а всіх – понад 1000, зокрема з медицини – 63 словники, з юриспуденції – 34, інформатики, комп'ютерної техніки – 32, хімії – 21, ділового спілкування – 20. По 14 словників видано з програмування, математики, техніки і будівництва, по 12 – з екології, машинознавства, по 9 – із сільського господарства, політології, економіки, по 8 – з біології, педагогіки, 7 – з мовознавства, по 6 – з військової справи, електроніки, авіації, ракетно-космічної техніки, з автошляхової справи, електротехніки, рільництва, музики, геодезії тощо» [Левко Полюга 2007].

Отже, лексикографічні праці українських лексикографів стали міцним підґрунтям для подальшої роботи над українськими словниками вже в період після проголошення незалежності України. У складних умовах сьогодення вітчизняні мовознавці спромоглися на нові вагомі здобутки. Справедливо зазначає Л. Полюга, що «в минулому українське словництво виконувало важливі лінгвістичні й етнічні завдання, а на теперішньому етапі українські лексикони перш за все стали прикметою державотворчих процесів» [Левко Полюга 2003, с. 10]. Стала відчутнішою свобода укладання найрізноманітніших словників із чіткими національними критеріями, задовольняються потреби в них різних галузей суспільного життя. Багатогранність мовної палітри, широта спектрів функціонування української мови

засвідчують високий рівень її розвиненості як засобу пізнання й комунікації [Сучасна українська мова 2008].

Питання для контролю знань студентів:

1. Коли зародилася традиція укладання словників?
2. Що таке проізвольник?
3. З чийм ім'ям пов'язують зародження української лексикографії?
4. На скільки етапів поділяється лексикографія української мови?
Охарактеризуйте кожен з них.
5. Який етап вважають непродуктивним для розвитку української лексикографії? Чому?
6. Із якого періоду почалося послаблення ідеологічного тиску й покращення в лексикографічній роботі?
7. Назвіть відомих українських лексикографів.
8. Які статистичні дані Книжкової палати наводить Левко Полюга щодо термінологічних словників?

Тема 3

Розвиток англійської лексикографії

План.

1. Британська лексикографія й її етапи розвитку.
2. Розвиток американської лексикографії.
3. Видатні англійські лексикографи.

Література:

1. Минаева Л. В. Лексикология и лексикография английского языка: учеб. пособие / Л.В. Минаева. – М.: АСТ: Астрель, 2007. – 222с.
2. Моисеев М.В. Лексикография английского языка: учебно-методическое пособие: для студентов специальностей 022900 «Перевод

и переводоведение» и 022600 «Теория и методика преподавания иностранных языков» / М.В. Моисеев. – Омск: Изд-во ОмГУ, 2006. – 92с.

3. Ступин Л.П. Лексикография английского языка / Л.П. Ступин. – М.: Высшая школа, 1985. – 168 с.

4. Berg D. A guide to the Oxford English Dictionary / D. Berg. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 206 p.

5. Bryson B. The mother tongue: English and how it got that way / B. Bryson. – N.Y.: Perennial, 1990. – 270 p.

6. Burchfield R. The English Language / R. Burchfield. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 208 p.

7. McCrum R. and others. The story of English: Third Revised Edition / R. McCrum. – N.Y.: Penguin Books, 2003. – 468 p.

8. Winchester S. The Meaning of Everything. The Story of the Oxford English dictionary / S. Winchester. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 260 p.

1. Британська лексикографія й її етапи розвитку

Першим англійським словником-глосарієм слід визнати «*Епінальський глосарій*», названий так іменем французького міста Епіналь, в якому він зберігся. Цей глосарій датується VII ст. Він, як і інші глосарії тієї епохи, пояснював рідкі латинські слова за допомогою більш відомих слів. Однак невідомий упорядник «*Епінальського глосарія*» використовував для тлумачення кілька сотень слів не латинські, а давньоанглійські слова, наприклад: *alium* – *garleac* «часник», *sardines* – *heringas* «оселедці», *sella* – *sadol* «сідло».

Але першим англійським словником, що мав назву і був створений для перекладу англійських слів, є словник, створений у 1440р. ченцем з Норфолка Галфрідом Грамматиком «*Promptuarium*

Parvulorum», до якого увійшли переклади більш як 10 тисяч англійських слів латинською мовою. У 1499 р. цей словник було надруковано. Він до цих пір цікавить нвуковців як джерело знань про мову й життя Англії епохи Відродження. Наприклад, стаття, що містилася у словнику (Opun synnare, wytheowte schame – publicanus «явний, безсоромний грішник») допомагає зрозуміти використане в англійському тексті Писання слово *publican* «митар», вказуючи на віру людей у те, що ненависні збирачі податків зобов'язані своєю латинською назвою безсоромному гріху, якому віддавалися публічно. Інша словникова стаття свідчить про те, що обідні столи являли собою лише дошки, що спиралися на козли (Table: mete boord that ys borne a-wey when mete ys doone «стіл: дошка для оброблення м'яса, яку відносять геть, коли м'ясо оброблене»). Цю працю часто називають першим англо-латинським словником. Перші англійські словники були англо-латинськими та латинсько-англійськими, оскільки латинська мова була у XV–XVI сторіччях міжнародною мовою науки й освіти [Моїсеєв 2006, с.10].

Латинсько-англійським словником, створеним у 1460 р., був «*Medulla Grammaticae*» («Душа граматики»). Він був у обігу в кількох рукописних варіантах. Принаймні, в одній копії писець позначив знаком хреста слова зі зловісним значенням: †*Diabolus* – the devil, †*Epilencia* – the falling evel «падуча хвороба». *Epilencia* (замість *epilepsia*) означає тут епілепсію. Вживання знака хреста у цьому словнику окрім марновірного прагнення захистити себе від зла, може свідчити про намір переписувача ввести до словника особливі позначки, що вказують на відношення англійців до явищ, позначених цими словами.

Невідомим залишається автор словника «*Ortus Vocabulorum*» («Сад слів»), виданого в Лондоні в 1500 р., який містив вдвічі більше слів, ніж «*Promptuarium*». Особливою рисою, що відрізняла цей словник від ранішніх, є те, що, хоча його статті складаються з латинських слів та їх коротких англійських перекладів, іноді до них додається тлумачення англійською мовою. «*Ortus Vocabulorum*» вважається першим латинсько-англійським словником, надрукованим в Англії. З часом латинська мова втратила своє значення як мова міжнародного спілкування. У зв'язку з розширення міжнародних контактів і зовнішньої торгівлі з'являються англо-французькі, англо-італійські та інші двомовні словники: італійсько-англійський словник Дж. Флоріо «*A Worlde of Wordes*» (1598), французько-англійський словник Р. Котгрейва (Randle Cotgrave) «*A Dictionarie of the French and English*» (1611) [Моїсєєв 2006, с.11].

Авторами перших англійських словників в основному були вчителі. У 1570 р. англійський шкільний вчитель Пітер Левінс опублікував словник «*Manipulus Vocabulorum*» («Оберемок слів»), який містив приблизно 9 тисяч слів, упорядкованих не за початковими літерами, а за останніми складами, й був, по суті, першим англійським словником рим. Левінс використовував знак наголосу, причому протиставлені ним наголоси не завжди відповідають сучасним. Він позначає наголос на першому складі у слові *cathedral* «кафедральний собор» (нині на другому) та на другому у слові *quarrel* «сварка» (нині на першому). Подібно до Левінса вчителями були Джон Барет – автор словника «*Alvearie*» («Вулик»), опублікованого у 1573 р., й Роберт Кодрі (Robert Cawdrey), який видав словник, призначений для пояснення складних англійських слів.

Словник Р. Кодрі, виданий у Лондоні у 1604 р., відомий в історії британської лексикографії під назвою «*A Table Alphabeticall*» («Перелік алфавітний»), хоча його оригінальна назва значно довша: *A Table Alphabetical, conteyng and teaching the true writing and understanding of hard usual English words, borrowed from the Hebrew, Greeke etc. with the interpretation there of by plaine English words*. Сама назва достатньо красномовно свідчить про завдання й зміст словника. Завданням словника Кодрі було опис в алфавітному порядку слів, запозичених з давньоєврейської, грецької та інших мов. Опис складався в інтерпретації значень слів за допомогою добре відомих англійських слів. Значення словника Кодрі полягає в тому, що це була перша спроба укласти тлумачний словник англійської мови. Він містив 2,5 тисячі «hard usuall English wordes» «складних звичайних англійських слів», які сформулював сам Кодрі, та їх дефініції англійською мовою [Моїсеєв 2006, с.12].

Легко помітити, що відомості, необхідні у сучасних словниках, відсутні в цих статтях, наприклад транскрипція, що вказує на вимову. Послідовність і системність також не дуже характерні для цього словника. Деякі означувані слова починаються з великої літери, інші – з малої. Слово *abettors* вказано у множині, а інші іменники – в однині. В дефініціях дієслів *abbut* та *abet* вживається неозначена форма дієслів з часткою *to*, а в дефініціях дієслів *Abandon*, *Abash* – без частки *to*. Алфавітний порядок не дотримується. Однакове визначення надається словам *abbreviat* й *abridge*.

У 1623 р. вийшов словник Генрі Кокрема (Henry Cockeram) під назвою «*The English Dictionarie or a New Interpreter of hard English words*». Варте уваги те, що це був перший тлумачний словник англійської мови, у назві якого використовувалося слово *dictionary*.

Словник Г. Кокрема поділяється на три частини. У першій частині подані складні, на думку автора, нові слова й наводиться тлумачення їхніх значень. У другій частині словника, що складає половину обсягу всієї праці, розміщені, по термінології укладача, *vulgar words* (простонародні слова). Третя частина не є лінгвістичною, а скоріше енциклопедичною. Тут подаються імена героїв міфів, богів, найменування звірів, птахів, трав тощо. Ось що пише у своїй передмові Кокрем: «...one containing the choicest words ... now in vse ... The second Booke containes the vulgar [popular or unlearned] words ... The last Booke is a recitall of severall persons, Gods and Goddesses, Giants and Deuils, Monsters and Serpents, Birds and Beasts ... and the like» [Burchfield 1997, с. 82]. Серед важких слів, включених до цього словника, можна знайти похідні від французьких і латинських основ відсутніх в сучасній англійській мові: *commotrix* – a maid that makes ready and vnready her Mistris «служниця, котра одягає і роздягає свою господиню»; *parentate* – to celebrate ones parents funerals «справляти поминання по своїх батьках»; *fisttulate* – to ramme or beat down stones «розбивати або вбивати каміння». Деякі з дефініцій Кокрема можуть викликати усмішку у сучасного читача: *Phylogogie* – loue of much babbling «любов багато базікати».

Серед словників «складних слів», що належать до цього періоду, можна згадати словник «*Glossographia*», опублікований у 1656 р. Його автором був Томас Блаунт (Thomas Blount). До недоліків його праці слід віднести ще більшу кількість латинських слів, ніж у його попередників (*adumbration*, *aduncous*, *асуріктор*), й дефініції, більшість яких він запозичив зі словників «*Dictionarium Linguae Latinae et Anglicanae*» (1632) й «*Dictionarium Etymologicum*» (1633) [Моїсєєв 2006, с.14].

Хоча Т. Блаунт широко використовував запозичені результати, він був готовий це визнати, говорячи: «Я мало що зробив своїм власним пером». Але він був першим англійським лексикографом, який систематично вказував етимології слів, включених до його словника, не зважаючи на те, що багато з цих етимологій були неточними. Менш чесним у відношенні плагіату був Едвард Філіпс (Edward Phillips), упорядник словника «*The New World of English Words*» («Новий світ англійських слів»), який вийшов у 1658 р. Е. Філіпс був племінником та учнем видатного англійського поета Джона Мільтона, і в деяких його дефініціях спостерігається вплив Дж. Мільтона. Більшість тлумачень були запозичені в інших лексикографів (головним чином у Т. Блаунта). Ті дефініції, що він складав сам, відрізнялися неточністю. Е. Філіпс дав таке тлумачення слова *California* – «a very large part of Northern America, uncertain whether Continent or Island». Він тлумачить слово *Gallon* «галон» (помічаючи в дужках «іспанське») як «міру, що містить дві кварта», тоді як насправді галон має не дві, а чотири кварта; до того ж це слово було запозичене до англійської мови зі старофранцузької, а не з іспанської мови.

У свою чергу словник Едварда Філіпса «використав» Еліш Коул (Elisha Cole), видавши у 1676 р. «*An English Dictionary: explaining the difficult terms that are used in divinity, husbandry, physick, phylosophy, law, navigation, mathematicks, and other arts and sciences*». Як видно з назв вищеперелічених словників або передмов до них, що відображали авторську настанову укладачів, усі ці праці можна віднести до словників «складних слів», створення яких було головною тенденцією цього періоду розвитку англійської лексикографії. Характерною рисою словника Е. Коула було те, що він мав розділ, де містилися слова з жаргону злочинного світу й їх визначення [Моїсєєв 2006, с. 14].

Вісімнадцяте століття в історії англійської мови заслужено називають сторіччям регламентації мовних норм. Саме в цей період з'являються нові англійські тлумачні словники, в яких виявляються загальні тенденції мовної політики: привести англійську мову в систему, підпорядкувати її загальним правилам, встановити рамки її вживання, зафіксувати багатство її лексичного складу. Англійські словники цього періоду відображають загальні тенденції розвитку літературної англійської мови у XVIII ст., а саме: захоплення класичною латиною, більш жорстке нормування слововживання, пуристичні тенденції, що сказалися у негативному відношенні до всілякого роду неологізмів і, у деяких випадках, до живої народної розмовної мови. У XVIII ст. деякі законодавці мовних норм уважали, що мова вже пройшла вищу стадію свого розквіту і надалі деградує; з'явилася тенденція фіксувати мову в її існуючому вигляді з тим, щоб не допустити погіршення мови. Джонатан Свіфт уважав, що період царювання королеви Єлизавети I був золотим сторіччям розвитку англійської мови. Виступаючи проти усілякого роду скорочень слів, нового слововживання, Свіфт вимагав консервації мови. Проте такі пуристські тенденції у відборі слів для словників, хоча й зробили певний вплив на характер нових словників, що з'являлися, але в основному зазнавали невдач. Живі норми англійської мови цієї епохи не могли опинитися поза увагою тих укладачів словників, завданням яких було фіксувати багатство словникового складу англійської мови.

На відміну від словників «складних слів» характерних для попереднього етапу, словники, створені у XVIII ст., містили не лише складні для розуміння слова, але й такі лексичні одиниці, як *bull*, *cow*, *dog*, *horse*. Словником, який частково орієнтується на класичні норми латинської й грецької лексичних систем і разом з тим ураховує

особливості семантики й словотвірної системи сучасної англійської мови, є словник Натаніеля Бейлі (Nathaniel Bailey) – «*An Universal Etymological Dictionary*» («Універсальний етимологічний словник»). Він був виданий у 1721 р. і містив майже 40000 слів з короткими тлумаченнями. У передмові до цього словника автор зазначив, що вимушений звернути увагу на факт зміни мови. Словник Н. Бейлі мав кілька переваг. Він продовжував тенденцію, що намітилася в працях його попередника, видатного лексикографа XVIII ст. Джона Керсі (John Kersey), у котрого словники орієнтувалися на звичайного читача й включали слова повсякденної мови. Н. Бейлі також відобразив у словнику загальноповживані лексичні одиниці. Інша перевага «Універсального етимологічного словника» полягала в тому, що він давав етимологію багатьох слів. (Щоправда, достовірність етимологічних даних Н. Бейлі сумнівна). Перевагами цього словника порівняно з попередніми словниками стало й те, що він поділив слова на склади й спробував вказати правильну вимову, тобто передбачив багато рис сучасних словників. Це була перша спроба нормалізації вимови.

Основним недоліком словника Натаніеля Бейлі був низький рівень розробки словникових дефініцій [Моїсеєв 2006, с.15].

У 1730 році Н. Бейлі уклав більш удосконалений словник – «*Dictionary Britannicum*» («Британський словник») за участю математика Дж. Гордона, ботаніка Ф. Міллера та ін. Цей словник містив уже 48 000 слів. Рідкісні й незвичайні слова не були включені. Імена героїв міфів та легенд були додані до основного реєстру словника в алфавітному порядку.

Уважається, що цей словник, як і багато інших словників того періоду, послужив робочою основою для шедевра англійської

лексикографії періоду нормативності – «*A Dictionary of the English Language*», словника доктора Семюеля Джонсона (Samuel Johnson), що вийшов у 1755 р. під назвою «*The Dictionary of the English Language in which the words are deduced from their originals and illustrated in their different signification by examples from the best writers*», але відомого просто як «*The Dictionary of the English Language*». Успіх цього словника був настільки великий, що він перевидавався майже протягом сторіччя і весь цей час був єдиним авторитетним джерелом знань про значення й уживання англійських слів. Simon Winchester – автор книги, присвяченої історії створення «Оксфордського словника англійської мови» – так описує популярність словника С. Джонсона: «By the end of the century every educated household had, or had access to, the great book. So firmly established did it swiftly become that any request for “The Dictionary” would bring forth and none other. One asked for The Dictionary much as one might demand The Bible ... or The Prayer Book [Winchester 2004, с. 32].

Словник Семюеля Джонсона був першим словником англійської мови, що відіграв важливу роль як у подальшому розвитку англійської лексикографії, так і в формуванні норм літературної мови своєї епохи. Багато фахівців гадають, що цей словник став легендою, як один з найвидатніших творів англійської мови [Burchfield 2002, с. 85]. На високу для того часу якість словника, безсумнівно, вплинула неординарна особистість самого автора.

Доктор Джонсон (1709–1784) був одним з найосвіченіших людей тієї епохи, критиком та есеїстом, котрий у колі художників і письменників уважався суддею й авторитетом. Його працю над словником можна назвати подвигом у лексикографії. Один, користуючись допомогою лише шести переписувачів, він підготував до

видання словник обсягом 2,3 тисячі сторінок, який містив майже 40 тисяч статей. І хоча цей словник не може вважатися найкращим словником того часу, оскільки більш досконалі словники були створені у Франції й Італії, де роботу над ними вели академії наук, проте словник Джонсона, безумовно, повинен бути визнаним як унікальна лексикографічна праця, що виконана одним автором.

Роботу над словником С. Джонсон розпочав ще у 1747 р., коли написав «*The Plan of a Dictionary of the English Language*» («План словника англійської мови»), де він заявив про мету складання цього словника. «The chief intent of it is to preserve the purity and ascertain the meaning of the English idiom» [Burchfield 2002, с. 85]. Із цього виходить, що головним своїм завданням він уважав боротьбу за чистоту англійської мови.

Можна відзначити наступні переваги словника Семюеля Джонсона:

1. Це був найбільш повний словник літературної англійської мови того часу.
2. Джонсон – перший англійський лексикограф, який наводив відтінки значень слів, розділивши їх значення на основні, переносні й метафоричні. Крім того, він виділяв основне значення в слові, відділяючи його від другорядних значень. Усі значення були пронумеровані, що стало новаторським кроком у ті роки.
3. Кожне значення слова автор ілюстрував цитатами із літературних творів.
4. У словнику можна знайти різноманітні стилістичні помітки, якими він характеризує слова (obsolete, out of use, a cant word

та ін.). У деяких випадках слова мають більш розгорнуте стилістичне визначення.

5. Дефініції були, як правило, повними і ясними.
6. Словник Джонсона містить багато відомостей етимологічного характеру, головним чином посилення на те, чи є слово запозиченим, чи власне британським. Якщо етимологія була невідома, автор писав свої здогадки щодо його походження. Так, наприклад, слово *sofa*, етимологія якого Джонсону не була відома, йшло з поміткою в лапках: «I believe an eastern word».

Незважаючи на вищезазначені переваги, «*The Dictionary of the English Language*» мав і певні недоліки, такі як: орієнтація лише на літературно-книжковий прошарок англійської лексики, не відображення дійсного стану лексичної мови цього періоду. С.Джонсон включив до словника лише те, що він уважав «суспільними словами». З іншого боку його словник був перевантажений латинізованими словами. Він уникав наукової термінології. Деякі з його дефініцій складні для розуміння. У багатьох поясненнях можна знайти його власні висловлювання й бачення.

У 1837 р. в Англії виходить словник Чарльза Річардсона (Charles Richardson) – «*A New Dictionary of the English Language*», що втілює новий, «історичний» підхід до укладання словників. Цей словник цікавий деякими теоретичними проблемами, що були висунуті автором у передмові. На думку Ч. Річардсона, головне завдання лексикографії – прослідкувати в зворотному порядку шлях розвитку слова і знайти його первинне значення. Таким чином, словник Ч. Річардсона певною мірою є прообразом етимологічних словників. Історичним словником можна також назвати «*The Oxford English Dictionary*». Цей словник

представляє повну історію англійської мови й ілюструє її розвиток за допомогою цитат із науково-популярних робіт [Berg 1993, с. 4].

Першою спробою укласти словник спеціально для тих, хто вивчає англійську мову, можна вважати лексикографічні праці Чарльза Огдена (С.К. Ogden) – «*Basic English*» (1930) і «*The Basic Words*» (1932). Трохи пізніше видатний лінгвіст і славетний педагог Х. Пальмер (H. Palmer) на основі кращих частотних словників англійської мови й свого багатого педагогічного досвіду уклав словник із 3 тисяч слів, який він пізніше доопрацював у співавторстві з А. Хорнбі (A.S. Hornby). Цей словник «*Standard English Vocabulary*» 1934 р. до сьогодні залишається класичним зразком серед англійських словників основної лексики для іноземців. В основі створення цих словників була ідея стосовно необхідності включення до навчального словника не всієї лексики, а лише певної кількості основної найбільш уживаної лексики.

Особливе місце поруч із англійськими навчальними словниками посідає серія словників *Hornby*. У 1942 р. відомий лінгвіст і методист А. Хорнбі у співавторстві з двома іншими видатними фахівцями з методики викладання англійської мови видав словник під назвою «*Idiomatic and Syntactic English Dictionary*». Цей словник одразу завоював популярність серед тих, хто вивчає англійську мову як іноземну, оскільки він вдало поєднував доволі широкий обсяг матеріалу з простотою тлумачення і великою кількістю зрозумілих для тих, хто вивчає, прикладів-ілюстрацій. У 1963 році з'явилося абсолютно нове, переопрацьоване видання словника А. Хорнбі. Словники серії *Hornby* дуже зручні у використанні та надійні, тому багато студентів, які вивчають англійську мову, охоче користуються «*The Advanced Learner's Dictionary of Current English*». Із того часу

словник витримав безліч перевидань. Він по праву може називатися найпопулярнішим навчальним словником англійської мови.

На думку авторитетних фахівців у галузі лексикографії, його практичне значення важко переоцінити. Дефініції слів у словнику відрізняються стислістю й чіткістю. Кожне значення ілюструється зрозумілими цитатами (у більшості випадків це короткі, прості вислови, складені авторами словника). На кожне значення дієслова словник наводить ту синтаксичну модель, в якій реалізується подане значення дієслова. Словник приділяє велику увагу вживанню прийменників при дієсловах, іменниках і т.д.

Але лексикографічна практика не стоїть на місці. Плідна співпраця фахівців у галузі викладання англійської мови та лексикографів призвела до появи типу навчальних словників – активаторів (*activator*). Укладачі такого виду словників ставлять за мету показати користувачеві словника не лише значення слова, а і його правильне вживання в мові, позначити місце, що займає слово у системі лексичних одиниць. Усвідомлення вченими того факту, що культура нації відображається в мові, й це необхідно враховувати під час укладання словників, орієнтованих на людей, які не є носіями цієї мови, було реалізовано в практиці лексикографії. Останнім часом в англійській лексикографії намітилася очевидна тенденція відображати мовні явища у безпосередньому зв'язку з елементами культури, описуючи таким чином вплив культури на формування мови. Як приклад можна навести «*Longman English Dictionary of Language and Culture*». У словнику подається не тільки дефініція англійського слова, але й часто вказуються ті асоціації, що виникають у носіїв англійської мови, коли згадується предмет або явище того, що називається «культурні асоціації». Ці асоціації пов'язані зі старими віруваннями або

традиціями, іноді з історіями, добре відомими лише носіям англійської мови, а іноді з певними аспектами у США або Великій Британії. Так, словник не обмежується поясненням того, що M25 – це важлива дорога у Великобританії, але й додає, що через велику кількість заторів ця траса відома серед англійців як найповільніша траса. Новий напрям опису лем супроводжується іноді в системі позначок. Використовуючи традиційні типи позначок, укладачі «*Longman English Dictionary of Language and Culture*» виділяють ще один вид позначок – культурологічні (**Cultural Note**), що своєю назвою та змістом підкреслюють культурологічне спрямування словника.

Найзначущішими і високоякісними серіями, або «сімействами», словників, як вони іноді називаються в англійській лексикографії, що виходять у цей час у Великій Британії є Oxford, Chambers, Collins, Hamlyn, Longman. Високий рівень британських словників, що видаються останнім часом, визначаються тим, що їхні укладачі, продовжуючи традицію перших редакторів «Оксфордського словника англійської мови», спираються на величезні бази даних лексичних одиниць й їх уживання в текстах і усному мовленні. Для їхнього позначення в лексикографії використовується термін Corpus. До таких баз даних входять Oxford English Corpus (майже 100 мільйонів слів), British national Corpus (близько 100 мільйонів слів і слововживань) та Reading Programme (приблизно 77 мільйонів слів).

У зв'язку з активним розвитком у сфері комп'ютерних технологій, необхідною стала фіксація словниками нових слів у англійській мові. Ці слова включають, наприклад: 1) скорочення: MIDI (musical instrument digital interface), Risc (reduced instruction set computer), OLE (Object Linking and Embedding) тощо; 2) лексичні словосполучення: virtual reality; 3) сполуки з *cyber-*, *info-*: cybernetic,

cyberphobia [Неол. с. 141], infobit, infomania. До словників, що містять згадані слова можна віднести: «*The Third Barnhart Dictionary of New English*» (1990), «*The Longman Register of New words*» (I 1989, II 1990), «*Neologisms – New words since 1960*» (1991) і «*The Oxford Dictionary of New Words*» (1991).

2. Розвиток американської лексикографії

Наприкінці XVIII ст. англійські словники почали з'являтися в Америці. У 1789 р. вийшов словник Семюеля Джонсона, з дуже довгою назвою, що розкривала характер, напрям та зміст цього словника: «*A school dictionary being a compendium of the latest and the most important dictionaries, and comprising an easy and concise method of teaching children the true meaning and pronunciation of the most useful words in the English language, and in which parts of speech are distinguished and explained, and a special rule is given for spelling of derivatives and compound words*».

У 1800 р. в Америці вийшов словник двох авторів – Джона Еліота (John Eliot) і Самюеля Джонсона (Samuel Johnson), названий «*A Selected Pronouncing and Accented Dictionary*». У цьому словнику досить чітко визначився пуристський напрям, який так яскраво проявився в Англії в цей період. Автори цього словника виключили багато слів, що увійшли до більш ранніх видань, оскільки вони вважали ці лексичні одиниці вульгарними, тобто словами нелітературного вжитку. Як це видно з назви словника, багато уваги в ньому приділялося вимові.

У цьому ж році вийшов перший американський словник, який встановив певну розбіжність у значеннях слів та в їхньому вжитку в англійській мові Великої Британії й Америки. Це був словник Калеба Александера (Caleb Alexander) «*Columbian Dictionary of the English Language*», в якому почав свою практичну лексикографічну працю

найвидатніший укладач словників англійської мови в Америці XVIII–XIX ст. Ной Уебстер (1758–18430), котрий дуже вплинув як на розвиток американської лексикографії, так і на розвиток американського варіанту англійської мови. Деякі автори вважають, що вплив Н. Уебстера (Noah Webster) на історію американського варіанту англійської мови був таким же великим, як і роль Джорджа Вашингтона на хід боротьби Америки за свою незалежність: «The most famous of all American dictionary-makers and a tireless champion of American English, Noah Webster was as influential in the story of American English as George Washington was in the narrative of the American Revolution» [McCrum 2003, с. 257].

У 1789 р. Н. Уебстер опублікував «*Dissertations on the English Language*», де зазначив причини відмінності американського варіанту англійської мови від британського та обґрунтував необхідність створення словника, який відображає ці особливості. «Several circumstances render a future separation of the American tongue from the English necessary and unavoidable... Numerous local causes, such as a new country, new associations of people, new combinations of ideas in arts and science, and some intercourse with tribes wholly unknown to Europe, will introduce new words into the American tongue. These causes will produce, in a course of time, a language in North America, as different from the future language of England, as the modern Dutch, Danish and Swedish are from the German, or from another» [McCrum 2003, с. 259]. Уебстер, звичайно, перебільшував розрізнення американської та британської англійської мови. Можливо, це пояснювалося політичними причинами (порівняно нещодавно, у 1783 р., закінчилася Війна за незалежність Америки), але можливо, в основі було намагання обґрунтувати необхідність створення американського словника англійської мови. Слід відзначити,

що таке саме перебільшення розбіжностей в цих двох варіантах англійської мови можна знайти також в американських лексикографічних працях ХХ ст. У передмові до «*Anglo-American Interpreter*» 1939 р. його автор стверджував, «що американець, котрий раптом захворів у Лондоні, може померти на вулиці, оскільки його англійську мову не зрозуміють» [Bryson 1990, с. 176].

Ной Уебстер вказував на недоліки найпопулярнішого й авторитетнішого словника англійської мови того часу – «*A Dictionary of the English Language*» доктора Семюеля Джонсона. На його думку, книга Джонсона була часто неточною, містила багато латинізованих і складних слів і не включала американські слова. Він уважав, що може створити більш довершений словник, що відображає особливості американської лексики. Американські фахівці в галузі лексикографії Р.Людвиг та І. Барретт (R. Ludwig and E. Barrett) інтерпретують міркування Н. Уебстера таким чином: «Webster believed that our language was changing from that of the British because we were isolated geographically from them. New words, new meanings for old words, different pronunciation, and new usages were the result of the isolation. Why should Americans have to use a British dictionary which did not take any of these factors into account? Webster let it be known that he was the man to write the great American dictionary. And he did» [Bryson 1990, с. 31].

У 1806 р. Н. Уебстер видав «*A compendius dictionary of the English language*», як доповнення до існуючих словників, який містив п'ять тисяч слів, а також таблицю валют, міри і ваги, перелік поштових відділень, хронологію подій тощо [Berg 1993, с. 197]. Наступні 20 років Н. Уебстер провів над своєю великою лексикографічною працею «*An American Dictionary of the English Language*». Подібно до Семюеля Джонсона, з яким він вів заочну боротьбу за пальму першості в

лексикографії, Уебстер виконав всю працю над словником практично один. Як і Джонсон, Уебстер написав свій словник власноручно, всі 70 тисяч словникових статей. Коли словник вийшов у 1828 р., Уебстеру вже було 70 років. Як і обіцяла назва словника, це був американський словник. Його дефініції наголошували на розрізненнях, що існували між значеннями або вжитком слів в Британії й Америці. Словник містив багато слів американського походження, що не фіксувалися британськими словниками. Уебстер пишався цитатами американських авторів, якими він ілюстрував свої словникові статті. Серед джерел, якими він найчастіше користувався разом із Біблією, Шекспіром, Мільтоном, можна згадати Бенджаміна Франкліна, Джорджа Вашингтона, Вашингтона Ірвінга. Часто, коли він не міг знайти необхідної цитати з авторитетного джерела, він складав речення сам або використовував цитату зі своїх раніших праць.

Безсумнівно, праця Уебстера зробила величезний вплив на американську орфографію й закріпила її відмінність від британської (наприклад, американське написання слів *color, wagon, center, defense, tire* та їхні британські відповідники *colour, waggon, centre, defence, tyre*).

Однією з новинок, що використовував Н. Уебстер у своєму словнику, була буквена транскрипція. Установа лексикографа на те, щоб зробити американську вимову більш чіткою і правильною, також вплинула на формування американської вимови. «A good articulation consists in giving every letter in a syllable its due proportion of sound, according to the most approved custom of pronouncing it; and in making such a distinction, between syllables, of which words are composed, that the ear shall without difficulty acknowledge their number» [McCrum 2003, с. 260]. У результаті виникли такі відмінності американської вимови від британської, як *sec-ret-ary* замість *secret'ry*.

Найбільш слабким місцем у словнику є етимологія. Так само, як і в британських словниках, рівень розвитку лінгвістичної науки не давав ще змоги побудувати етимологію на достатньо достовірних наукових підставах. Крім того, етимологічні дослідження в обсязі, необхідному для створення великого тлумачного словника, просто не могли бути виконаними однією людиною. Досвід праці над «Оксфордським словником» пізніше показав, що для такої роботи необхідний цілий колектив. Із цих двох причин багато етимологічних даних Уебстера, так само як і Джонсона, не є відповідними позиціям сучасної лінгвістики. Але для свого часу це була видатна лексикографічна праця.

Конкурентом Ноя Уебстера в галузі американської лексикографії був Джозеф Вустер (Joseph E. Worcester), який опублікував у Бостоні в 1830 р. цікавий словник «*A Comprehensive Pronouncing and Explanatory Dictionary of the English Language*» («Повний вимовний та пояснюючий словник англійської мови»). В основу цього словника було покладено, по суті, британський словник доктора Джонсона, але його словник було значно розширено за рахунок американізмів. Укладач цього словника не намагався, подібно до Уебстера, змінити систему американської лексикографії. Словник користувався великим авторитетом, особливо у виданні 1860 р. під назвою «*Worcester's Large Dictionary of the English Language*». На деякий час цей словник навіть витіснив із книжкового ринку словник Уебстера, але, коли у 1864 р. вийшов словник Уебстера під назвою «*Unabridged Dictionary of the English Language*», словник Вустера втратив як своє значення, так і популярність.

Хоча словник Н. Уебстера був великим досягненням із фінансової точки зору, проект випуску «*Unabridged Dictionary of the English Language*» не був успішним, частково через проблеми видавця, частково через відсутність на той час авторського права. Конкуренти

видавали скорочені версії, що були значно дешевше оригінального словника Уебстера, який коштував 20 доларів, що було значною сумою для того часу. Уебстер переглянув словник і підготував його другу редакцію в 1841 р., коли йому було більше 80. Лексикограф змушений був віддати під заставу свій будинок, щоб фінансувати друге видання. Нажаль, він не дожив до тих днів, коли його словник з'явився майже у кожному американському домі, а саме слово «*webster*» стало прозивним у США й перетворилася у синонім словника. Фразу «Look it up in Webster» можна почути у США ні рідше за фразу «Look it up in the dictionary». Справжній успіх до словника Уебстера прийшов лише після того, як права на нього були продані Джорджу й Чарльзу Мерріємам (George and Charles Merriam) і книга була знову перевидана. У 1847 р. словник вийшов у видавництві *Merriam*. З цього часу компанії *Merriam-Webster* видає словники Уебстера. Назва «Уебстер» не була запатентованою, тому інші компанії також видають словники під цією назвою, але багато з них не відрізняються високою якістю, тоді як продукція компанії *Merriam* відповідає вимогам сучасної лексикографії й може бути рекомендованою для використання студентам факультетів іноземних мов.

Словник Н. Уебстера перевидавався десятки разів. Одним з найгучніших видань цього словника, що викликав запеклі дискусії, було «*Webster's Third New International Dictionary*» 1961 р. Критики стверджували, що у ньому зроблено занадто великий наголос на сучасне вживання й вимову за рахунок більш старих мовних норм. Це пояснювалося тим, що в основу створення цього словника було покладено дескриптивний підхід. Редактор словника Філіп Гоув (Philip Gove) уважав, що відмінності вживання слів є штучними. У результаті використання слова *imply* як синоніма слова *infer* та використання слова

flout у тому ж значенні, що *flaunt*, були включені до словника без якихось пояснень. Але найсильніше обурення викликало ствердження, що форма *ain't* «was used orally in most parts of the U.S. by many cultivated speakers» [Bryson 1990, с. 145]. Редакція газети «*The New York Times*» навіть заявила, що не буде користуватися цим словником, а буде продовжувати користуватися «*Webster's Second International Dictionary*» 1934 р. видання. Оцінка якості дескриптивного словника залежить від ступеня повноти відображення словником проблемної галузі й точності опису значень слів, представлених у словнику, тому багато американських лінгвістів виступили на захист «*Webster's Third New International Dictionary*» і його редакторів. До їх числа входили професори Дж. Мак-Міллан, Р. Холл, Б. Івенс (J.V. McMillan, R.A. Hall, B. Evans). Вони вказували на те, що словник Уебстера 1961 р. є найбільш надійним джерелом. Він заснований на картотеці, що містить 10 мільйонів карток-цитат; із них у самому корпусі словника наведено 200 тисяч цитат. Для порівняння слід нагадати, що «*Oxford English Dictionary*» засновано на картотеці в 5 мільйонів цитат. Компанією *Merriam* на базі великих словників випускаються менші за розміром довідники для певних категорій користувачів. Для студентів коледжів видається «*Collegiate Dictionary*» (звичайно обсягом 130–150 тисяч слів), для школярів молодших класів компанія *Merriam* випускає словник «*Webster's Elementary Dictionary*» у 18–20 тисяч слів з 1,6 тисячами малюнків, що допомагають зрозуміти значення слів, а для школярів старших класів – «*Webster's Intermediate Dictionary*» (обсягом 57 тисяч слів).

Поруч зі словниками серії *Webster* у США також видаються інші вдалі серії словників, для позначення яких в американській лексикографії часто використовуються терміни «*line*» або «*family*». У

1882 р. професор Йельського університету У. Уїтні (William Whitney) отримав пропозицію від видавничої компанії *Century* очолити багаточисельний колектив для розробки великого тлумачного словника англійської мови. Перші три томи вийшли у 1889 р., а три останні – у 1891 р. Таким чином, у США окрім Уебстера з'явився ще один великий тлумачний словник у 6 томах під назвою «*The Century dictionary. An encyclopedic lexicon of the English language*». Цей словник набув величезної популярності буквально з перших днів свого виходу в світ. Його характерною рисою була велика кількість енциклопедичного матеріалу, включеного, однак, доволі компактно й розумно. Отже, словник «*Century*» був тлумачно-енциклопедичним.

Успіх словника змусив укладачів зайнятися його розширенням і покращенням. До 1900 р. це був уже десятитомний словник. У 1911 р. вийшло нове видання, що налічувало 12 томів, яке було дещо доопрацьоване у 1914 р. й отримало назву «*The Century dictionary and encyclopedia*». Цей словник перевидавався десятки разів. Із 12 томів словника перші 10 були присвячені лексичному складу англійської мови, починаючи з XII ст. й завершуючи XX ст. Словник містив майже 530 тисяч словникових статей. Одинадцятий том включав власні імена, а дванадцятий – атлас світу. На думку багатьох фахівців, більшість характеристик цього словника порівняні з характеристиками знаменитого «Оксфордського словника». Але після 1914 р. робота над перевиданнями словника закінчилася.

Із 1893 р. видавництво *Funk and Wagnalls Co.* випускає серію високоякісних словників, від повних словників мови до навчальних, відому під назвою «*Standard dictionaries*». У 1893–1894 рр. доктор Фанк (Isaac Funk) підготував словник «*A Standard Dictionary of the English Language*», побудований на новаторських принципах. Головною метою

доктора Фанка було створення великого, нескороченого (unabridged) словника для широкого кола читачів. Саме тому він зробив деякі значні для того часу зміни у його структурі.

До словника І. Фанка класичним зразком порядку розташування матеріалу в словниковій статті вважався такий: 1) написання слова; 2) вимова; 3) етимологія; 4) система значень слова в історичній послідовності: спочатку найдавніше (часто застаріле) значення, потім – менш застаріле значення і, в останню чергу, сучасне, актуальне значення слова. Фанк змінив порядок розташування матеріалів у своєму словнику таким чином: 1) написання слова; 2) вимова; 3) система значень (причому значення даються не в історичному, а в актуальному порядку, тобто спочатку наводиться сучасне, більш розповсюджене значення, далі застарілі); 4) етимологія.

Із того часу словники цієї серії продовжують дотримуватися такого порядку.

Словник І. Фанка реєстрував широке коло лексики англійської мови. Лексикографічна праця, що налічувала більше 300 тисяч словникових статей (у подальших виданнях поширена до 458 тисяч), фіксувала лексику англійської мови, починаючи з часів Чосера.

Найзначнішими й високоякісними серіями, або «сімействами», словників, як вони іноді називаються в англійській лексикографії, що виходять і сьогодні в США є *Webster*, *Random House*, *Barnhart*, *American Heritage*. Серед словників, що увійшли, можна відзначити найбільш вдалі: «*Random House Dictionary of the English Language*», «*American College Dictionary*», «*Webster's Tenth New College Dictionary*», «*Webster's NewWorld Dictionary*», «*Thorndike-Barnhart Comprehensive Desk Dictionary*», «*Macmillan Dictionary*», «*American Heritage Dictionary of the English Language*», «*Funk & Wagnalls Standard*

College Dictionary». Для лінгвістів, які займаються історією формування лексики американського варіанту англійської мови, велике значення мають такі лексикографічні праці: «*A Dictionary of American English on Historical Principles*», edited by Sir William Craigie and James R. Hulbert; «*A Dictionary of Americanisms on Historical Principles*», edited by Mitford M. Mathews; «*American Glossary*», edited by Richard H. Thornton.

3. Видатні англійські лексикографії.

Семюел Джонсон (англ. *Samuel Johnson* 1709-1784) – англійський критик, лексикограф і поет епохи Просвітництва. Його ім'я в англomовному світі стало синонімом епохи другої половини XVIII ст.

У 1746 році, група видавців звернулися до С. Джонсона з ідеєю написання найбільш повної версії словника англійської мови. Головною причиною цього було заробляння грошей, а не надання знань про англійську мову. Бачення С. Джонсона було в тому, щоб книга не лише розкривала засади англійської мови, а й світ, в якому вони жили. Семюель Джонсон підписав контракт і повинен був отримати 1500 гіней за трирічний період. Він організував проект самостійно за допомогою шести асистентів, чия робота полягала в копіюванні (записуванні) всіх відомих слів. Незважаючи на помічників, процес створення словника С. Джонсона був повільним і тяжким. Гроші стали основною проблемою, точніше, їх недостатня кількість. Процес укладання й остаточної подачі словника до друку зайняв 9 років, включаючи трирічну перерву, коли автору здавалося, що проект приречений на провал. Однак він був закінчений у квітні 1755 року, коли перші копії словника надійшли в продаж за королівською ціною 4.10 фунтів, що було великою сумою на той час.

Цікавим є той факт, що словник дозволено було надрукувати за умови, що Семюел Джонсон отримає формальне визнання за свою роботу у вигляді ступеня. Так Семюел Джонсон став професором Джонсоном. Словник англійської мови Семюела Джонсона змінив спосіб, яким були складені всі наступні словники. Не може бути жодних сумнівів щодо впливу словника Джонсона, не лише на Велику Британію XVIII ст., але й на всі подальші словники англійської мови, що були опубліковані з того часу.

Френсіс Гроуз (англ. *Francis Grose* (1731-1791)) – англійський колекціонер старовини, художник, лексикограф.

Саме Френсіс Гроуз у 1785 році ввів термін «сленг» як синонім для «кент» у свій знаменитий словник «низької» мови: «сленг – кент». Пояснивши сленг через кент, Ф. Гроуз розділив «низьку» мову на дві частини, назвавши першу частину кентом або сленгом. Словник Ф.Гроуза був дуже видатним і вважався еталоном, і, мабуть, тому інші всі автори словників «низької» мови стали пов'язувати сленг з кентом, як слова з одного ж і того джерела – таємної мови мандрівних бідняків – циган, тим паче, що в циганському жаргоні було слово «сленг». Ф.Гроуз не знайшов родового терміну для другої частини «низької» мови.

Джон Бортвік Гілкріст (1759 - 1841) – шотландський хірург та індолог. У Бомбеї в 1782 році розпочав вивчення мови хіндустані і створення свого першого словника.

У 1786 році анонсував свій хіндустані-англійський словник, що був опублікований за передплатою і випускався окремими томами аж до 1790 року. Уряд пообіцяв придбати 150 випусків за ціною 40 рупій за одиницю; поступово ціна зросла до 60 рупій. У 1796 році з'явилася

його граматака. У 1801 році Дж. Гілкріст був призначений головою коледжу і професором персидської мови і хіндустані.

Основні праці: *A Dictionary: English and Hindoostanee, Calcutta: Stuart and Cooper, 1787-90; A Grammar, of the Hindoostanee Language, or Part Third of Volume First, of a System of Hindoostanee Philology, Calcutta: Chronicle Press, 1796; A Dictionary English and Hindoostanee. To which Is Prefixed a Grammar of the Hindoostanee Language; The Anti-Jargonist; a short and familiar introduction to the Hindoostanee Language, with an exstensive Vocabulary, Calcutta, 1800.*

Питання для контролю знань студентів:

1. З якого століття зародилася американська лексикографія?
2. Яку назву має перший англійський словник-глосарій?
3. Хто є автором першого англійського (британського) словника для перекладу?
4. Як називався словник Роберта Кодрі (1604 р.)?
5. Який словник вважається легендою британської лексикографії?
6. Який порядок розташування матеріалу в словниковій статті запропонував Ісаак Фанк?
7. Хто є автором «*The Century dictionary and encyclopedia*»?
8. Який американський лексикограф здійснив найбільший вплив не лише на розвиток американської лексикографії, але й на розвиток американського варіанту англійської мови?
9. Як Н. Уебстер доводив необхідність створення словника американської мови?
10. Який британський лексикограф описав у своєму словнику «низьку мову»?

Тема 4

Теоретичні засади лексикографії

План.

1. Основні принципи лексикографування. Поняття лексикографічного типу.
2. Універсальний словник. Лексикографічна параметризація.
3. Формування словника. Макроструктура словника.
4. Мікроструктура словника.
5. Структурна характеристика словникової статті.

Література:

1. Берков В.П. Двухязычная лексикография. Учебник / В.П. Берков. – М.: Астрель, Аст, Транзиткнига, 2004. – 236 с.
2. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка: учеб. пособ. / В.В. Дубичинский – М.: Наука: Флинта, 2008. – 432 с.
3. Дубичинский В.В. Теоретическая и практическая лексикография / В.В. Дубичинский. – Wien; Chrokov: Wiener Slawistischer Almanach, 1998. – 156 с.
4. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус языка / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1981. – 367 с.
5. Козырева В.А., Черняк В.Д. Вселенная в алфавитном порядке: Очерки по словарям русского языка / В.А. Козырева, В.Д. Черняк. – СПб, 2000.
6. Теоретическая лингвистика и лексикография: опыты системного описания языков [Текст]/ Отв. ред. Ю.Д. Апресян. – М.: Русский язык, 1995. – 387 с.
7. Шилихина К.М. Теоретическая и практическая лексикография: учеб. пособ. / К.М. Шилихина. – Воронеж, 2006. – 57 с.

8. Hartmann R.R.K. Lexicography: Principles and Practice / R.R.K. Hartmann. – L.; N.Y., 1983.

1. Основні принципи лексикографування.

За багатовікову історію існування практичної лексикографії сформувалися певні принципи створення словників. Досвід укладачів словників показує, що можна виділити п'ять основних принципів лексикографування, що застосовуються при створенні словника будь-якого типу.

1. Першим принципом створення словників є *надання переваги лексикографічним творам*. Відомо, що будь-які словники при відображенні певного словникового матеріалу завжди опираються на вже існуючі джерела. Тому, навіть застарілий словник може стати цінним джерелом при укладанні нового словника.

2. Другим принципом лексикографування є *важлива роль суб'єктивного фактору при створенні словників*. Невипадково найбільш популярні словники у повсякденному спілкуванні прийнято називати за прізвищем їх укладача (автора) чи за прізвищем того, хто дав своє ім'я цілій лексикографічній школі (таким прикладом є словники Уебстера).

Суб'єктивний підхід у лексикографії стає очевидним при аналізі подачі значень у словниковій статті багатозначних лексем. Саме лексикограф повинен прийняти рішення про виділення певної кількості значень, про їх порядкове розташування у словниковій статті. Лексикограф при цьому може керуватися історичним методом, коли розміщення значень базується на етимологічному описі розвитку значень, і сучасні, найбільш уживані значення виявляються у такому випадку останніми у семантичній структурі. У якості альтернативи лексикограф може вибрати емпіричний метод виділення значень.

Основою цього методу є сучасне розуміння актуальності того чи того значення слова. У цьому випадку лексикограф опирається лише на власне мовне чуття, і саме тут суб'єктивність роботи лексикографа проявляється максимально.

3. Наступний принцип лексикографування – *зумовленість створення словника жорстким прагматизмом*. Кожен словник орієнтований на певного читача і враховує особливості мови чи мов, на матеріалі яких він складається. При цьому лексикограф оцінює необхідність створення словника певного типу, керуючись лише прагматичними, утилітарними міркуваннями. Іншими словами, словники оцінюються за користю, що вони приносять.

4. Четвертий принцип лексикографування – це *принцип нормативності у відборі й подачі лексики*. Оскільки одне із найважливіших завдань, що вирішують словники, – нормативно-стилістичне, не можна дозволити необмежений доступ у них тих засобів мовлення, що знаходяться за рамками норми, навіть якщо ці засоби широко використовуються у реальному процесі комунікації. Лексикограф має пам'ятати про те, що словник дуже тісно пов'язаний із виробленням і фіксацією літературної норми мови в кожному епоху.

У проблеми фіксації норми є й зворотній бік – відомо, що норма мови історично змінна. Ф. де Соссюр, Е. Косеріу й їх послідовники писали, що норма займає проміжне положення між живою стихією мовлення і строго фіксованими системними законами мови. Тому лексикографи все ж таки включають у словники стилістичні марковані засоби, забезпечуючи їх спеціальними позначками. Нормативному словнику, призначеному передати сучасні (діючі) норми слововживання, крім того необхідно відобразити і всю багатоманітність лексичної системи. Фактично, повністю в класичному розумінні

нормативних словників не існує, і ця ситуація відображає діалектичність мовної норми: її стабільність і змінність.

5. П'ятий принцип лексикографування – це *теоретична і практична багатоплановість лексикографічних творів*. Коли ми описуємо лексику мови, завжди залишаються певні аспекти, що не відобразилися, на які можна подивитися під іншим кутом зору. Філософсько-діалектична відносність лексикографічного опису мовних одиниць призводить до допущення множинності словникових творів. Звідси випливає можливість створення великої кількості різноманітних словників [Шиліхіна 2006, с. 12-13].

У загальному вигляді основні принципи системної лексикографії зводяться до наступного.

1. Словниковий склад кожної мови (в основному це стосується лексичного ядра) розпадається на так звані лексикографічні типи. *Лексикографічним типом називається група лексем із рядом співпадаючих властивостей, до яких застосовуються одні й ті ж граматичні, семантичні, прагматичні, просодичні, комунікативні, сумісні й інші правила мови.*

Лексикографічний тип – поняття ширше, ніж семантичне поле чи лексико-семантична група. Ми можемо виділити певний лексикографічний тип, опираючись не лише на семантику одиниць, але і на які-небудь інші властивості лексем (наприклад просодичні чи синтаксичні). Більше того, поняття лексикографічного типу в тому значенні, в якому його використовує Ю. Апресян, може застосовуватися лише тоді, коли ми маємо справу з інтегральним описом мови, тобто узгоджений опис словника і граматики [Шиліхіна 2006, с. 13]. Нарешті, ми повинні пам'ятати про те, що на відміну від семантичних класів, як вони представлені, наприклад, в ідеографічному

словнику, лексикографічні типи утворюють не строгу ієрархію, а багаторазово пересічні класи, оскільки одна і та ж лексема може належати до різних лексикографічних типів на основі різноманітних властивостей.

Закономірним є те, що для кожної мови лексикографічні типи виявляються специфічними. Тому Ю. Апресян називає два чинники, на основі яких визначається мовна специфіка лексикографічних типів. По-перше, це формально-граматичні особливості цієї мовної системи. По-друге, це характерна для певної мови концептуалізація дійсності, т.т. те, що в лінгвістичній літературі прийнято називати мовною чи «наївною» картиною світу [Шиліхіна 2006, с. 14]. Наївна картина світу названа тому, що у багатьох суттєвих деталях вона відрізняється від наукової картини світу (ми говоримо «сонце встає», хоча насправді Земля обертається навколо Сонця). При цьому наївні уявлення аж ніяк не примітивні і заслуговують на самостійне вивчення. Обидва ці чинники – формально-граматичний і картина світу – повинні враховуватися при укладанні словників, оскільки мета лексикографа – описати лексику як систему.

2. Коли говоримо про системну лексикографію, ми повинні пам'ятати про те, що склад лексикографічних типів мови визначається сформованою «наївною» картиною світу, своєрідним баченням дійсності фрагментів, позначених словами. Значення, що виражаються за допомогою мови, утворюють своєрідну колективну систему поглядів, що стає обов'язковою для усіх носіїв мови.

Тому можна припустити, що тематично пов'язана лексика, тобто така лексика, що належить до одного і того ж фрагмента дійсності (наприклад, слова, на позначення емоцій), буде мати багато спільних системних рис, і ці риси повинні послідовно враховуватися в словнику.

При цьому частина характеристик може виявитися універсальною, у той час як інша частина буде національно-специфічною.

Таким чином, основним завданням лексикографії вважається відображення існуючих у певній мові картин світу – наївної геометрії, фізики, психології тощо.

3. Головний принцип системної лексикографії полягає в тому, щоб передати кожну лексему як представника певного лексикографічного типу, тобто необхідно відобразити у словнику повторювані риси лексичних одиниць.

4. При тлумаченні лексичних значень важливо послідовно зводити складні значення до більш простих. Така лексикографічна стратегія необхідна для того, щоб представити усі семантичні зв'язки між окремими лексемами і великими групами лексем.

5. Системна лексикографія орієнтована на словники активного типу, тобто такі словники, що містять повну інформацію про лексему. Такі словники будуть суттєво поступатися традиційним пасивним словникам за обсягом словника, але повинні набагато перевершувати їх за обсягом інформації про лексему і детальність її розробки.

6. Поняття лексикографічного типу є досить суттєвим для системної лексикографії, оскільки за його допомогою вирішується проблема уніфікації опису лексем, але тут виникає певна суперечність. Із одного боку, велика кількість слів, що описується у словнику, утворює систему. З іншого боку, об'єкти лексикографічного опису – це зовнішньо незалежні один від одного одиниці. Тому, окрім опори на лексикографічний тип, нам необхідне поняття, що б допомогло врахувати відносну незалежність лексем. Таким поняттям виявляється поняття *лексикографічного портрету*, під яким розуміється *вичерпна характеристика властивостей конкретної лексеми у рамках*

інтегрального опису мови. Уводячи це поняття, лексикографи вирішують проблему індивідуалізації опису лексеми. Лексикографічний портрет як елемент словника суттєво відрізняється від звичного словникового опису, оскільки у нього включаються деякі принципово нові типи інформації про лексему, що ніколи не входили до традиційних словників. Наприклад, сюди входить інформація про комунікативні й прагматичні властивості лексеми. Найголовніша відмінність лексикографічного портрету від традиційного опису – його формалізованість.

2. Універсальний словник. Лексикографічні параметри.

У лексикографії існує свій недосяжний ідеал – універсальний словник. Неможливість його створення витікає з принципу теоретичної й практичної багатоплановості лексикографічних творів: створити словник, що в точності міг би відобразити лексичну систему мови з її різноманітними зв'язками, змінністю, багатоплановістю, навряд чи можливо. На практиці будь-який словник може вирішити окремі часткові завдання. На сьогоднішній день існують комплексні словники, але і вони описують далеко не всі властивості лексичних одиниць.

Універсальний словник як ідеал необхідний для того, щоб реальні лексикографічні продукти намагалися до найбільш точного опису лексики, а також для того, щоб лексикографи могли розробляти нові типи словників. При цьому ідеальна універсальна словникова стаття повинна мати, по меншій мірі, наступні компоненти: 1) заголовне слово; 2) його формальні характеристики – граматичні, орфоепічні, орфографічні тощо; 3) його семантизацію; 4) витяг із текстів, ілюструючий ту чи ту формальну або семантичну особливість заголовного слова; 5) вказівка на «сусідів» заголовного слова в

лексичній системі мови за різними осями семантичного простору мови;
б) посилання й довідки різного характеру і призначення.

Варто зазначити, що універсализація словника може йти не лише у лігвістичному аспекті. Вона здатна стояти у зіставленні різних видів словників, наприклад тлумачного й енциклопедичного.

В. Дубічинський виділяє лексикографічні універсалії – універсальні складові словника будь-якого типу:

- 1) словник (так звана ліва частина словника);
- 2) заголовна одиниця;
- 3) тлумачення, дефініція, перекладний еквівалент тощо (так звана права частина словника);
- 4) системність мовного матеріалу, що описується в словнику;
- 5) нормативність / допустима ненормативність мовних одиниць;
- б) певний порядок подачі словникового матеріалу (алфавітний, зворотний, ідеографічний тощо) [Дубічинський 2008, с. 54].

Думка про універсальний словник, за допомогою якого можна було б спілкуватися цією мовою в усіх ситуаціях, говорити на будь-яку тему з носіями мови, – це своєрідна доцентрова лінія в сучасній лексикографії. Існує й протилежна, центробіжна тенденція, що пов'язана зі створенням однопараметрових словників.

Параметром у лексикографії називається *спосіб лексикографічної інтерпретації певного структурного елемента чи функціонального явища мови й їхніх екстралінгвістичних відповідностей*. Іншими словами, параметр (в лексикографії) – це *мінімальна одиниця мовної інформації* [Шиліхіна 2006, с. 16]. Загалом будь-яке слово передбачає багатоаспектність опису. Тому до словника можуть бути включені, наприклад, етимологічний, фонетичний, словотвірний параметри, параметр перехідності дієслова та інші. Кожен

параметр окремо може викликати зацікавленість у користувача сам по собі, але, як правило, у словнику, що орієнтований на масового користувача, параметри виступають у сукупності.

Проблемі виділення параметрів опису лексики у словнику приділив увагу Ю. Караулов у своїй роботі «Лінгвістичне конструювання і тезаурус літературної мови». Автор пише про те, що існують параметри, що виділяються достатньо легко, наприклад, орфографічний параметр чи параметр «довжина слова». Але є й такі параметри, з якими справа складніша. Якщо виділяти параметр «семантичний еквівалент слова», то визначити його зміст виявляється складним завданням. Необхідно відповісти на цілу низку запитань: чи є суттєвою кількість значень; чи варто включати в структуру параметра різницю між самостійним значенням і відтінком значення тощо. Допомогти у вирішенні таких питань можуть «однопараметрові» словники: синонімів, наголосу, морфем [Караулов 1981, с.26].

За своєю величиною й ємкістю параметри виявляються зовсім різними, часто несумірними один з одним. Із одного боку можна виділити такий відносно простий параметр, як наголос у сучасній українській мові. Цей параметр знаходить формальне вираження в виділенні букви, відповідної наголошеному звуку, за допомогою спеціальної позначки. З іншого боку, ми маємо такий складний і громіздкий параметр, як словотвірне гніздо. Щоб відобразити його у словнику, можна вибрати один із декількох можливих способів, наприклад, перерахувати усі елементи словотвірного гнізда й дати їм відповідне тлумачення; описати семантичні зв'язки між словами, що входять до цього гнізда, наприклад, у вигляді графу, вершини якого будуть відповідати елементам гнізда. У більшості тлумачних словників використовується ще один спосіб, так звані відсильні визначення чи

(«словотвірні дефініції») типу: *ідеалістичний* – що відноситься до *ідеалізму*; *струмочок* – змени. до *струмок*; *жаб'ячий* – який належить чи властивий *жабі* та ін.

Устремління до деталізації параметрів знаходить відображення в лексикографічній практиці й проявляється у створенні однопараметрових словників. У сучасній лексикографії прийнято створювати цілу систему словників однієї мови з найбільш важливих, але традиційних для лексикографії параметрів. Лексикографічна практика показує, що детальна розробка одного параметра призводить до того, що до сфери опису залучається все більше і більше інших параметрів, і відцентрова тенденція урівноважується доцентровою.

Говорячи про сумісність лексикографічних параметрів, Ю.Караулов зазначає, що об'єктивних перепон для побудови будь-якого співставлення параметрів у рамках одного словника немає [Караулов 1981, с.27]. І крім тенденції до створення однопараметрових словників історія лексикографії демонструє й іншу, протилежну тенденцію – створення поліпараметрових словників. Наприклад, у словнику Даля виділяють 12 параметрів, при чому розроблені вони з різним ступенем глибини. Так, граматична інформація значно скорочена, проте великої глибини досягають ареальний, ілюстративний і словотвірний параметри. Загалом у словниках виділяється 68 параметрів. А отже, параметри здатні суміщатись один із одним у будь-яких співставленнях. Але, повертаючись до ідеї створення універсального словника: теоретично можливо описати лексику за усіма можливими параметрами, та все ж у реальному житті універсальний словник до цих пір не створений. У чому ж справа?

У реальності кількість, співвідношення й глибина параметрів залежать від типу словника. Наприклад, до обов'язкових параметрів

тлумачного словника традиційно належать орфографічний, граматичний, стилістичний, семантичний, синтаксичний, фразеологічний, словотвірний параметри. А такі параметри, як етимологічний, лінгвокраїнознавчий, статистичний є для тлумачних словників факультативними.

3. Формування словника. Макроструктура словника.

Кожен словник складається з ряду компонентів, завдяки яким будь-який читач чи користувач має змогу достатньо легко знайти у словнику необхідну інформацію. Сукупність цих компонентів утворює макроструктуру словника (загальні принципи структури лексикографічного твору, синонімічні, антонімічні, омонімічні, патронімічні відношення словникових одиниць, загальні зв'язки семантичних полів, тематичних і лексико-семантичних груп, принципи розташування мовних одиниць у словнику).

У будь-якому тлумачному чи перекладному словнику прийнято виділяти *ліву* і *праву* частини. Ліва частина – це словник. Праву частину складають або опис одиниць словника, або перекладні еквіваленти. У правій частині ми знайдемо граматичну, стилістичну, етимологічну, словотвірну інформацію.

Найважливішим компонентом будь-якого словника є словник. У нього включаються всі одиниці мови, що входять до сфери опису словника і є входами словникових статей. Тому *словник* ми можемо визначити як *розміщений у певній системі перелік мовних одиниць, що підлягають лексикографічній інтерпретації*. Словник є одним із найбільш суттєвих факторів, що визначають обсяг словника.

Із яких одиниць може складатися словник? Якщо перед нами тлумачний словник, то, безперечно, складати його словник будуть лексеми. Якщо ми беремо словник морфем, то до словника будуть

включені морфеми цієї мови. Якщо ми працюємо з фразеологічним словником, то складати словник будуть сталі словосполучення.

Формування словника. Питання формування словника посідає окреме місце в теоретичній лексикографії. Відомо, що найбільш повні списки слів сучасних країн, найбільш розвинених у науковому, технічному і політичному відношеннях, нараховують сотні тисяч одиниць. Однак і ці списки не можна вважати вичерпними.

Лексикографи визнають, що об'єктивних критеріїв для відбору лексики до словника в сучасній лексикографії немає. Іноді в якості відносно надійного критерію пропонують таку характеристику лексем, як частотність. Однак тут є два небезпечних моменти: по-перше, рівень сучасної лінгвістичної статистики не може забезпечити достатній рівень достовірності. По-друге, використовуючи лише цю величину, ми ризикуємо не взяти до уваги значний прошарок лексики, що відчувається нами як «не дуже рідкі слова». Тим паче, такі слова ми усі знаємо й уживаємо. Тому, коли ми говоримо про частотність слова, ми повинні враховувати той факт, що частотна характеристика не обов'язково точно співвіднесена з важливістю слова для спілкування людей певного мовного колективу.

У сучасній лексикографії існують загальні критерії відбору лексики. В. Берков вважає, що для *двомовного словника* цей критерій можна визначити таким чином: *при відборі лексики необхідно перш за все враховувати функціональну роль лексеми у даному мовному колективі, а також роль еквіваленту в колективі вихідної мови* [Берков 2004].

На відбір лексики впливає існуюча літературна норма. За визначенням, нормативний словник – це словник, який фіксує те, що

визнається правильним, відповідним нормі, і не включає у себе того, що знаходиться поза межами цієї норми.

Одразу виникає питання про те, які ж критерії норми. Більшість лексикографів сходиться на трьох ключових критеріях: по перше, *представленість мовного факту* у найбільш авторитетних авторів, особливо у письменників-класиків. По-друге, важливим критерієм визнається *розповсюдженість явищ*. Нарешті третім критерієм вважається *вимога відповідності явища основним законам мови*. Творці словників зобов'язані пам'ятати, що об'єктивність відбору лексичних одиниць до словника й наукова розробка словникових статей значною мірою залежить від фундаментальності картотеки, від спроможності картотечних фондів відбивати не лише стан, а й тенденції розвитку літературної мови на відповідному етапі її функціонування. А це можливо здійснити лише за тієї умови, коли в словниковій картотечі будуть представлені численні виписки з авторитетних джерел писемної літератури різних видів і жанрів, а також із кращих зразків усної народної творчості.

Окреме питання при формуванні будь-якого загального (негалузевого) словника – це включення спеціальної лексики. Складність полягає в тому, що лексикограф керується загальним принципом – включити до словника лише широковживану термінологію, але в більшості випадків автор словника не володіє об'єктивною інформацією про те, чи є це слово загальноновживаним, чи навпаки, вузькогалузевим. Саме тому неодноразово робилися спроби знайти оптимальні критерії відбору спеціальної лексики для негалузевих словників. У якості таких критеріїв пропонувалися, наприклад, використання термінологічної лексики у підручниках для загальноосвітньої школи, лексика науково-популярних журналів. Однак

лексикографи-практики стверджують, що такі критерії навчання виявляються невдалими. Очевидно, в ідеалі для визначення складу термінів до загального словника треба проводити великі експерименти – опитування носіїв мови. Сьогодні питання про включення термінів у загальний словник вирішується все ж із опорою на власне передчуття лексикографа. Приймаючи рішення про включення термінів до словника, лексикографи зазвичай визначають такі галузі науки і техніки, термінологія яких буде включена до словника. Перевага надається тим науково-технічним сферам, з якими людина зіштовхується у повсякденному житті, наприклад, через повідомлення ЗМІ. Завдяки системі навчання й ЗМІ більшість людей знайомі з новими поняттями політики, економіки, медицини, будівництва тощо. Важливо також достатньо повно відобразити терміни, з якими сучасна людина має справу в повсякденному житті. Це, наприклад, слова, пов'язані з облаштуванням житла, транспортом, хворобами, політикою.

На етапі відбору матеріалу лексикограф повинен визначити, які джерела він буде використовувати. Зазвичай джерелами стають письмові тексти, усні висловлювання носіїв мови (чи діалекту), раніше видані довідники й словники. В останні роки при створенні словників активно використовуються корпуси текстів (наприклад, British National Corpus).

Окрім словника, макроструктуру словника складають й інші елементи. Професійно виданий словник починається з *передмови*, де пояснюються загальні принципи побудови словника, подаються вказівки щодо його використання. Там же пояснюється структура словникової статті.

Окремий структурний компонент утворюють *вказівки* чи індекси. У звичайному тлумачному словнику індекси зустрічаються доволі

рідко, але вони вкрай необхідні в словниках інших типів: ідеографічних, фразеологічних, словниках метафор та ін. У таких словниках індекси необхідні для полегшення пошуку. Наприклад, у фразеологічних словниках індекси допомагають знайти ідіому по будь-якому з його компонентів. Що стосується ідеографічних словників (тезаурусів), то тут вказівки дають змогу визначити, до яких таксонів (смыслових груп) входить те чи те слово.

Важливою структурною частиною лінгвістичного словника є *список джерел*. По-перше, він необхідний для дотримання закону про авторське право. По-друге, за списком джерел можна визначити ступінь сучасності словника.

Нарешті, ще однією важливою складовою частиною словника є *список умовних скорочень і алфавіт*. Алфавіт необхідний для тих користувачів, які вивчають цю мову як іноземну, а також для користувачів-початківців – носіїв мови (молодших школярів).

4. Мікроструктура словника.

До мікроструктури відносять питання побудови словникової статті як окремої різнопланової системи всередині складної самостійної системи, якою є словник у цілому. Сюди включаються питання формату, обсягу, складу словникової статті, презентації, інформація про мовну одиницю, що описується в словнику.

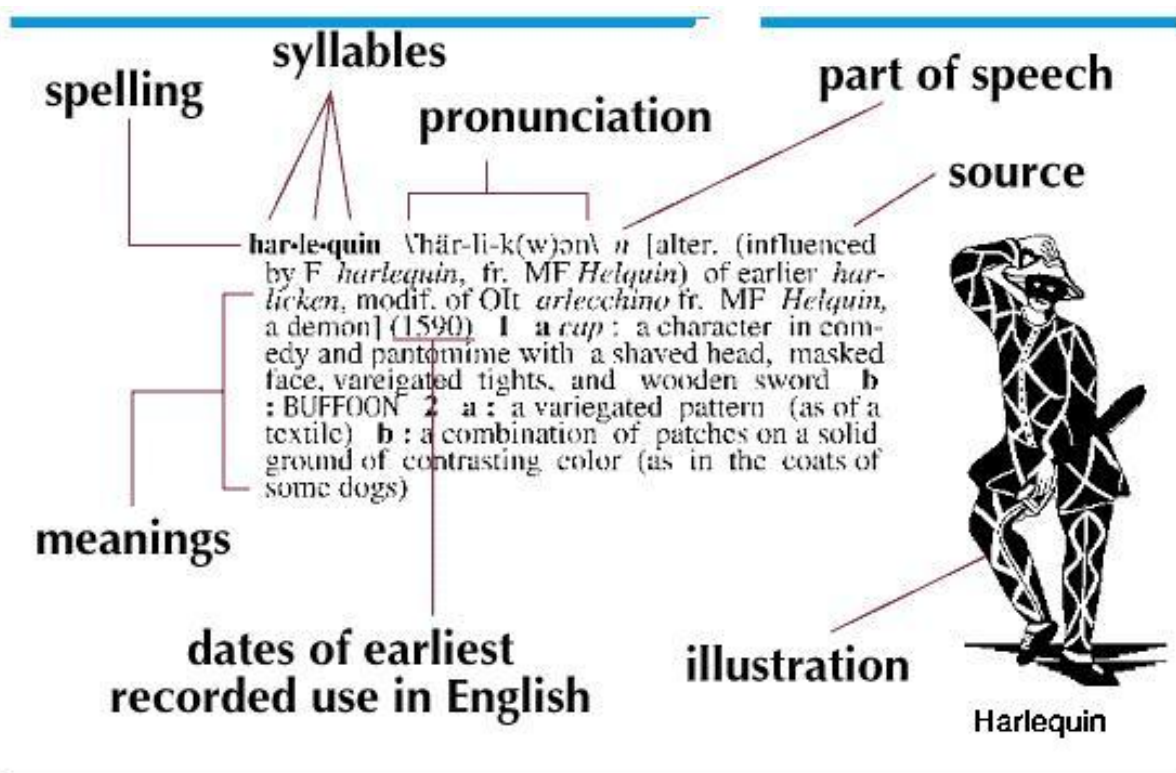
Елементарною одиницею будь-якого словника є словникова стаття. *Словниковою статтею називається кожний окремо взятий об'єкт опису словника і віднесені до цього об'єкту словникові характеристики*. Велика кількість словникових статей складає основний текст словника.

Зазвичай словникова стаття складається з декількох зон опису, причому кожна зона містить особливий тип словникової інформації.

Кількість зон і характер інформації залежать від типу словника. Найпершою зоною словникової статті є *лексичний вхід*, який також називають *вокабула* або *лема*. Часто у лемі вказується наголос. Графічно лексичний вхід позначається напівжирним шрифтом. Тому в жаргоні лексикографів і редакторів ця зона іноді називається «чорним словом».

Графічно словникову статтю можна представити таким чином:

Рис.1

Якщо ми подивимося на словникову статтю традиційного тлумачного словника, то побачимо, що слідом за лексичним входом найчастіше йде зона граматичної інформації й зона стилістичних поміток. В якості граматичної подається інформація про приналежність слова до частини мови, позначаються особливі граматичні форми. Стилiстичні помітки вказують на сферу використання слова (наприклад, чи є слово терміном, чи належить до прошарку розмовної

або просторічної лексики). Наступною йде зона значення, всередині якої виділяють такі підзони: номер значення, додаткові граматичні й стилістичні помітки, тлумачення, приклади й ілюстрації вживання, зона відтінків значення. У тлумачних словниках словникова стаття, як правило, завершується зоною фразеологізмів. У деяких випадках у словниковій статті подається інформація про походження слова. Тоді говорять про особливу етимологічну зону.

Структура словникової статті залежить від типу словника. Типова стаття нормативного словника, як правило, має наступну структуру:

1. Лексичний вхід.
2. Стилiстичні помітки.
3. Граматична інформація.
4. Тлумачення.
5. Приклади використання.
6. Зона ідіоматики (стійкі словосполучення з цією одиницею, фразеологізми).

Структура словникової статті частотних, асоціативних, орфографічних, орфоепічних словників значною мірою відрізняється від структури словникової статті тлумачного словника. Найважливіша відмінність полягає в тому, що в них відсутня зона тлумачення.

Словникова стаття тезауруса відрізняється тим, що у ній представлена ієрархія семантичних відношень усередині лексики. Тому стосовно структури тезауруса, прийнято використовувати термін *таксон*. *Таксон – це будь-яка сукупність слів, словосполучень, об'єднаних за загальною семантичною основою, наприклад, загальною темою*. В основі таксона лежить єдність семантики, що входить до складу цього таксона одиниць.

У двомовних словниках словникова стаття має наступну структуру:

1. Лема.
2. Зона фонетичної інформації.
3. Зона граматичної інформації.
4. Зона еквівалентів.
5. Зона посилань.

Не всі зони словникової статті є обов'язковими для заповнення. Наприклад, у багатьох випадках немає потреби у фонетичній інформації. Зона посилань є факультативною. У ній користувачу повідомляється, до яких словникових статей він може звернутися для того, щоб отримати додаткову інформацію про певну лему. Під *посиланням* у лексикографії розуміється слово чи словосполучення (напр., див., те ж що і та ін.) у повній чи скороченій формі, за допомогою яких устанавлюється певний зв'язок між елементами словника, зазвичай між заголовними одиницями.

Для маркування різноманітних зон словникової статті використовуються різні види графічного виділення. Це дозволяє читачу легко знаходити необхідну інформацію. Наприклад, лексичний вхід завжди виділяється напівжирним шрифтом, граматична інформація може даватися або більш мілким шрифтом, або виділятися курсивом. Знак ромбу зазвичай відділяє фразеологічну зону тощо.

Словник включає: а) вступну частину, що складається з двох наукових статей та інструкції «Як користуватися словником»; б) список умовних скорочень; в) основну частину, в якій семантизуються відібрані безеквівалентні й фонові одиниці; г) тексти для читання; г) список використаної літератури.

Реєстрове слово розташовується в словнику за алфавітом і подається великими літерами. У загальний алфавітний список включаються також усі синонімічні назви реєстрового слова із відсиленням до відповідної словникової статті, наприклад:

СЛОБОЖАНЩИНА див. Слобідська Україна.

Таким чином, коротка характеристика елементів словникової статті показує їхній взаємозв'язок і взаємозалежність, що доводить твердження про мікроструктуру словника як про окрему систему в більш складній і масштабній системі – макроструктурі словника.

5. Структурна характеристика словникової статті.

Словникові статті навіть у рамках одного словника можуть суттєво відрізнятися за обсягом – від одного рядка (посилкова стаття) до декількох сторінок. При цьому словникова стаття завжди – незалежно від обсягу – складає окремий абзац.

Будь-яка словникова стаття починається з лема, тобто зі слова чи словосполучення, що є одиницею словника. Зведення усіх можливих словоформ певного слова до єдиної основної носить назву *лематизації*. Лема є представником усіх форм цього слова. Наприклад, в українській мові лема іменника у формі називного відмінку однини є представником усіх відмінкових форм цього слова, інфінітив – представник усіх дієслівних форм. У ряді випадків у парадигмі деяких слів ми зіштовхуємося з формами-винятками (наприклад, нестандартне утворення форм множини іменників). У таких випадках форми-винятки прийнято включати до словника як самостійні лема.

У словникових статтях лема або її частина може багаторазово повторюватися (наприклад, у зоні стійких словосполучень і фразеології). Існує спеціальний прийом, що дозволяє запобігти повторення лема повністю й зекономити місце: замість повторюваної

частини лема використовується знак ~ (тільда). Цей знак використовується лексикографами багатьох країн.

Вище зазначалося, що словникова стаття присвячена одній лемі, тобто одній лексемі, морфемі чи словосполученню. Із цього твердження є один виняток – *словникове гніздо* – така словникова стаття, у якій поєднується декілька лем із загальною початковою частиною. Використання словникових гнізд (інакше – гніздування) – це лексикографічний прийом, за яким в одній словниковій статті розміщуються всі похідні слова, утворені від кореневого слова та який дозволяє значно заощадити простір словника без збитку для інтересів користувача.

Гніздування здійснюється двома способами.

1. Якщо перша лема своїм буквеним складом повністю входить до наступних, вона просто замінюється тільдою (причому тільда, як і лема, виділяється напівжирним шрифтом). Наприклад:

атлет; ~ика; ~ичний ...

При оформленні гнізда таким способом треба уважно слідкувати за наголосом. Якщо наголос падає на той же склад, що і в першій лемі, він не позначається, якщо ж наголос зміщується на інший склад, він має бути позначений.

2. Другий спосіб оформлення гніздової статті полягає в наступному. Якщо спільною для гнізда є лише частина першого слова, то після цієї частини ставиться такий знак (|| - світлі вертикальні дві паралелі), а у подальших слів, як і в першому способі, частина слова, що стоїть зліва від знаку, замінюється напівжирною тільдою, наприклад:

Багато||значний, ~значно, ~мовний, ~слівний...

Використання прийому гніздування в лексикографії пояснюється винятково необхідністю заощаджувати місце. Тому кожен лексикограф має оцінити, чи надасть гніздування необхідну економію простору словника, чи ні.

Питання для контролю знань студентів:

1. Що включає в себе поняття лексикографічний тип?
2. Що таке лексикографічний параметр? Наведіть приклади.
3. Поясніть значення терміну «універсальний словник».
4. Чому універсальний словник продовжує залишатися лексикографічним ідеалом?
5. Які проблеми виникають у лексикографів на етапі формування словника?
6. Із яких компонентів складається макроструктура словника?
7. Від чого залежить структура словникової статті?
8. Як виглядає словникова стаття тлумачного словника? Двомовного словника?
9. Що таке тільда?
10. Яка мета використання прийому гніздування?

Тема 5

Типологія словників

План.

1. Класифікація словників Л. В. Щерби.
2. Класифікація В. В. Морковкіна за трьома підставами.
3. Узагальнююча класифікація існуючих словників.
4. Сучасна наукова класифікація словників української мови.

Література:

1. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С. 162 – 189.
2. Денисов П.Н. Основные проблемы теории лексикографии: Автореф. дис. д-ра филол. наук / П.Н. Денисов. – М., 1976. – 44 с.
3. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка: учеб. пособ. / В.В. Дубичинский – М.: Наука: Флинта, 2008. – 432 с.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти / М. П. Кочеган. – К., 1999. – С. 41–42.
5. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. – Харків: Вища шк., 1977. – С. 8–17.
6. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія/[за ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1973. – С. 5–8.
7. Сучасна українська літературна мова: підручник / [за ред. А. П. Грищенка]. – К., 1997. – С. 98–148.
8. Сучасна українська літературна мова: підручник / [за ред. М. Я. Плющ]. – К., 2000. – С. 116–121.
9. Шкуратяна Н. Г. Сучасна українська літературна мова: навч. посіб. / Н. Г. Шкуратяна, С. В. Шевчук. – К., 2000. – С. 81–94.

1. Класифікація словників Л. Щерби.

Історія кожної мови засвідчує, що вона постійно розвивається й змінюється, у ній фіксуються всі явища, що відбуваються в житті суспільства.

Найпомітніші зміни з'являються насамперед у лексичній системі мови. Деякі значення лексеми поступово втрачаються, зникають із загального вжитку або замінюються новими. Одним із способів

збереження й систематизації цього процесу в історичній пам'яті є видання словників. Укладання словників – дуже відповідальна і важка справа, адже це не лише розміщення слів у алфавітному порядку.

Словники включають семантичну, граматичну й стилістичну інформацію про слова (основні мовні одиниці) і про зв'язки між ними (лексичні, синтаксичні, словотворчі), що є основою системної організації лексики. Із безмежного океану слів, створених народом протягом століть, словник повинен зареєструвати передусім усе найкраще, найбільш потрібне й найперспективніше. Адже він відображає культуру мови народу й сприяє її унормованості.

У сучасній лексикографії прийнято говорити про *систему словників*, під якою зазвичай розуміють *комплекс словникових творів, створених на основі загальних принципів опису лексичних одиниць, із загальною теоретичною базою і методичною спрямованістю*. До словникової системи входять словники різних жанрів, оскільки лише сукупність різноманітних словників може надати системне уявлення про лексику певної мови.

Зважаючи на той факт, що **максимальну лексичну систему** (термін П. Денисова) майже неможливо відтворити в одному виданні, необхідна взаємопов'язана система довідкових словниково-енциклопедичних видань, що була б задумана таким чином, щоб усі видання цієї серії так би мовити взаємно доповнювали один одне, а кожне окремо відображувало б суттєву частину максимальної лексичної системи, тобто якусь самостійну лексичну систему, достатньо велику, щоб заслуговувати на окремий опис [Дубічинський 2008, с. 64]. Деякою мірою система словників – це такий же ідеал, як і універсальний словник, оскільки створення великої кількості різнопланових словників на основі єдиної лексикографічної стратегії

потребує багаторічної кропіткої роботи кількох великих колективів. До того ж, така програма вимагає значних фінансових витрат.

Під *типологією словників*, за П. Денисовим, розуміємо *наукову класифікацію, що ґрунтується на понятті ідеалізованого словника як інваріанта, як типу з урахуванням його основних координат: лінгвістичної, психологічної, семіотичної й соціологічної* [Гриньов 1986, с. 5-6].

Класифікація словників – практичний систематизований опис словників та їхніх жанрів, що склалися історично в тій чи тій національній лексикографічній традиції, або в тому чи іншому культурному ареалі.

Класифікація є основою будь-якої науки. Вона виникає на певному етапі розвитку конкретної науки у зв'язку з потребою оцінювання й переоцінювання матеріалів дослідження, виявлення ієрархії наукових понять і взаємозв'язків об'єктів дослідження. Наукова класифікація – це впорядкований спосіб асоціації й дисоціації, а також розумових ідей, що представлені в мозку людини у формі понять. Класифікація ідей стає важливим засобом пізнання. Сума всіх індивідуальних об'єктів, що мають певні властивості, називається класом. Характеристики окремих типових об'єктів допомагають зрозуміти сутність класу в цілому і за допомогою класифікації понять об'єднувати їх у систему. Витоки наукової класифікації сягають часів Арістотеля й Платона, а широкий розвиток її починається з XIII ст. [Суперанська та ін. 1989, с. 138-139].

Термін класифікація (від лат. *classis* «розряд» + *facio* «роблю, розкладаю») внутрішньо запрограмований на означення понять двох категорій: процесу «розкладання» на класи і результатів цього процесу – системи підпорядкованих понять (класів об'єктів) певної галузі знань

або діяльності людини, а також для орієнтації у великій кількості понять чи відповідних об'єктів [Філософський словник 1983, с. 257].

Неможливо систематизувати, описати й порівняти об'єкти будь-якої галузі знань без побудови універсальної, глибинної й перспективної кваліфікаційної системи [Цивін 1978, с. 100]. Саме класифікація є ефективним способом систематизації знань, а також презентації особливостей, важливих ознак і характеристик досліджуваного об'єкта.

У сучасній лексикографії існує декілька класифікацій словників. Це пояснюється тим, що в основу класифікації покладено різні підстави. Крім того, різноплановість словникової інформації не завжди дозволяє дати словнику однозначну характеристику. Всі існуючі словникові класифікації складені за різними диференційними ознаками, з різних позицій і тому іноді недостатньо повно характеризують величезний масив словників. «Тип будь-якого словника визначається факторами двоякого роду: характером лексичного матеріалу, який він відображає, і практичним значенням» [Кузнєцова 1988, с. 3].

Л. Щерба був першим вітчизняним лінгвістом, хто звернувся до проблеми типології словників. Класифікація Л. Щерби, що стала класичною й цитується майже в усіх вітчизняних підручниках і статтях з лексикографії, – це набір протиставлень словників із різними підставами. У першу чергу Л. В. Щерба протиставив словники академічного типу словникам-довідникам. Підставою для такого розподілу словників слугувала мета створення словника: словники академічного типу, на думку Щерби, покликані виконувати нормативну функцію, а словники-довідники просто фіксували мовленнєвий узус, не претендуючи на нормування мови.

Друга пара протиставлень – це словники енциклопедичні (подають відомості про реалії) – загальним словникам (охоплюють просто лексику будь-якої мови).

До третьої пари належать тезаурус (що подає спеціальну лексику) та звичайний словник (надає усю лексику однією мовою, якщо словник тлумачний, двома і більше мовами – перекладний).

Четверте протиставлення – це звичайний (тлумачний чи перекладний словник) – ідеологічний (ідеографічний, аналогічний) словник, що встановлює зв'язок між словами певної мови на основі зв'язку їхніх значень.

П'ята пара – це протиставлення одномовного тлумачного словника і перекладного (дво- чи багатомовного).

І останнє протиставлення стосується неісторичного словника (що відображає лексику синхронно) й історичного словника (у тому числі етимологічного) [Щерба 1974, с. 265 - 304].

Класифікація Л. Щерби дозволяє надати достатньо повну характеристику з точки зору обсягу інформації й характеру її надання перш за все тлумачними і перекладними словниками, тобто тим виданням, до яких звертаються найчастіше у повсякденному житті. А ось словники інших типів, що несуть більш вузьку, специфічну інформацію, у цій класифікації ніяк не відображені.

2. Класифікація В. Морковкіна за трьома підставами.

Класифікація В. Морковкіна стосується філологічних словників і проводиться за трьома підставами: «що-підстава», «як-підстава» і «для кого-підстава». «Що-підстава» визначає об'єкт словникового опису, «як-підстава» – характер розміщення матеріалу й спосіб виявлення інформації, «для кого-підстава» – специфіку словника у зв'язку з

можливостями потенційного адресата. В. Морковкін виділяє наступні типи словників:

- лексичні словники: до цієї групи потрапляють орфографічні, орфоепічні, тлумачні, перекладні лексичні, лінгвокраїнознавчі, словозмінні словники, словники синонімів, антонімів, паронімів, омонімів, неологізмів, архаїзмів тощо;
- словники сумісності, іменного й дієслівного управління, словники словосполучень;
- фразеологічні словники: до цієї групи належать словники фразеологізмів, прислів'їв і приказок, крилатих висловів, стійких сполучень, кліше і мовленнєвих формул;
- за способом виявлення інформації – пояснювальні й демонструючі;
- лінгвоцентричні й антропоцентричні;
- аспектні й поліаспектні;
- словники рецептивного (пасивного), продуктивного (активного) і рецептивно-продуктивного типу;
- діахронічні й синхронічні;
- за способом існування – автономні та включені навчальні словники;
- за характером розміщення мовного матеріалу: формально упорядковані (алфавітні: прямі й зворотні) і змістовно упорядковані (ідеографічні, гніздові);
- книгодруковані й комп'ютерні словники [Морковкін 1994, с. 13-23].

3. Узагальнююча класифікація існуючих словників.

В. Дубічинський запропонував узагальнюючу типологію існуючих словників, за якою можна аналізувати й класифікувати

лексикографічні твори у навчальних та інших практичних цілях. Оскільки ми маємо справу з багатоплановими і різноманітними словниками, автор запропонував використовувати дев'ять підстав для класифікації. Підстави класифікації самі по собі неоднорідні, тому один і той же словник може потрапити до різних класифікацій.

I. У залежності від кількості описуваних мов:

одномовні словники, що у свою чергу діляться на підгрупи:

а) пояснювальні чи пояснюючі (енциклопедичні, тлумачні, термінологічні, етимологічні, ономастичні, навчальні, лінгвокраїнознавчі, іншомовні словники та ін.);

б) фіксуючі, що зазвичай представлені у вигляді списків слів без пояснень (орфографічні, частотні, зворотні, ідеографічні, орфоепічні).

Одномовні словники протиставляються *двомовним (багатомовним) чи перекладним* словникам.

II. За охопленням лексики:

словники, що включають лексику «без меж» (енциклопедичні, тлумачні, орфографічні, орфоепічні, тезауруси тощо);

словники, що описують лише певні лексичні прошарки, відібрані:

- 1) за хронологічним принципом (етимологічні, історичні, словники нових слів – неологізмів та ін.);
- 2) згідно зі «стилістичними прошарками лексики» (словники літературної, розмовної, просторічної мов, жаргонізмів, діалектизмів тощо);
- 3) за авторською лексикою (словники мови письменників, поетів, філософів, конкорданси);
- 4) за територіальними особливостями лексики (словники діалектизмів, регіоналізмів, американізмів і т.д.);

- 5) за внутрішньолінгвістичною градацією слів (словники синонімів, антонімів, паронімів, омонімів, «хибних друзів перекладача», фразеологічні словники та інші);
- 6) за відношенням до адресата (шкільні, словники для іноземців, бізнесменів тощо);
- 7) за професійним відбором лексики (термінологічні, галузеві, класифікатори, термінологічні тезауруси, термінологічні мінімуми та інші);

III. За обсягом:

великі чи «повні»;

короткі;

лексичні (термінологічні) мінімуми.

IV. За оформленням і деталізацією інформації:

комп'ютерні;

книгодруковані. Останні, у свою чергу, можуть бути багатотомні чи одностомні, карманні, ілюстративні (наприклад, картинні словники, словники жестів і міміки тощо).

V. У залежності від функціональної спрямованості:

функціонально-галузеві (термінологічні, вузькоспеціальні, багатогалузеві, тематичні словники, тезауруси та інші);

функціонально-мовні (словники сумісності слів, словники дієслівного керування);

функціонально-образні (фразеологічні, словники крилатих слів і висловів тощо).

VI. Відповідно до порядку подачі лексичного матеріалу:

семасіологічні, алфавітні (тлумачні, орфографічні, перекладні й інші);

ономасіологічні (тезауруси, ідеографічні словники, гніздові термінологічні та ін.);

алфавітні зворотні (словотворчі, граматичні тощо);

VII. Із культурологічної точки зору:

ономастичні (топонімів, словники імен і прізвищ та ін.);

«країнознавчі» (словники безеквівалентної лексики, «хибні друзі перекладача» тощо);

словники з культури мовлення й літературної норми (орфографічні, орфоепічні, словники наголосів, труднощів уживання слів тощо).

VIII. Змішані, або комплексні, словники, наприклад тлумачно-сумісні, тлумачно-перекладні, перекладно-синонімічні, алфавітно-гніздові, етимолого-фразеологічні та ін.

IX. Навчальні словники (країнознавчі, фразеологічні, термінологічні, сумісні, комплексні, ідеографічні, ілюстративні тощо) [Дубічинський 2008, с. 69-71].

Вищезазначена класифікація не включає у себе декілька типів словників, наприклад, словники, одиниці опису яких менше слова, тобто словники морфем, асоціативні словники, а також словники скорочень.

4. Сучасна наукова класифікація словників української мови.

Л. Варпахович пропонує більш наглядну класифікацію словників, що в окремих моментах співпадає з класифікацією В.Дубічинського.

I. За змістом довідки словники поділяються на *лінгвістичні* (філологічні) й *енциклопедичні*. Це протиставлення носить як формальний, так і змістовний характер. У лінгвістичних словниках описуються слова – їх значення, особливості уживання, структурні

властивості, сумісність, співвідношення з лексичними системами інших мов (для двомовних словників) та інше. Об'єктом опису енциклопедичних словників є галузь понять, фактів і реалій; для позначення цієї сфери іноді використовується термін «екстралінгвістична інформація».

Різницю між лінгвістичним і енциклопедичним словниками можна побачити на формальному рівні. Суттєво відрізняються способи опису: якщо у лінгвістичних словниках слово описується з точки зору його мовних і мовленнєвих характеристик, то словникова стаття енциклопедії може містити різноманітну інформацію – перш за все нелінгвістичну, що передається у текстовій і зображувальній формі. Деякі тлумачні словники містять малюнки і схеми.

Проблема співвідношення лінгвістичних і енциклопедичних словників має велику теоретичну й практичну значущість, оскільки уживання мови постійно потребує від нас звернення до відомостей обох типів. Тому з'явилися лінгвокраїнознавчі словники, що поєднують у собі характеристики лінгвістичних і енциклопедичних словників.

Ще один тип словників, що має риси лінгвістичних і енциклопедичних, – це термінологічні словники. Їх можна вважати лінгвістичними словниками підмов конкретних галузей знань і / або видів професійної діяльності (наприклад, техніки чи економіки), у той час як із точки зору загальнолітературної мови інформація, що міститься в них, є швидше екстралінгвістичною; до того ж деякі з таких словників містять і відомості, що повинні вважатися екстралінгвістичними при будь-якому погляді (такі, наприклад, політехнічні словники). Кількість термінологічних словників дуже велика й до того ж, постійно збільшується; деякі з них мають великий обсяг і містять не лише тлумачення термінів, але й відомості про їхню

сумісність; окрім того, багато термінологічних словників є дво- чи багатомовними.

II. Другою класифікаційною ознакою є *відбір лексики*. Згідно цієї класифікаційної риси словники поділяються на *тезауруси* і *власні словники*. До тезаурусів у цій класифікації належать словники, в яких відсутній принцип відбору. Ці словники спрямовані на максимально повне подання всіх слів мови і прикладів уживання в текстах. До групи власних відносять такі словники, в яких присутній принцип відбору лексики за різними критеріями. До цієї групи потрапляють словники синонімів, антонімів, словники скорочень, ономастичні, термінологічні, діалектні та інші словники.

III. Третій принцип класифікації – *за способом опису одиниці*. Словники поділяються на дві групи: *загальні*, що містять багатоаспектний опис слова (тлумачні словники), і *приватні*, що розкривають лише окремі аспекти лексем чи відношень між ними (етимологічний, словотворчий, орфографічний, словник сумісності).

IV. Четвертий принцип – *за одиницею лексикографічного опису*. Словники лексем, морфем, фразеологічних одиниць.

V. *За порядком розміщення матеріалу* словники поділяються на три групи: *алфавітні* (лексеми розміщені в алфавітному порядку), *ідеографічні* (інформація розташовується за тематичним принципом), *асоціативні* (відомості подані за змістовими асоціаціями).

VI. *За кількістю мов у словнику* виділяють три групи словників: *одномовні*, *двомовні* й *багатомовні*.

VII. *За практичним призначенням* словники поділяються на три великі групи: *наукові*, т.т. такі, що створені для дослідження цілей (історичні, зворотні, граматичні, частотні), *навчальні* – використовуються у процесі навчання (орфографічні, орфоепічні,

словники труднощів, фразеологічні), *перекладні* – для зіставлення й переходу з одної мовної системи на іншу.

Існують й інші словникові класифікації. Наприклад, П. Денисов вважає, що типологія словників повинна вестися на основі чотирьох координат: 1) *лінгвістична* – за цією координатою автор виділяє тлумачні, ідеографічні й аспектні (синонімічні й інші) словники; 2) *психологічна*, пов'язана з можливостями і особливостями потенційного користувача (тут виділяються словники для носіїв мови, для іноземців, для комп'ютерів); 3) *семіотична* – ця координата задає знакову специфіку словника, своєрідність метамови, сукупність засобів фіксації інформації (шрифти, виділення, кольори, таблиці, символи, ілюстрації); 4) *соціологічна* – передбачає врахування особливостей культури, суспільства. Із урахуванням цієї координати створюються лінгвокраїнознавчі словники, словники мови письменників.

В українській мові розроблена сучасна наукова класифікація словників, згідно з якою виділяють наступні типи словників:

залежно від змісту матеріалу і способу його опрацювання розрізняють два типи словників: *енциклопедичні словники й філологічні*.

Енциклопедичні словники пояснюють не реєстрові слова, а позначувані ними відомості з різних сфер життя, науки, виробництва, мистецтва та характеризують відомих осіб, визначні історичні постаті. В енциклопедичному словнику, дивлячись слово *Київ*, можна знайти всі відомості про столицю України. Є загальні енциклопедичні словники, в яких подаються відомості з різних галузей науки, техніки, культури тощо, і спеціальні, присвячені якійсь одній галузі науки: економіці, математиці, медицині тощо.

У філологічних (лінгвістичних) словниках предметом пояснення є слово. Залежно від того, з якої точки зору воно розглядається, лінгвістичні словники бувають різних типів.

1. Тлумачні словники, в яких подається пояснення значень слів із точки зору їхнього уживання в сучасній мові.

2. Перекладні словники, де подано переклад слів із однієї мови іншою. Бувають двомовними, чотиримовними та ін.

3. Термінологічні, в яких пояснюються терміни з тієї чи тієї галузі науки. Вони бувають одно- і двомовні, перекладні.

4. Етимологічні словники, де пояснюється походження, розвиток і первинне значення слова.

5. Орфографічний словник подає правильний правопис, правильний наголос і правильні граматичні форми вміщених у ньому слів.

6. Орфоепічні словники подають одночасно і властиву слову правильну вимову, і наголос.

7. Словники іншомовних слів пояснюють слова і терміни, засвоєні з інших мов.

8. Історичні словники, в яких подаються і пояснюються слова, що вживалися раніше і вже вийшли з ужитку.

9. Діалектологічні словники, в яких подається лексика, вживана в певній місцевості, на певній території.

10. Фразеологічні словники, в яких пояснюються значення фразеологічних зворотів або подається їх переклад із однієї мови на іншу.

11. Синонімічні словники, де подаються синонімічні ряди, або гнізда, повнозначних слів конкретної мови.

12. Частотні словники, в яких фіксується частота вживання слів і словоформ на підставі обстеження текстів або записаних уривків усного мовлення.

13. Словники власних імен, у них позначені вживані в певній мові власні імена.

14. Обернені або зворотні словники, в яких слова розміщуються за алфавітом у зворотному порядку літер: не з початку слова, а з кінця.

15. Топонімічні словники, в яких описуються назви географічних об'єктів.

16. Словники мови окремих письменників, де подаються й пояснюються всі вживані в творах того чи того письменника слова.

Початок ХХІ століття в українському мовознавстві ознаменований бурхливим розвитком нових мовознавчих дисциплін – *неології*, або *неологіки* та *неографії*, або *неологічної лексикографії*, тобто окремих напрямів лексикологічних і лексикографічних досліджень, об'єкт вивчення яких становить нова лексика і будь-які нові явища (інновації) в мовній діяльності суспільства. Поява цих дисциплін зумовлена гострою потребою саме в професійному мовознавчому осмисленні потужного струму нової української лексики, у з'ясуванні тенденцій оновлення українського лексикону та виробленні практичних рекомендацій стосовно його розбудови.

Результати теоретичного вивчення інноваційних процесів у лексиконі закономірно знаходять своє узагальнене відображення в новому для української лексикографії типі словника – *неологічному*, або ж у словнику, об'єктом моделювання якого є мовні інновації. Термін *неологічний словник* ширший за обсягом позначуваного поняття, ніж уже відомі терміни *словник нових слів та значень* або *словник неологізмів*.

Розв'язання проблеми класифікації словників сприяє виробленню єдиної методології укладання (тематичний обсяг, реєстр, форма, призначення, функції словника тощо) для кожного типу словників.

Питання для контролю знань студентів:

1. Прочитайте роботу Л. Щерби «Досвід загальної теорії лексикографії». Які ідеї автора залишаються актуальними у сучасній лексикографії?
2. Чому існує декілька класифікацій словників?
3. Які типи словників виділяють у типології Л. Щерби?
4. За якими підставами проводить свою класифікацію В. Морковкін?
5. Хто з науковців запропонував узагальнюючу типологію існуючих словників? У чому вона полягає?
6. У чому різниця між тлумачними й енциклопедичними словниками?
7. На які типи поділяються лінгвістичні словники?
8. Які особливості одномовних і дво-/багатомовних словників?
9. Які мовні явища досліджує неологія?
10. Що описують частотні словники?

Тема 6

Перекладна лексикографія

План.

1. Еквівалентність і національно-культурна специфіка мовних одиниць.
2. Три типи еквівалентності в зіставлюваних мовах.
3. Загальна характеристика дво- і багатомовних словників.
4. Відмінність двомовних словників від багатомовних.

Література:

1. Алексієнко Л.А., Бибик С.П., Бондар О.І., Винник В.О., Галас Б.К. [та ін.] Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія / Л.А. Алексієнко, С.П. Бибик, О.І. Бондар, В.О. Винник, Б.К. Галас. – К.: ТОВ «КММ», 2012. – 484 с.
2. Балахтар В.В, Балахтар К.С. Адекватність та еквівалентність перекладу / В.В. Балахтар, К.С. Балахтар // Матеріаллы VI Международной научно-практической конференции «Спецпроект: анализ научных исследований» (30-31 мая 2011г.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.confcontact.com/20110531/fk-balahtar.htm>
3. Берков В.П. Двухязычная лексикография: Учебник / В.П. Берков. – 2е изд. – М.: ООО «Издательство Астрель», 2004. – 236 с.
4. Буркут К.С. Норвезько-український словник: засади створення [Текст] / К. С. Буркут // Мовознавство. - 2006. - № 6. - С. 65-69.
5. Дубичинский В.В. Теоретическая и практическая лексикография / В.В. Дубичинский. – Wien; Chrokov: Wiener Slawistischer Almanach, 1998. – 156 с.
6. Іванова О.В. Перекладацька еквівалентність і способи її досягнення / О.В. Іванова // Національні записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць / укладачі: І.В. Ковальчук, С.В. Новоселецька. – Острог: Видавництво Національного університету « Острозька академія», 2014. – Вип. 48. – 328 с. – С. 280–283.
7. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В.Н. Комиссаров. – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.

8. Латышев Л.К. Курс перевода. Эквивалентность перевода и способы её достижения / Л.К. Латышев. – М.: Академия, 2003. – 192 с.
9. Шилихина К.М. Теоретическая и практическая лексикография: учебное пособие / К.М. Шилихина. – Воронеж, 2006. – 57 с.
10. Newmark P. Approaches to translation / Newmark P. – Hertfordshire: Prentice Hall, 1988. – 215 p.

1. Еквівалентність і національно-культурна специфіка мовних одиниць.

У сучасному інформаційному суспільстві особливого значення набуває перекладне словникарство і відповідно теоретичне осмислення способів лексикографічного опрацювання безеквівалентної лексики у порівнюваних мовах.

Розуміння закономірностей людського спілкування має вагоме значення для сучасності, тому що комунікативні процеси становлять важливу сторону життєдіяльності людства. Специфіка перекладу як особливого виду діяльності полягає у повній відповідній заміні тексту оригіналу текстом перекладу. Але у зв'язку з невідповідністю окремих елементів змісту в мовах оригіналу й перекладу, відмінності у граматичних будовах мов, стилістичними особливостями, повна відповідність неможлива. Тому для позначення характеру й взаємовідношення між вихідним текстом і отриманим текстом вживається термін «еквівалентність». Із поняттям еквівалентності неминуче зіштовхується кожен лінгвіст, який займається будь-якими видами зіставлень: чи то внутрішньомовними, чи то міжмовними. Категорію еквівалентності можна вважати центральною й універсальною при дослідженні різного роду взаємовідношень мовних одиниць на системному рівні, так як основна мета аналізу мови (мов) –

установлення складу і функцій його елементів за інтегральними й диференційними ознаками.

Питанню еквівалентності присвячено праці таких відомих зарубіжних учених, як Ю. Найда, М. Бейкер, С. Гелверсон, Дж. Касагранде, Дж. Кетворд, А. Нойберт та багатьох вітчизняних дослідників, серед яких В. Бялик, В. Виноградов, Н. Гарбовський, Р.Зорівчак, В. Комісаров, Л. Латишев та інші.

Але, незважаючи на детальні дослідження явища перекладацької еквівалентності, воно залишається одним із найбільш дискусійних і суперечливих у теорії перекладу.

Із філософської точки зору **еквівалентність** будь-яких об'єктів означає їх рівність у певному відношенні. Однак принципової рівності об'єктів у всіх відношеннях не буває. Це підкреслює діалектичну відносність еквівалентності: усілякий об'єкт дійсності унікальний, індивідуальний.

Те, що будь-яка еквівалентність завжди відносна і що завдання дослідника у пошуку якомога більшої кількості відмінних рис, кожна з яких у певній ситуації (чи то переклад, чи оволодіння мовою, чи просто спілкування нерідною мовою) може ускладнити комунікацію й призвести до інтерференції, нагадує принцип системності.

Принцип системності визначається як один із основних для контрастивного дослідження зіставних мов, передбачає перш за все ієрархічну впорядкованість вибору параметрів зіставлення, що, в свою чергу, диктуються ієрархічною природою семантичної структури основних одиниць зіставлення: семами, лексеми чи лексико-семантичними групами. Принцип системності, окрім того, що спонукає до повноти й цілісності зіставлення мовних фактів, ще й указує шляхи

найбільш оптимального пошуку значенневих відмінностей на однопорядкових системоутворюючих мовних рівнях.

Принцип системності дослідження дає нам змогу виходити з положення, що будь-яка мовна одиниця може бути перекладена іншою мовою. Єдиною аксіомою лексикографії П. Денисов вважає віру в здатність людини зрозуміти змістову еквівалентність слова і поставленого йому перекладного відповідника чи пояснення.

«Еквівалентність – це вісь, на якій проходить уся діяльність перекладача... Під еквівалентністю ми розуміємо відношення між індивідуальним значенням означуваного слова і його відповідниками» [Kroman, Riiber, Rosbach 1991, с.2717].

Деякі дослідники, наприклад М. Брандес і В. Провоторов, надаючи визначення перекладу, фактично заміняють еквівалентність тотожністю, стверджуючи, що переклад має повністю зберігати зміст оригіналу [Брандес 2001, с.117].

Другий підхід у вирішенні проблеми перекладацької еквівалентності, представником якого можна вважати В. Комісарова, полягає в спробі знайти у змісті оригіналу певну інваріантну частину, збереження якої є необхідним і достатнім для досягнення еквівалентності перекладу. Іншими словами, якщо переклад може виконати одну й ту ж функцію або описує ту ж саму реальність, то він є еквівалентним [Латишев 1981, с. 74].

Третій підхід до визначення перекладацької еквівалентності можна назвати емпіричним. Згідно з Л. Латишевим, сутність його полягає в тому, щоб не намагатися вирішувати, в чому повинна полягати спільність перекладу й оригіналу, а зіставити велику кількість дійсно виконаних перекладів з оригіналами й подивитися, на чому ґрунтується їхня еквівалентність [Латишев 2003, с. 21].

Перекладна лексикографія призначена встановити еквівалентні відношення між елементами різних мов. Поняття «переклад» можна визначити як зміну текстового матеріалу однієї мови (мови оригіналу) еквівалентним текстовим матеріалом іншої мови (мови перекладу). Головною метою будь-якого перекладу є досягнення адекватності. Адекватність – це вичерпна передача змістового оригіналу і повна функціонально-стилістична відповідність йому. Глибинною основою еквівалентності можна вважати схожість і різницю мовних систем.

Під **еквівалентністю** розуміють щось рівноцінне, рівнозначне чому-небудь. Певно, ця менша семантична категоричність слова «еквівалентність» і зробила його кращим у сучасному перекладознавстві.

У теорії перекладу **еквівалентність** – це збереження відносної рівності змістовної, змістової, семантичної, стилістичної й функціонально-комунікативної інформації, що міститься в оригіналі й перекладі. Варто особливо підкреслити, що еквівалентність оригіналу і перекладу — це насамперед спільність розуміння інформації, що міститься в тексті, включаючи й ту, що впливає не тільки на розум, але і на почуття реципієнта та яка не лише експліцитно виражена в тексті, але й імпліцитно віднесена до підтексту. Еквівалентність перекладу залежить також від ситуації породження тексту оригіналу і його відтворення в мові перекладу [Балахтар 2011]. Таке трактування еквівалентності відбиває повноту і багаторівність цього поняття, пов'язаного з семантичними, структурними, функціональними, комунікативними, прагматичними, жанровими та іншими характеристиками. Причому всі зазначені в дефініції параметри повинні зберігатися в перекладі, але ступінь їхньої реалізації буде різним залежно від тексту, умов і способу перекладу.

Еквівалентність перекладу оригіналу завжди поняття відносне. І рівень відносності може відрізнятися. Ступінь зближення з оригіналом залежить від багатьох чинників: від майстерності перекладача, від особливостей мов і культур, що зіставляються, епохи створення оригіналу і перекладу, способу перекладу, характеру перекладних текстів тощо.

Головне в будь-якому перекладі – це передача змістової інформації тексту. Одне з головних завдань перекладача полягає в максимально повній передачі змісту оригіналу, і, як правило, фактична спільність змісту оригіналу й перекладу дуже значна.

Варто розрізнити потенційно досяжну еквівалентність, під якою розуміється максимальна спільність змісту двох різномовних текстів, що допускається через різницю мов, на яких створені ці тексти, і перекладацьку еквівалентність – реальну змістову близькість текстів оригіналу і перекладу, що досягається перекладачем у процесі перекладу. Межею перекладацької еквівалентності є максимально можливий (лінгвістичний) ступінь збереження змісту оригіналу при перекладі, але в кожному окремому перекладі змістова близькість до оригіналу різного ступеню й різними способами наближується до максимального [Паршин 2000, с. 24].

Різниця в системах вихідної мови і перекладацької мови й особливостей створення текстів кожною з цих мов різною мірою можуть обмежувати можливість повного збереження в перекладі змісту оригіналу. Тому перекладацька еквівалентність може ґрунтуватися на збереженні (і відповідно втраті) різних елементів змісту, що містяться в оригіналі. У залежності від того, яка частина змісту передається при перекладі для забезпечення його еквівалентності, розрізняються різні

рівні (типи) еквівалентності. На будь-якому рівні еквівалентності переклад може забезпечувати міжмовну комунікацію.

З іншого боку, при перекладі, неодноразово зазначалося, слід добиратися до неперекладного; лише у такому випадку можна пізнати по-справжньому чужий народ, чужу культуру. Це підтверджує важливість національно-культурної специфіки мовних одиниць, її величезну значущість у перекладацькій діяльності. Перекладач у цьому контексті є посередником не лише між мовами, а й культурами.

Для перекладача важливе володіння усім лексичним матеріалом мови, всім набором фонових знань, і кількість цих фонових знань тим більша, чим більше розходження між культурами.

Таким чином, сфера діяльності перекладача – це своєрідне неподільне ціле: мова – культура – людина; використовуючи мову як засіб комунікації, перекладач покликаний здійснювати комунікацію між окремими людьми на основі знань і розуміння мов і культур. Без знання культурного середовища ніяка комунікація неможлива взагалі.

Іншими словами, перекладач – це певною мірою лінгвокультуролог, лінгвокраїнознавець, так як, виступаючи носієм однієї культури, він однаково володіє знаннями про іншу культуру, культуру мови, що перекладає.

2. Три типи еквівалентності.

Якщо виходити із трьох відомих у логіці й філософії можливих варіантів еквівалентних відношень – повної, часткової й нульової еквівалентності, - то, відповідно, з лінгвістичної точки зору також можливі три типи еквівалентності мовних одиниць у зіставлюваних мовах:

- а) повна еквівалентність;
- б) часткова еквівалентність;

в) хибна еквівалентність (безеквівалентність).

Три типи еквівалентності й факти впливу національно-культурної специфіки мовних одиниць на особливості перекладу можна проілюструвати на такому лінгвокультурному феномені, як лексичні паралелі – лексема двох і більше синхронічно порівнюваних мов, що співпадають у плані вираження і схожих / несхожих у плані змісту.

Якщо лексеми порівнюваних мов при схожості зовнішніх форм семантично повністю співпадають, то такі лексичні паралелі називаються повними (повна еквівалентність).

Наприклад, укр. *веранда* «накритий балкон, тераса навколо будинку чи вздовж однієї зі стін» = англ. *Veranda* = фр. *Veranda* = ісп. *Veranda*.

У випадку співпадання одних і неспівпадання інших значень семантичних структур зовні схожих лексем мова йде про неповні лексичні паралелі (часткова еквівалентність).

Напр., укр. *букет* та ісп. *buque* інтернаціональні в значенні «сукупність ароматичних і смакових властивостей якоїсь рідини», а в значенні «квіти, гарно підібрані і складені в пучок» не співпадають; іспанською це *gato*.

Значення неповних лексичних паралелей, що співпадають, називають **інтерлексами** – інтернаціональні лексико-семантичні варіанти лексем [Дубічинський 2008, с.102]. Із поміж них слід розрізняти інтерлекси:

- із різними змістовими відтінками, зазвичай із розширенням-звуженням значень лексико-семантичних відтінків; наприклад, франц. *autobus* – це автобус, що використовується лише у межах міста; міжміський автобус називається *(auto)car*;

- із різною стилістичною забарвленістю; наприклад, укр. *метро* використовується для номінації метрополітену, в іспанській мові слово *metro* вживається лише в розмовній мові.

Подібні лексико-семантичні варіанти ми відносимо до інтерлексів, тому що вони, підкреслюючи змістове і стилістичне значення й своєрідність, не заважають ототожненню лексем і лексико-семантичних відтінків лексем зіставних мов.

Специфічні лексико-семантичні варіанти, що відображають національно-культурну своєрідність лексем, називаються ідіолексами.

Ідіолекси розрізняються з точки зору їх походження. Як правило, на першому етапі запозичення інтерлексами стає лише частина (зазвичай одне) значень якої-небудь лексеми. Усі інші лексико-семантичні відтінки в семантичній структурі лексеми мови – джерела запозичення є ідіолексами. У процесі функціонування інтерлексами в мові, що запозичила, з'являються нові, набуті ідіолекси. Лексичні паралелі укр. *матерія*, англ. *matter*, ісп. *materia*, фр. *matiere* об'єднуються двома інтерлексами «об'єктивна реальність, що існує поза і незалежно від людської свідомості...» і «речовина, з якої складаються фізичні тіла», але в українській і російській мовах у семантичній структурі цієї лексеми розвинулася набута ідіолекса «тканина».

Таким чином, можна сказати, що семантична структура неповних лексичних паралелей включає інтерлекси й ідіолекси. Звідси висновок: семантична структура повних лексичних паралелей складається з інтерлексів – подібних лексико-семантичних варіантів.

Крім того, варто зазначити, що інтернаціональним вважається слово, у семантичній структурі якого є принаймні одна інтерлекса

порівняно з лексичними паралелями інших мов. Тому і повні, й неповні лексичні паралелі ми відносимо до інтернаціональної лексики.

Різні за значеннями лексичні паралелі називаються хибними (хибна еквівалентність).

Наприклад, хибними паралелями є англ. *repetition*: «1. Повторення; 2. Уривок із тексту, який треба вивчити напам'ять» і укр.. *репетиція*: «1. Попереднє виконання драматичного, музичного і т.д. твору при підготовці до виступу; 2. *перен.* підготовка чого-небудь». Англ. *also* (також) – нім. *also* (отже); англ. *gift* (подарунок, дар) – нім. *gift* (отрута); ісп. *rom* (флакони) – рум. *rom* (дерево) та інші.

Хибні паралелі можуть бути:

1. Етимологічно пов'язані – базуються на загальних етимонах. Так, із латинської мови запозичені як укр. *професор* «учене звання викладача, так й ісп. *professor* «викладач».

2. Етимологічно не пов'язані – базуються на випадкових співпаданнях зовнішніх форм і висхідних до прототипів різноманітних мов. Наприклад, рос. *салат* «1. Трав'яниста городня рослина...; 2. Холодне блюдо» (з італійської) і франц. *salat* «мусульманська молитва, що читається п'ять разів на день» (із арабського) [Дубічинський 2008, с.102].

Для перекладача важливе володіння усім лексичним матеріалом мови, всім набором фонових знань, і кількість цих фонових знань тим більша, чим більше розходження між культурами.

Таким чином, із метою досягнення еквівалентності перекладу, тобто збереження прагматичного потенціалу оригіналу при перекладі використовуються певні перекладацькі прийоми.

3. Загальна характеристика дво- і багатомовних словників.

Завдання перекладача не зводиться до запозичення еквівалентів на основі перекладних словників, а до прийняття оптимального рішення на основі змістової інтерпретації, урахування національно-культурної специфіки лексико-семантичної системи мови й оцінки всього тексту в цілому.

У зв'язку з цим до дослідження перекладних словників підходять із трьох точок зору:

аспект адресата: яка мета словника, його користувач, ситуація його використання;

лінгвістичний аспект: які вимоги до еквівалентних відношень між одиницями різних мов;

емпіричний аспект: точка зору сприйняття ситуації перекладної комунікації.

Розглядаючи перекладні словники з цих позицій, Л. Ступінім запропоновано виділити три основні функції двомовного словника:

а) інтерпретаційна функція (залежно від рівня володіння мовою можна зрозуміти зміст іноземного тексту);

б) репродукційна функція (посередництвом перекладу здійснюється передача тексту співбесіднику);

в) перекладна функція (найскладніший і найвідповідальніший етап – творча передача іноземного тексту, в якій домінує детальна семантизація) [Ступін 1985, с.168].

Однак не лише детальна семантизація, але й прямий підхід до перекладних еквівалентів, орієнтація в специфіці мовної пари, оперативне внесення до тексту словника виправлень і уточнень, певні рамки адекватної метамови лексикографії, відсутність надмірної кількості матеріалу, що стосується етимології, дефініції,

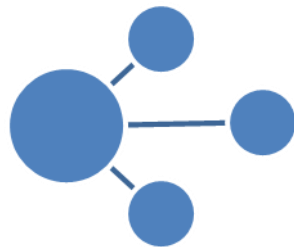
енциклопедичної інформації тощо, перекладачі вважають перевагами двомовного словника.

Однією з основних проблем перекладної лексикографії є **філіація лексеми** (розчленування слова на значення). Кожне слово в кожній конкретній мові має самостійну змістову структуру, незалежно від того, якою кількістю еквівалентів увесь обсяг його значення може бути переданий будь-якою іншою мовою.

Досвід авторів і сучасні тенденції у перекладній лексикографії показують, що визначальним у вичленуванні значень є не семантична структура вхідної мови, а орієнтованість на семантичну специфіку вихідної мови. Але об'єктивних критеріїв філіації не існує. Немає чітко сформульованих правил, методів чи прийомів, керуючись якими можна було б безпомилково розбити слово на значення.

Принципи багатомовної лексикографії пропонують такі алгоритми побудови словникової статті:

Схема 1

Схема 2

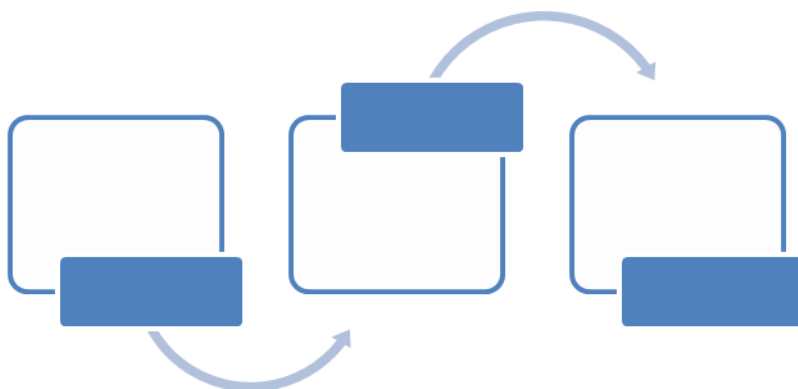
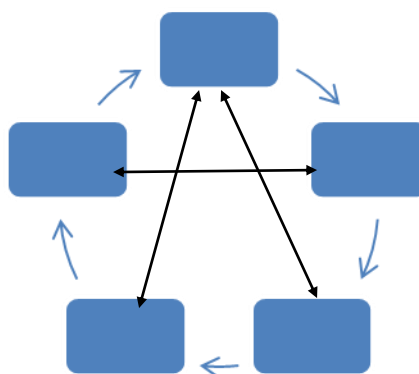

Схема 1 передбачає декілька двомовних зіставлень, при яких порівняння йде кожен раз від однієї мови до іншої. Схема 2 передбачає послідовне зіставлення мовних одиниць від першої мови до другої, від другої до третьої і т.д. Як видно із наведених тут схем у багатомовній лексикографії основою зазвичай є одна «стрижнева» мова, для якої певний словник переважним чином і укладається. Найчастіше – це рідна мова користувача. Наразі обидві схеми мають відсоток неправильних перекладів у будь-якому ланцюжку і тому в реальній роботі схема побудови словникового алгоритма в багатомовному словнику представлена наступним чином:

Схема 3

Перехресні посилання у схемі 3 дають змогу ліквідувати незрозумілості, неточності, багаторазові порівняння з різних позицій різних мов, безсумнівно сприяють уточненню перекладних еквівалентів і адекватності перекладів взагалі. Однак, такий алгоритм, як правило, проблематичний через свою перевантаженість і складність, і чим більше мов описується в словнику, тим менше можливості досягнення об'єктивного лексикографічного опису.

4. Відмінність двомовних словників від багатомовних.

Безпосередньою перевагою двомовного словника перекладачі зазвичай вважають більш детальну семантизацію заголовних одиниць, прямий взаємозв'язок і взаємозалежність перекладних еквівалентів

один від одного, національно-культурну орієнтацію в специфіці мовної пари, можливість оперативного внесення до тексту словника виправлень і уточнень, відсутність надмірної (зайвої) інформації.

Оскільки основна функція перекладних словників – служити помічником у практичній перекладній діяльності, то **докорінна відмінність двомовних словників від багатомовних** полягає в тому, що три-, чотири-, п'ятимовні словники на практиці виконують переважним чином лише пасивну функцію і, як правило, використовуються лише в якості довідникових посібників. Багатомовні словники можуть мати різну цільову установку.

Із розвитком лексикології й лексикографії типи перекладних словників стають усе більш різноманітними. Перекладними можуть бути й тематичні, й ілюстровані, і фразеологічні, й комп'ютерні, й ономастичні та інші словники.

Найчисленніші групи складають філологічні (загальні) перекладні словники, що містять переклад загальнолітературної лексики й фразеології, і термінологічні (науково-технічні) перекладні словники з перекладом спеціальної термінології.

Основною диференційною ознакою для типології філологічних перекладних словників є їхній обсяг.

Максимально повна кількість слів національної мови міститься у великих перекладних (зазвичай двомовних) словниках (понад 100 тис. слів). У словниках цього типу подається переклад усіх лексичних значень слова, включаючи застарілі, спеціальні, а також словосполучень і фразеологічних зворотів, в яких зустрічається заголовне слово.

Уважається традиційним, що одномовні перекладні словники містять лексику й фразеологію літературної мови (близько 50-80 тис.

слів), що активно вживаються в усному й писемному мовленні. Цей вид словників зазвичай не містить діалектних, просторічних слів, жаргонізмів тощо й призначений для читатів різних професій, які вивчають іноземну мову.

Виділяють і середні загальні філологічні перекладні словники, що включають лексику меншого обсягу (30-35 тис. слів). До цього виду також належать вузькогалузеві двомовні словники, відбір лексики яких визначається спеціальними цілями, такі як лінгвокраїнознавчий двомовний словник, фразеологічний двомовний словник та інші.

Кишенькові (малі) словники містять переклад слів основного словникового фонду (близько 8-10 тис. слів) і мінімальної кількості словосполучень, де зустрічається заголовне слово.

Термінологічні (науково-технічні) перекладні словники включають:

- або терміни за основними галузями науки і техніки;
- або лише спеціальні чи вузькоспеціальні терміни з однієї галузі науки.

Власне лексикографічному опису національно-культурних особливостей мов присвячені словники «хибних друзів перекладача». У таких словниках є необхідність, оскільки у них розглядаються слова схожі за звучанням у порівнюваних мовах, подається аналіз повної й часткової невідповідності схожих й ототожнюваних англійських і українських слів.

Окрім того, існують і двомовні словники лексичних паралелей, що є лексикографічними творами, де описані схожі за зовнішніми ознаками лексичні одиниці декількох мов із повним / частковим співпаданням чи неспівпаданням значень. Так, на рівні окремих значень семантичної структури слова (лексико-семантичних варіантів)

розглядається національно-культурна своєрідність лексичних одиниць рідної мови з їхніми іншомовними корелятами.

Поняття «лексичні паралелі» діалектично об'єднує в єдину термінологічну систему традиційні лінгвістичні концепти «інтернаціоналізми», «хибні друзі перекладача», «міжмовні омоніми», «міжмовні пароніми» тощо. Система лексикографічного дослідження цих слів подає лексичні паралелі в порівнюваних мовах, показує формально-змістову близькість і національно-культурну своєрідність, попереджає перекладацькі труднощі, акцентує увагу на можливих помилках інтерферентного характеру.

Питання для контролю знань студентів:

1. Що таке еквівалентність?
2. Які ви знаєте типи еквівалентності? Наведіть приклади до кожного з них.
3. Яка проблема існує в перекладній лексикографії?
4. Що розуміється під терміном «інтерлекси»?
5. Скільки існує алгоритмів побудови лексикографічної статті перекладного словника?
6. Які типи перекладних словників ви знаєте?
7. У чому полягає різниця між дво- та багатомовним словниками?
8. Назвіть основні функції двомовного словника.
9. Наведіть приклади лексичних паралелей.
10. У чому відмінність між принципами багатомовної лексикографії за трьома схемами?

Тема 7

Навчальна лексикографія

План.

1. Поняття навчальної лексикографії та її завдання.
2. Добір мовних одиниць до навчального словника. Лексичний мінімум.
3. Антропоцентричність словника.
4. Ідеографічний словник. Типи ідеографічних словників.
5. Тезаурус, його характерні риси.

Література

1. Актуальные проблемы учебной лексикографии. – М.: Русский язык, 1977. – 320 с.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: КомКнига, 2007. – 576 с.
3. Горещкий П. Й. Історія української лексикографії / П. Й. Горещкий. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 243 с.
4. Морковкин В.В. Учебная лексикография как особая лингводидактическая дисциплина // Актуальные проблемы учебной лексикографии. – М., 1977. – С. 28-37.
5. Новиков Л.А. Учебная лексикография и ее задачи / Л.А. Новиков // Вопросы учебной лексикографии. – М., 1969. – С. 3-14.
6. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії та практики) / Л. С. Паламарчук. – К.: Наукова думка, 1978. – 201 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін.; За ред. А. П. Грищенка. — 3-тє вид., допов. — К.: Вища шк., 2002. — 439 с.

8. Шкуратяна Н. Г. Сучасна українська літературна мова: навчальний посібник / Н. Г. Шкуратяна, С. В. Шевчук. – К., 2000. – 688с.

1. Поняття навчальної лексикографії та її завдання.

Поява і становлення навчальної лексикографії як прикладної лінгвістичної дисципліни була пов'язана з нагальними потребами навчання мови в іноземній і національній аудиторії. Хоча навчальне призначення словників ураховувалося з самого початку існування лексикографії, навчальна лексикографія, як окрема галузь, виникла лише в середині ХХ століття, коли було сформульовано її теоретичні засади й вимоги до укладання навчальних словників.

Першою спробою створити словник спеціально для тих, хто вивчає англійську мову можна вважати лексикографічні праці Огдена (С.К. Ogden) – *Basic English* (1930) і *The Basic Words* (1932). Пізніше видатний лінгвіст і педагог Х. Палмер (H. Palmer) на основі кращих частотних словників англійської мови і багатого педагогічного досвіду склав словник із 3 тис. слів, який пізніше був перероблений у співавторстві з А. Хорнбі (A.S. Hornby). Цей словник *Standard English Vocabulary* 1934 р. до цих пір вважається класичним зразком серед англійських словників основної лексики для іноземців. В основі створення цих словників лежала ідея про необхідність включення до навчального словника не усієї лексики англійської мови, а лише певної кількості основної, найбільш уживаної лексики.

Відомо, що 1 тисяча найбільш уживаних слів англійської мови обіймає 80,5% будь-якого художнього тексту, 2 тисячі найбільш частотних слів – 86%, 3 тисячі – близько 90%. Перш за все необхідно було при укладанні навчальних словників визначити обсяг основної лексики, що реєструється цими словниками. Так, словник Огдена складався із 200 назв конкретних предметів, 400 загальних імен, 150

слів, що позначають властивості, і 100 «слів-операторів». До цих слів входили 18 дієслів і 82 слова, що належать до інших частин мови (займенники, прислівники, прийменники).

Навчальна лексикографія – це особлива сфера лексикографії, оскільки її основна мета – створення *педагогічно-орієнтованого опису* мовних одиниць у словниках. Іншими словами, навчальна лексикографія – це теорія і практика укладання словників для тих, хто вивчає мову як іноземну.

Навчальну лексикографію описують у п'яти аспектах, що й складають її зміст: 1. Навчальні словники. 2. Лексичні мінімуми. 3. Лінгвостатистичні дослідження, результатом яких є частотні словники. 4. Навчальні посібники з лексики лексикографічного типу, сюди можна додати і велику кількість розмовників для іноземних слухачів. 5. Підручники.

Отже, можемо підсумувати, що *навчальна лексикографія – це лінгвометодична дисципліна, змістом якої є теоретичні й практичні аспекти опису лексики з навчальною метою.*

Ті, хто займаються навчальною лексикографією, при укладанні словників вирішують специфічні завдання, оскільки результат їхньої роботи призначений для особливої групи користувачів. У першу чергу це завдання мінімізації лексичного і фразеологічного складу мови. По-друге, необхідно, щоб лексика, що входить до навчального словника, була відображена й у підручниках відповідної мови. У протилежному випадку словник може виявитися безкорисним.

Навчальним словником називається лексикографічний твір будь-якого жанру й обсягу, спеціально призначений для надання допомоги при вивченні іноземної мови. Ознакою навчального словника виступає його навчальне спрямування. Тому ті, хто займається практикою

укладання навчальних словників повинні мати чітке уявлення про адресатів словника, їхню мотивацію у процесі вивчення мови. Важливо також уявляти динаміку розвитку їхніх мовних навичок, а також комунікативні потреби.

Традиційно навчальні словники зорієнтовані на три рівні вивчення мови:

- для початкового рівня (beginner);
- для середнього рівня (intermediate);
- для досконалого рівня (advanced).

Для належного забезпечення розуміння, навчальні словники включають:

- дефініцію, що складається з простих слів;
- словниковий ілюстративний приклад (типову фразу, прислів'я, приказку, рядок із пісні тощо);
- зображення у вигляді схеми, фото, малюнка тощо.

Завдання навчальної лексикографії

Основним завданням навчальної лексикографії є лексикографічне забезпечення вивчення мови, як іноземної, так і рідної. Звідси випливає необхідність а) узгодження змісту навчального словника з вимогами програми певного періоду вивчення мови й щодо тематики, і щодо кількості слів для засвоєння; б) точна орієнтація на адресата (учня чи студента); в) урахування етапу вивчення мови; г) врахування вікових особливостей адресата; г) урахування мети, з якою вивчається мова (володіння розмовною мовою, вироблення навичок перекладу, розуміння фахової літератури тощо). Отже, навчальні словники – це словники короткі, вузького призначення, добре структуровані, прості за будовою, щоб забезпечити ефективність їхнього використання учнями

чи студентами, які не набули ще міцних навичок користування словником.

Разом із тим, щоб дійсно забезпечити навчальний процес, навчальний словник має виконувати цілу низку завдань. Йому необхідно слугувати основою укладання підручників, надавати авторам інформацію про те, яка саме лексика призначена для активного, а яка – для пасивного засвоєння. Для цього відбір лексики для включення в навчальний словник має ґрунтуватися на поєднанні кількох принципів: тематичного, частотного, ситуативного. При такому підході з кожної тематичної групи відбирається високочастотна лексика, здатна вживатися для опису якомога більшої кількості ситуацій. Це, в основному, багатозначні слова. Дозуванню в навчальному словнику підлягає не лише загальна кількість лексики, а й кількість значень і перекладів слова з урахуванням етапу навчання. Тому до словника, призначеного для початківців, слід включати мінімальну кількість значень багатозначного слова.

Опис мови як іноземної відрізняється від орієнтованого на носіїв мови відношенням до нього як до об'єкта засвоєння. У зв'язку з цим основна проблема навчальної лексикографії – це опис значення слова.

В. Морковкін вважає, що лексикограф повинен розуміти під значенням у першу чергу інформацію, що необхідна користувачу для правильного *вживання й розуміння* слова. Тому в структурі значення першочергово виділяється інформаційний блок, що об'єднує відомості про факти дійсності (денотату), що позначаються цим словом. Цю частину інформації В. Морковкін пропонує назвати *абсолютною цінністю слова*. Абсолютна цінність слова – це те, що пов'язує його з дійсністю [Морковкін 1977, с.30].

Їй протиставляється *відносна цінність слова* – це відомості про співвідношення певного слова з іншими словами мови, про конотації, притаманні цій лексичній одиниці, про його стилістичні й емоційно-експресивні особливості.

Окрім цих двох видів цінностей В. Морковкін пропонує виділяти *сумісну цінність* (це інформація про здатність слова суміщатися відповідним чином з певним набором інших слів). Сумісна цінність слова зумовлена його валентністю.

Структура словникової статті навчального словника принципово нічим не відрізняється від структури статті тлумачного або перекладного словника. Головне, про що повинен пам'ятати лексикограф – дотримання принципу простоти – із усіх можливих способів відображення певного лінгвістичного змісту слід обирати найменш складний і найбільш наочний спосіб.

Далеко не всі слова навчального словника підлягають однорідній лексикографічній інтерпретації, тобто повідомлюваний обсяг відомостей про лексичні одиниці може різнитися навіть у межах одного словника. Це пов'язане з тим, що словниковий склад виучуваної мови неоднаковий для учнів і студентів.

2. Добір мовних одиниць до навчального словника. Лексичний мінімум.

У навчальному словнику необхідно розмістити інформацію, здатну забезпечити засвоєння і форми слова, і його семантики, правильне вживання його у мовленні, уникнення помилок, що виникають унаслідок впливу рідної мови, доцільний вибір граматичних форм слова тощо.

Цілком зрозуміло, що виконати такі завдання один навчальний словник не може. Тому доцільно створювати низку навчальних

словників різного обсягу й призначення для кожного типу навчальних закладів, для різних етапів вивчення мови, для кожної спеціальності майбутніх користувачів.

Перш за все слід укласти навчальні словники-мінімуми, призначені для початківців. Їх укладання починається з відбору лексичного мінімуму, до якого входить як активна, так і пасивна лексика. Доцільно укласти три таких словники за етапами вивчення мови (початковий, середній, підвищений), побудованих концентрично. Перший із них має містити близько 2 тис. статей, другий – біля 5 тис., третій – 8-10 тис. При цьому збільшується не лише кількість слів, а й кількість значень багатьох із них, кількість словосполучень й ілюстративних речень. У словниках для другого і третього етапу доцільно дати граматичний і методичні коментарі щодо правильності вживання слів. Принципи укладання таких словників наступні: реєстр цього словника включає невелику кількість слів і рекомендації щодо послідовності їхнього вивчення; словникова стаття – коротка, добре структурована, прозора, показує характерні для реєстрового слова конструкції та його лексичну сполучуваність; приклади словосполучень включають виключно реєстрові слова; словникова стаття має містити не лише переклад слова, а й ілюструвати його вживання в певному лексичному та галузевому оточенні; доцільним є включення ілюстративних додатків.

Інший тип навчальних словників – словники труднощів уживання іншомовних слів, що ґрунтуються на зіставленні іноземної й рідної мов, і, показуючи різницю між семантичними й граматичними особливостями зіставляваних слів, мають на меті допомогти уникнути помилок у вживанні слова іноземної мови, що є наслідком інтерференції рідної й іноземної мови. У статтях довідника

проаналізовано а) випадки розходження семантичних і стилістичних характеристик англійського й українського слова; б) слова двох мов, однакові за звучанням, але різні семантично (фальшиві друзі перекладача); в) спільне та відмінне у використанні морфологічних категорій і форм, властивих обома зіставляваним мовам; г) розбіжності синтаксичних конструкцій, в яких вживається англійське слово і його український відповідник.

При вивченні мови велика увага приділяється відбору граматичного мінімуму. Навчальні словники не можуть дати відомості про вживаність і словозмінні форми, і синтаксичні конструкції слів, що входять до лексичного мінімуму. Для цього необхідно укласти лексико-граматичні словники, насамперед частотні, в яких висвітлюються особливості вживання принаймні словозмінних форм кожного з реєстрових слів.

До посібників словникового типу належать такі твори навчальної лексикографії, у межах яких поєднані теоретична граматична інформація про виучуваний прошарок лексики, словник цієї лексики і практична методична частина, що в свою чергу орієнтована на дві перші частини. Однією з ознак посібників словникового типу є поєднання теоретичних відомостей і практичних вправ, спрямованих на засвоєння лексикографованого матеріалу. Поєднуючи у собі функції підручника, словника і збірника вправ, лексичні посібники словникового типу приховують великі можливості підвищення рівня засвоєння виучуваної мови.

3. Антропоцентричність словника.

Із давніх часів перед мовознавством постало питання взаємообумовленості мови і людини як фундаментального для усвідомлення сутності мовних процесів і ролі в них людини як істоти

вербальної природи. В античності це питання розглядали в аспектах походження мови (природний шлях за домовленістю), зв'язку мови і мислення, відношення мовних знаків з об'єктивною реальністю.

У науці про мову традиційно виділяють три наукові парадигми: порівняльно-історичну (характерну для мовознавства XIX століття й основу на порівняльно-історичному методі), системно-структурну (у центрі уваги якої знаходилося слово) й антропоцентричну, «що надала людині статус «виміру усіх речей» і повернула її у центр світотворення». У межах цієї наукової парадигми інтереси «переключаються з об'єкта пізнання на суб'єкт, тобто аналізується мова у людині й людина в мові».

Проблема «мови і культури», «мови і людини» була однією з провідних у мовознавстві XIX століття. В. фон Гумбольдт тлумачив мову як антропологічне явище – невід'ємне від суб'єктивного світу і мислення людини. Він стверджував, що вивчення мови не є кінцевою метою, а разом з іншими науками слугує найвищій і загальній меті людського духу, меті пізнання людиною самої себе і свого ставлення до всього баченого і небаченого навколо себе.

Із появою структуралізму (перша половина XX століття) в лінгвістиці довгий час панувала тенденція відчуження мови від людини і розуміння її лише як форми вираження логічних процесів, чіткого системного і замкнутого явища. Як справедливо зазначає Ю. К. Волошин, «багато десятиліть лінгвісти вивчали «людину мовчазну» (людина була сама по собі, а мова – сама по собі).

У лінгвістиці, що обрала в якості своєї методологічної основи антропоцентричний принцип, який почав розвиватися в мовознавстві з 50-60 рр. XX століття, у центрі уваги постає два кола проблем: 1)

визначення того, як людина впливає на мову; 2) визначення того, як мова впливає на людину, її мислення, культуру.

Антропоцентрична парадигма лінгвістики ХХ століття поділяється на чотири взаємопов'язаних, але в той же час різних напрямів. Перший напрям досліджує мову як «дзеркало» людини, базовим для нього є поняття мовної картини світу, а основним завданням – вивчення того, як людина відображає себе у мові. Другий напрям – комунікативна лінгвістика, її характеризує зацікавленість до людини у першу чергу в її співвіднесеності до процесу комунікації. Третій напрям вивчає, використовуючи досягнення інших наук, роль мови у пізнавальних процесах і когнітивній організації людини. Четвертий напрям антропоцентричної лінгвістики націлений на з'ясування, яким чином мова існує у самій людині, С. Васильєва пропонує називати цей розділ мовознавства внутрішньосуб'єктною лінгвістикою чи теорією носія мови. Її засновником визнається І.Бодуен де Куртене, який уважав, що «мова існує лише в індивідуальних розумах, лише в душах, лише у психіці індивідів чи осіб, які складають певне суспільство».

Таким чином, антропоцентрична парадигма виводить на перше місце людину, а мова вважається головною конструктивною характеристикою людини, її найважливішою складовою. Людський інтелект, як і сама людина, немислима без мови чи поза мовою.

Розкриття теми людського начала в мові потребує перш за все уточнення того, які властивості має мова саме як природна мова людини. Зворотною стороною цієї теми буде визначення того, які властивості у мові неможливі саме як у мові людини, яка володіє певними конструктивними особливостями, і якими були б інші

варіанти побудови природної мови, якби основні властивості людини зазнали змін.

Властивості природної мови людини неоднорідні. Деякі риси природної мови є унікальними, інші ж притаманні всім або багатьом знаковим системам. До специфічно людських способів порівняння об'єктів для встановлення схожості чи тотожності між ними належать операції з цілостями. Принцип цілісності лежить в основі мовного аналізу і синтезу, процедур тотожності й різниці мовних одиниць, і перш за все такої базисної одиниці, як слово.

Природна мова людини як навчання, що несе в собі печатку антропоцентричності, протистоїть: 1) штучним мовам, що створені людиною для спілкування з машинами; 2) мовам тварин, «реконструйованим» людиною; 3) усією повнотою знання про світ таким, яким він є (на отримання цього звання претендує наука про знання в своєму історичному русі від відносної істини до абсолютної).

Кожна природна мова відображає певний спосіб сприйняття й будови світу або «мовну картину світу». Термін «картина світу» був уведений Г. Герцем на межі XIX – XX століть, який застосовував його до фізичного світу. Герц трактував це поняття як сукупність внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, що відображають суттєві властивості об'єктів.

Сукупність уявлень про світ, включених у значення різних слів і висловів цієї мови, складається в певну єдину систему поглядів чи приписів, і нав'язується в якості обов'язкової всім носіям мови. Дослідження людського фактору в мові набуває нового ракурсу розгляду в зв'язку з вивченням картини світу, зокрема у зв'язку з мовною картиною світу. Сучасні автори картину світу визначають як глобальний образ світу, що лежить в основі світогляду людини, тобто

виражає суттєві властивості світу в розумінні людини у результаті його духовної й пізнавальної діяльності.

Ю. Апресян мовну картину світу називає наївною в тому розумінні, що наукові визначення і мовні тлумачення не завжди співпадають за обсягом і навіть змістом (маються на увазі такі слова, як *атом, світло, тепло, швидкість, енергія* тощо). Концептуальна картина світу постійно змінюється, відображуючи результати пізнавальної й соціальної діяльності, на відміну від мовної. Окремі фрагменти мовної картини світу ще довго зберігають давні, застарілі уявлення людей про світотворення. Так, давні уявлення людей про те, що земля плоска, ми відтворюємо в таких виразах, як *сонце встає, заходить, ховається, сідає, котиться* тощо. Мовна заборона на найменування потойбічних сил, що чинить різні дії над людиною й природою, залишила свій відбиток у безособових формах дієслів: *знобить, морозить, холодом обдає, в жар кидає, світає, моросить* тощо.

Із приводу концептуалізації світу мовою, Р. Ладо слушно зазначив: «Існує ілюзія, властива іноді навіть освіченим людям, начебто значення однакові в усіх мовах і мови відрізняються лише формою вираження цих значень. Значення, в яких класифікується наш досвід, культурно детерміновані, так що вони суттєво варіюють від культури до культури» [Ладо 1989, с. 32-63, с. 34-35].

Лінгвістичні інтерпретації наївних моделей світу дають змогу відкривати національно-специфічні універсалії в семантиці природних мов, установлювати внутрішні закони формування мовних значень, що є важливим чинником для розробки нових методів лексикографічного тлумачення слів. Як зазначає В. Манакін «мова кожного народу – це його власний всесвіт, межі якого визначені також і межами природи, в якій живе людина. Тому людина дає назви тим риbam, квітам, птахам,

звірам, місцевості й території, які їй відомі, тим кліматичним умовам, що вона відчуває, тим зіркам, що вона бачить...» [Манакін 2004, с.44].

Мовна картина світу антропоцентрична за своєю сутністю й відображає не лише образ світу сам по собі, а й фіксує правила орієнтації людини у світі, задає стереотипи сприйняття. У мові відтворено накопичений досвід людства, вона виступає «ментальним дзеркалом» національно-культурних цінностей. Численні мовні підтвердження того, що ми бачимо світ крізь призму людини, це метафори типу: хурделиця розгулялася, сніжинки у таночку закружляли, співає соловейко, мороз малює візерунки, роки плінуть, думками лине, серце в п'яти йде, туман лягає.

Отже, кожна мова створює свою, притаманну тільки їй, «мовну картину світу», тим самим часто ускладнюючи безпосередній процес перекладу. Один і той же зміст може по-різному сприйматись і бути основою для формування й розуміння різних трансформацій. Тому для перекладача важливо пам'ятати, що переклад – це взаємодія не лише двох мов, але й двох різних менталітетів. Тобто міжмовна комунікація залежить від осягнення мовної й комунікативної компетенцій перекладача, від його вміння правильно обрати той чи той варіант перекладу, вдаючись при цьому до різних лексичних трансформацій, та, користуючись антропоцентричним словником.

Антропоцентричний словник – словник, який створюється для доцільного впливу на мовну свідомість людини.

4. Ідеографічний словник. Типи ідеографічних словників.

Ідеографічний (семантичний) словник - словник, в якому статті впорядковані не за алфавітом, як зазвичай, а за змістом (лексичного значення заголовного слова або фрази). Якщо алфавітний словник служить для того, щоб дізнатися щось про певне слово, то

ідеографічний словник служить для того, щоб отримати інформацію про значення цього слова – наприклад, якими словами можна передати його значення.

Ідеографічний словник, а також інформаційно-пошуковий довідник, в якому перелічені всі лексичні одиниці інформаційно-пошукової мови (дескриптори), усі синонімічні їм слова, словосполучення й регулярні семантичні відношення між дескрипторами.

Незважаючи на безліч висунутих ідей, до цих пір ідеографічні словники в чистому вигляді мало поширені. Найчастіше використовується змішане впорядкування – і за значенням, і за алфавітом (наприклад, всередині кожної категорії Вікіпедії використовується алфавітне упорядкування). Змішане упорядкування використовується також у тематичних словниках, де слова розподілені за темами, але в межах кожної теми вони розташовані за алфавітом.

Деяким наближенням до ідеографічного словника є також словники синонімів і антонімів (тезауруси).

Ідеографічні словники є все ще незвичним явищем для української лексикографії: у мові досі не створено жодного загальномовного ідеографічного словника.

Словники, з якими найчастіше доводиться мати справу, – орфографічні, орфоепічні, тлумачні, перекладні, фразеологічні – побудовані за алфавітним принципом. Проте алфавітний принцип, при всій його зручності й універсальності, не дає змоги продемонструвати системність лексики. Звісно, автори тлумачних алфавітних словників за допомогою посилань відтворюють деякі лексичні зв'язки.

Ідеографічний словник має ономасіологічне спрямування від понять до слів. Його реєстровими одиницями є поняття, кожному з

яких підпорядкована словникова стаття – множина слів, що виражає це поняття в мові. Ідеографічна лексикографія має багату традицію в зарубіжному мовознавстві – словники П. Роже, Е. Блана, П. Буасьєра, Х. Касареса, Р. Галліга і В. фон Вартбурга, Ф. Дорнзайфа.

Із метою досягнення максимальної зручності, прозорості, словник містить додатковий вхід у семасіологічному напрямі, від слова до поняття – алфавітний покажчик.

У ньому кожне слово супроводжує легенда – подана у скороченому вигляді інформація про місце цього слова у поняттєвій класифікації й серед інших лексичних одиниць. Алфавітний покажчик є зручним для встановлення частоти префіксів, дослідження їхніх значень, вивчення префіксів-синонімів і префіксів-антонімів, дослідження дистрибутивних форм.

Усі ідеографічні словники, крім того, що вони є надзвичайно цікавими для дослідників лексичної системи, є дуже зручними для розв'язання різноманітних лінгвістичних завдань. Ще П. Роже підкреслював прагматичний аспект відношення концепт знак – можливість використання ідеографічного словника для пошуків слова, яке максимально адекватно передає певне поняття. Ідеографічні словники використовують перекладачі для відбору найбільш відповідного до поняття і ситуації слова. Вони зручні для вивчення мови як іноземної, бо групують споріднені слова у словникові статті, лексико-семантичні групи, визначають у масиві слів базові, найважливіші, найзагальніші лексичні одиниці – архілексеми.

5. Тезаурус

Тезаурус – одномовний тлумачний або тематичний словник, в якому максимально повно представлені всі слова мови з відносно

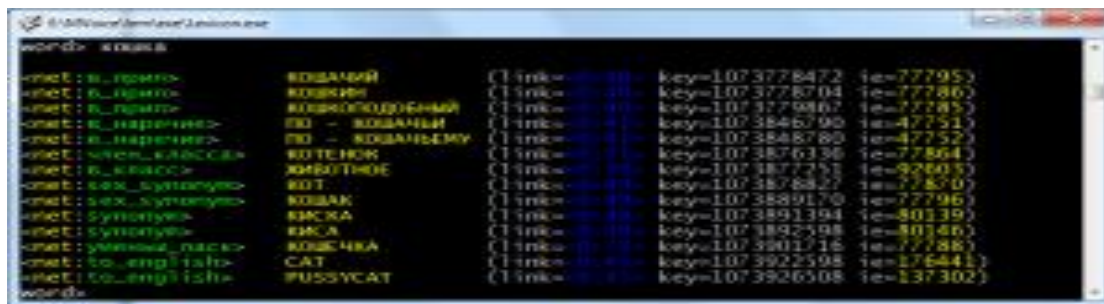
повною змістовою інформацією й максимально вичерпним переліком прикладів їх уживання.

У теорії інформаційного пошуку тезаурус – це словник найменувань понять й їхніх класифікаційних зв'язків; база даних, що зберігає інформацію про різноманітні зв'язки між словами (словниковими статтями) і словосполученнями (фразовими статтями).

Тезаурус розроблений таким чином, щоб максимально полегшити використання збереженої інформації в алгоритмах комп'ютерної лінгвістики – наприклад при машинному перекладі.

У консольній утиліті Lexicon зв'язки відображуються з різною технічною інформацією:

Рис.2

Типи зав'язків у тезаурусі:

1. Граматичні (хром-хромуння, лист-листування), утворюються між словами одним із прийнятих у мові способом, наприклад за допомогою зміни суфікса. Сюди ж можна віднести транслітерацію й варіанти запису слів кандзи-кана-ромадзи для японського словника. Приклад використання цього типу зв'язків для субстантивації можна побачити тут.

2. Семантичні (гіперніми і гіпоніми: хром-метал, синоніми: швидко-хутко, гендерні синоніми: самка-самець, зменшувально-пестливі: сестра-сестричка, посилювально/перебільшувальні: рука-ручища, грубі: кіт-котяра).

3. Семантико-граматичні – зв'язки дії: письменник-писати, властивості: розумник-розум, інструмента: гітарист-гітара, місцеперебування: шахта-шахтар, китаянка-Китай. Особливість цих зв'язків полягає в тому, що це головним чином однокорінні слова, що поєднує їх граматичними зв'язками типу: сухість-сухий, і вони виражають певні відношення між термінами, що відрізняє їх від пар: курка-курлячий, кінь-конячий тощо.

4. Міжмовні (dog-собака-chien-犬). Цей тип зв'язків є основою побудови машинного перекладача.

Оскільки ідіолект письменника становить не лише «сукупність індивідуальних (професійних, соціальних, територіальних, психофізичних та ін.) особливостей, що характеризують мовлення певного індивіда; індивідуальний різновид мови» [Ахманова 2007, с. 165], а й відображає сукупні менталітетні риси певної національної мови поряд із авторськими, індивідуальними рисами, то тезаурус мови письменника може мати вигляд ідеологічного словника.

Ідеологічний словник – словник, в якому слова розташовані у вигляді тематичних рядів [Ахманова 2007, с. 421]. Такими тематичними рядами можуть слугувати, наприклад, концепти, що утворюють концептосферу ідіолекту певного письменника. Концептосфера об'єднує всі семантичні поля, що номінують і характеризують найважливіші поняття. Сама будова кожного концепту є рівневою: складається з ядра, приядерної зони та периферії концепту.

Питання для контролю знань студентів:

1. Що таке навчальна лексикографія?
2. Які завдання навчальної лексикографії?
3. Які існують вимоги щодо добору слів до навчального словника?

4. У чому сутність ідеографічної лексикографії?
5. Яка різниця між ідеографічним словником і тлумачним?
6. Назвіть характерні риси тезауруса.
7. Які є типи зв'язків у тезаурусі?
8. Дайте визначення поняттю «ідеологічний словник».

Тема 8

Термінографія і стандарти

План.

1. Термінографія як наука про термінологічні словники. Описова і приписова термінографія.
2. Стандарти і стандартизація термінології.
3. Основні етапи стандартизації.
4. Термінологічні словники.

Література:

1. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка: учеб. пособ. / В.В. Дубичинский – М.: Наука: Флинта, 2008. – 432 с.
2. Дубичинский В.В. Теоретическая и практическая лексикография / В.В. Дубичинский. – Wien; Chrokov: Wiener Slawistischer Almanach, 1998. – 156 с.
3. Дубічинський В.В. Основні засади термінографії / В.В. Дубічинський // Vocabulum et vocabularium. – Харьков, 1997. Вип. 4. – С. 49-50.
4. Іващенко В.Л. Концептуарія основних понять термінографії / В.Л. Іващенко/ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://term-in.org/goods/15-1-1-1/category/29/>

5. Кияк Т.Р. Проблеми української термінографії. Старі уроки за нових умов / Т.Р. Кияк // *Vocabulum et vocabularium*. – Харьков, 1994. Вип. 4. – С. 191-198.
6. Комарова З.И. Методология и методика терминографической семантизации / З.И. Комарова // *Vocabulum et vocabularium*. – Харьков, 1995. Вып. 2. – С. 43-48.
7. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. - Вialystok, 1998. - 181с.
8. Симоненко Л.О. До питання розвитку української термінологічної лексикографії / Л.О. Симоненко // *Вісник Харківського політехнічного університету*. - 1994. - №19. - Вип.1. - С. 198-203.
9. Хаютин А.Д. Термин, терминология, номенклатура: Учебное пособие / А.Д. Хаютин. - Самарканд, 1972. - 129с.
10. Ivanova O. Communicative and Pragmatic Peculiarities of English Technical Terms and their Translation into Ukrainian / O. Ivanova // *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики: науковий журнал*. – Вип. 11-12. (Частина 1).– Чернівці: Чернівецький нац. Університет імені Юрія Федьковича, 2016. – С. 235-238.
11. Ivanova O. Key tasks and prospects of Terminography / O. Ivanova // *Молодий вчений*. – Херсон: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2014. – №11 (14). – С. 136-139.

1. Термінографія як наука про термінологічні словники. Описова і приписова термінографія.

Термінографія – наука про теорію і практику створення спеціальних термінологічних словників. Ця дисципліна комплексна,

об'єднує і термінознавство як науку про терміни, і лексикографію як мистецтво створення словників.

Значення термінографії в сучасному світі важко переоцінити. Кожен день публікується один спеціальний словник у світі. Українська лінгвістика останніх років усе більше уваги приділяє проблемам творення, функціонування й уніфікації спеціальних термінів, адже стандартизація мови науки з часів незалежності України стала необхідністю. 1992 р. Держстандарт України спільно з Міністерством освіти і науки України ініціювали створення Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології. Українське термінологічне товариство створене у 2000 р., координує співпрацю з товариствами Європи з метою обміну термінологічною інформацією.

Термінографія є однією з найважливіших видів людської діяльності в галузі термінології, завданням якої є систематизація, упорядкування й уніфікація наукової термінології.

Слід розрізняти:

- *описову термінографію*, що займається розробкою точних, коротких і простих тлумачень термінів;
- *приписову термінографію*, основна мета якої є вказівка, який термін доцільно вживати у тій чи тій ситуації письмового й усного спілкування.

В. Дубічинський серед основних проблем сучасної теорії термінографії вбачає:

- розробку методологічних принципів створення термінологічних словників;
- створення науково обґрунтованої типології спеціальних словників;

- розробку інваріантного проекту словника для опису різних спеціальних прошарків лексики;
- визначення основних параметрів термінологічних словників;
- підготовку принципів вимог до термінографічних творів;
- дослідження макро- і мікроструктури словника;
- аналіз шляхів відбору термінологічного словника;
- установлення основних прийомів опису термінів;
- застосування комп'ютеризації у створенні термінологічних словників [Дубічинський 2000, с.148].

Проте Л. Симоненко головною проблемою термінографії вважає вироблення єдиних методологічних засад укладання термінологічних словників. У виданих словниках, наголошує дослідниця, спостерігається безсистемний набір термінів, відсутність чітко окреслених меж відповідних терміносистем, порушення норм чинного правопису через відсутність єдиного централізованого наукового органу, який би був координатором термінографічної роботи і забезпечив розв'язання суто лексикографічних проблем: напрацювання єдиних вимог до реєстру словника, відображення лексико-семантичних відношень, питання еквівалентності в мові перекладу, граматичної та семантичної характеристики термінів [Симоненко 2009, с.7].

Термінографія має виконувати такі **функції**:

- ✓ систематизуючу;
- ✓ довідникову;
- ✓ навчальну.

Виходячи зі стратифікованої моделі лексики функціонально пов'язаних текстів, зазвичай виділяють п'ять різних за функціональною зв'язністю прошарків: а) загальноживана лексика; б)

загальноспеціальна нетермінологічна лексика; в) загальноспеціальна термінологія; г) загальногалузева термінологія; г) термінологія окремих галузей [Морковкін 1977, с.181].

У зв'язку з цим, ураховуючи приналежність термінологічної лексики до трьох із прошарків, виділяють три види якісно відмінних словників:

- 1) загальнонаукові й загальнотехнічні;
- 2) галузеві термінологічні словники;
- 3) вузькогалузеві словники.

Вимоги до термінологічних словників:

- усебічне охоплення спеціальної лексики вибіркової предметної галузі;
- наявність необхідної інформації про спеціальні лексичні одиниці;
- відсутність зайвої інформації, що збільшує обсяг словника й ускладнює пошук необхідної інформації;
- уніфікація композиції й апарату посилань однотипних словників для полегшення користувачам переходу від одного словника до іншого;
- максимальна гармонія між усіма елементами методичної установки і композиції словника [Гриньов 1986, с.50].

Об'єктивно розвиток терміносистеми випереджає досягнення термінографії. Частково таке випередження пояснюється тим, що термінологічні словники складають, як правило, фахівці вузьких спеціальностей, які не мають достатньої мовної підготовки. Завданням термінографії є об'єднання зусиль фахівців і лінгвістів над «словотворенням».

Термін є об'єктом вивчення термінографії. *Термін* (лат. *terminus* 'кордон', 'межа') – це спеціальне слово чи словосполучення, прийняте

у певній професійній сфері й уживане в особливих умовах. Термін є членом певної термінологічної системи, що відноситься до тієї чи тієї галузі науки, техніки, виробництва, концептуальний зміст терміна визначається його місцем у терміносистемі. Кожен термін має свою дефініцію (точне наукове визначення) разом з іншими термінами тієї ж галузі знань. Терміни, на відміну від загальноживаних слів, усередині свого термінологічного поля, як правило, однозначні. Одне й те ж саме слово може бути терміном різних галузей знань, тобто вступати в омонімічні відношення. Терміни протиставлені загальній лексиці тим, що вони пов'язані з певною науковою концепцією: у терміні відбиваються результати наукових досліджень й їхнє теоретичне осмислення.

Термін є невід'ємним елементом терміносистеми. *Терміносистема – це сукупність термінів, що адекватно виражають систему понять теорії спеціальної сфери людських знань або діяльності та співвідносяться один із одним на понятійному, дериваційному, семантичному й граматичному рівнях.*

2. Стандарти і стандартизація.

Ідеальний і напевно найбільш вдалий спосіб однозначного співвіднесення означуваного й означаючого – коли кожному терміну відповідає завжди лише один концепт і навпаки. Стандартизація служить засобом такого співвіднесення, а термінографічним втіленням – стандарти на терміни.

Кодифікація термінів — це систематизація термінів у словниках, довідниках, що орієнтують мовців на правильне їхнє використання.

Стандартизація термінології — це вироблення термінів, еталонів, термінів-зразків, унормування термінології в межах однієї

країни (якщо це національний стандарт) або в межах групи країн (якщо це міжнародний стандарт). Стандартизована термінологія є обов'язковою для вживання в офіційних наукових, ділових, виробничих текстах.

Стандартом на терміни й визначення називають словник системного типу, що має офіційний, державно-правовий характер. Більшість вимог термінологічних стандартів є обов'язковою для використання в різних видах документів. Але є й рекомендаційні вимоги.

Існують національні стандарти, міжнародні (їх понад 200), регіональні, стандарти фірм і міжнародних організацій.

Основи стандартизації термінів було закладено в Німеччині в кінці XIX на початку XX ст., коли у багатьох терміносистемах виникла потреба впорядкувати нагромаджену термінологію, виявити межі галузевих термінологій, уточнити значення кожного терміна. Теоретичні основи стандартизації термінів розробив німецький учений В. Вюстер. У Радянському Союзі було створено потужну наукову термінологічну школу під керівництвом Д.Лотте, яка займалася, зокрема, проблемами нормування термінології.

У Держстандарті України розроблено Концепцію державних систем стандартизації, метрології й сертифікації, яку схвалив уряд. У липні 1992 року спільним наказом Міносвіти й Держстандарту України створено Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології.

Активний процес узгодження національних стандартів із міжнародними стандартами триває вже понад десять років. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми стандартизації на 2006—2010 роки», приведено у

відповідність із міжнародними та регіональними стандартами 8570 національних стандартів.

Потреба впровадження мовної системи, насамперед, стосується термінології як основного чинника процесу узгодження стандартів. Будь-яка сфера діяльності суспільства неможлива без фахової термінології.

Закон України «Про стандартизацію» встановлює правові та організаційні засади стандартизації в Україні й спрямований на забезпечення єдиної технічної політики у цій сфері.

Тематика термінологічних стандартів охоплює майже усі сфери людської діяльності. Обсяг, як правило, не перевищує 200-300 термінологічних одиниць.

Структура стандарту чітко уніфікована. Вона включає вступну частину, основну частину, алфавітні покажчики та додатки.

Вступ містить інформацію про сферу розповсюдженості стандарту, уточнює об'єкти стандартизації, надає інші відомості. Основна частина – це сукупність термінологічних статей. Словникова стаття складається зі стандартизованого терміна, синонімів, еквівалентів основними європейськими мовами (зазвичай англійською, німецькою, французькою) і визначення, інколи з ілюстративними матеріалами (графіками, кресленнями, малюнками).

Виділяють наступні особливості термінологічних стандартів:

- ✓ динамічність, що реалізується їхньою систематичною перевіркою, переглядом, унесенням змін для забезпечення відповідності останнім досягненням науки і техніки;
- ✓ обов'язковість погодження й взаємозв'язку всіх установлених у багаточисельних стандартах термінів і визначень для

забезпечення єдності й цілісності стандартизованої термінології;

- ✓ обов'язковість дотримання встановлених термінів у нормативно-технічних і ряді інших документів.

Підготовка стандарту зазвичай полягає в дослідженні термінології певної галузі знань та її використанні, у розробці логіко-понятійної системи в рамках цієї галузі й в офіційному затвердженні й уведенні в дію цього стандарту авторитетною групою учених-експертів у якості державного документа.

3. Основні етапи стандартизації.

Термінологічний стандарт укладають за таким алгоритмом:

1. Систематизація понять певної галузі науки чи техніки; поділ їх на категорії (предмети, процеси, якості, величини тощо); розмежування родових і видових понять;
2. Відбір усіх термінів галузі, взятої для стандартизації (терміни вибирають зі словників різних років видання, статей, підручників, періодики, рукописів й інших джерел);
3. Поділ термінів на групи:
  - вузькогалузеві терміни;
  - міжгалузеві;
  - загальнонаукові (загальнотехнічні).

Стандартизації повинні підлягати лише вузькогалузеві терміни;

4. Вибір із групи термінів-синонімів нормативного терміна (інші терміни подаються також, але з позначкою «нерекомендований»);
5. Пошук еквівалентів англійською, німецькою, французькою, російською й іншими мовами з відповідних міжнародних стандартів;
6. Формулювання українською мовою означення (дефініції) поняття;
7. Рецензування стандарту фахівцем та мовознавцем.

У готовому вигляді стаття стандарту має таку будову:

- 1) назва поняття українською мовою;
- 2) скорочена форма терміна;
- 3) недозволений (нерекомендований) синонім;
- 4) родові поняття;
- 5) видові поняття;
- 6) еквіваленти англійською, німецькою, російською, французькою та ін. мовами;
- 7) дефініція (означення);
- 8) формула або схема запису.

4. Термінологічні словники.

Термінологічні словники – словники, що містять термінологію однієї чи декількох спеціальних галузей знань або діяльності. Термінологічні словники відображають діяльність термінологічної лексикографії (термінографії).

Склад термінологічного словника:

- однослівні терміни (трансформація, уніфікація, вербалізація тощо);
- термінологічні словосполучення:
  - а) словосполучення-терміни (кримінальне право, відкрите акціонерне товариство й ін.);
  - б) вільні термінологічні словосполучення (математичний закон, заходи безпеки тощо);
- терміни-аббревіатури (УНААН, СБУ, МАУП та ін.);
- номенклатура – назви конкретних об'єктів певної галузі знань (телевізор LG, ЗАЗ Daewoo Lanos, бактерії типу *Leptothrix* тощо).

Відбір термінів до термінологічного словника пропонують здійснювати за наступними необхідними вимогами, що висуваються до

термінів: систематичність, стислість, ясність, простота, володіння словотвірними можливостями, евфонія (благозвучність), відповідність лінгвістичним правилам і нормам мови.

Однією з важливих умов формування словника термінів є попереднє *моделювання логіко-понятійної системи*, характерної для описуваної в словнику галузі знань.

Типи термінологічних словників не відзначаються такою різноманітністю, як загальномовні. Це перш за все зумовлено звуженою й цілеспрямованою специфікою використання термінологічної лексики порівняно з загальноживаною. Серед цих словників, як було уже зазначено, виділяються багатогалузеві, галузеві й вузькогалузеві, а за способом викладу поняття терміна укладено 270 перекладних словників і 280 енциклопедичних видань. Серед перекладних репрезентуються дво- [РУСНТ; СТБА], три- [Комова; Ольховой; СБ; УЛАМТС], чотири- [ОПФ] і п'ятимовні словники [Іваницький, Кияк].

Словникові статті в термінологічних словниках часто нагадують статті словників загального типу, але вони, в основному розробляються відповідно до типу розбудови словника. Якщо, наприклад, термінологічний словник є двомовним перекладним, то він розбудовується аналогічно до загальномовних перекладних українських словників (українсько-англійських чи англійсько-українських тощо). Однак тут з'являється певна специфіка. Оскільки термінологічні словники дуже часто мають на меті уніфікувати відповідну термінологічну систему, то в багатьох із них на першому місці реєстру ставиться український термін, а справа – чужомовний. Якщо ж на першому місці стоїть запозичене реєстрове слово, то в такому випадку в словнику спеціально створюється абетковий показчик українських реєстрових слів із відповідним посиланням. Автори

перекладного словника будівництва та архітектури одночасно утворили два томи словника: українсько-російський та російсько-український словник [СТБА].

Проблематичним у термінологічних словниках є виклад складних термінів, як відомо, термінологічні поняття дуже часто виражаються словосполученнями. Це, перш за все, зумовлено вимогою якнайточніше передати сутність того чи того наукового поняття. Але одночасно ця особливість створює важливу проблему її подачі в словниковому реєстрі, у цьому випадку авторам доводиться знову використовувати практику подачі фразеологізмів у загальномовних словниках. Термінологічні словосполучення, як правило, не наводяться в загальному реєстрі перекладних словників, а найчастіше подаються під основним словом словникової статті в спеціальному *словниковому гнізді* або у гніздах. Тобто, якщо в будівельно-архітектурному словнику використовується 121 складний термін зі словом *сила* (*сила аеродинамічна, сила активна, сила бокова, сила ваги, сила взаємодії, сила вітру і т.д.*), то всі вони будуть розміщені в словниковій статті СИЛА за абеткою. Там же будуть і перекладатися [СТБА, 749 751].

Звичайно, ідеальним термінологічним словником буде вважатися той, що дає *тлумачення поняття*. Розкриття поняття терміна найповніше викладено в словниках енциклопедичного типу і словниках-довідниках. Візьмімо «Фінансовий словник» [Загородній, Вознюк, Смовженко], який витримав чотири видання й відзначений Всеукраїнською премією Івана Огієнка. У ньому уніфіковано й унормовано, а частково і стандартизовано терміни однієї з найбільших термінологічних систем, що є вагомим внеском у багатогранний державотворчий процес України. Якщо в першому виданні 1996 р. у цьому словнику було 1500 термінологічних одиниць, у другому – 2500,

у третьому – понад 3500, то в останньому – понад 5000 назв понять, із кожним новим виданням зміст словникових статей удосконалювався, враховуючи найновіші досягнення в економічно-фінансовій справі, підбиралися найточніші визначення того чи того поняття. Важливо і те, що в цьому виданні надано перевагу національній термінології, що, як відомо, має тривалу історію, починаючи від XI ст. – перших писемних пам'яток української мови.

У процесі підготовки термінологічних словників проблематичними є так звані міжгалузеві терміни. Ними вважаються такі терміни, що з однаковим або дещо відмінним розумінням поняття виступають у кількох галузевих термінологічних системах. Проблема лише в тому, чи такі терміни вважати рівноцінним і маркувати їх лише позначками *маш.*, *хім.*, *фіз.*, *гірн.* і т.д., чи омонімічними.

Така особливість термінів спонукала українських науковців до створення універсальних словників, що охоплюють основні напрями знань і видані під загальною назвою «Російсько-український словник наукової термінології» у трьох томах, де в кожному окремому томі зібрано «Суспільні науки» (1 том), «Біологія. Хімія. Медицина» (2 том), і «Математика. Фізика. Техніка. Наука про Землю і Космос» (3 том), у всіх томах є понад 320 тис. термінів [РУСНТ].

Отже, незважаючи на всі проблеми, українська термінографія стрімко розвивається: щороку виходить друком значна кількість різногалузевих термінологічних словників, покращується методологія опрацювання й фіксації термінів у лексикографічних працях, опрацьовуються нові галузі знань, проводяться щорічні міжнародні наукові конференції.

Окрім того, для українській термінографії сьогодні пріоритетним є питання щодо укладання двомовних та багатомовних перекладних

термінологічних словників, центральною проблемою якої є збереження характеру відповідності між термінами різних мов.

Питання для контролю знань студентів:

1. Що таке термінографія й яке її значення?
2. Які завдання стоять перед описовою й приписовою термінографією?
3. Які функції виконує термінографія?
4. Що таке кодифікація термінів?
5. Що ви розумієте під поняттям «стандартизація термінології»?
6. Які існують стандарти?
7. Назвіть склад термінологічного словника.
8. Із якими проблемами зіштовхуються укладачі термінологічних словників?

Тема 9

Комп'ютерна лексикографія

План.

1. Комп'ютерна лексикографія як особливий напрям лексикографії.
2. Створення електронного словника: основні проблеми і прийоми.
3. Найвідоміші перекладні електронні словники.
4. Електронні ресурси на допомогу майбутнім перекладачам.

Література

1. Дубічинський В.В. Українська лексикографія: історія, сучасність та комп'ютерні технології. Навч. посіб. / В.В. Дубічинський. – Харків, 2004. – 164 с.
2. Заваруева И. И. Об одной возможности классификации электронных словарей / И. И. Заваруева // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія філологія. Вип. 50. – Харків, 2007. — № 765. — С. 67-70.
3. Іванова О.В. Компютерна лексикографія: проблеми та перспективи / О.В. Іванова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки»/ Редкол.: С.М. Ніколаєнко, (відп. ред.) та ін. – К.: Міленіум, 2016. - Вип. 209. - С. 62-67.
4. Карпіловська Є.А. Вступ до комп'ютерної лінгвістики. / Є.А. Карпіловська. – Донецьк: Юго-Восток, 2006. – 188 с.
5. Перебийніс В.І., Сорокін В.М. Традиційна та комп'ютерна лексикографія. Навч. посіб. / В.І. Перебийніс, В.М. Сорокін. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2009. – 218 с.
6. Русанівський В.М., Клименко Н.Ф. Від універсальної бази лінгвістичних знань до комп'ютерного укладання словників / В.М. Русанівський, Н.Ф. Клименко // Мовознавство. – 1996. - № 4-5. – С.3-10.
7. Сидоренко О.М. Українська комп'ютерна лексикографія як важливий інноваційний чинник навчального процесу // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – Вип. XXIII. – Частина 1. – С. 524-528.

8. Calzolari N. Computer-Aided Lexicography: Dictionaries and Word Data Bases / N. Cazolini // Computational Linguistics / Ed. by E.S. Batori, W. Lenders, W. Putschke. – Berlin; N.Y., 1989. – P. 510-519.

1. Комп'ютерна лексикографія як особливий напрям лексикографії.

Комп'ютерна лексикографія – це галузь лексикографії, що використовує комп'ютери в лексикографічній практиці. Комп'ютеризація лексикографічної діяльності полягає перш за все в створенні спеціалізованих машинних банків даних і в розробці методів формування цих банків, надання інформації в банках та її використання.

По-перше, комп'ютери уможливають передрук поліграфічних джерел і збереження необхідної інформації в електронному вигляді на будь-якому електронному носії, по-друге, за їх допомогою можна розширити чи відредагувати необхідну лексикографічну інформацію тощо. Основним призначенням комп'ютерної лексикографії надалі залишається укладання комп'ютерних (електронних) словників, що в останнє десятиліття стали заміником традиційних паперових лексикографічних видань. Звісно, проблемою друкованої поліграфічної продукції є швидке застарівання через обмежену інформованість користувачів, незначний тираж або недостатню рекламу, тому деякі джерела виходять із ужитку раніше, ніж доходять до адресата. Комп'ютерна лексикографія розробляє власні підходи не тільки щодо форми, але й до змісту словника.

Електронний словник – це особливий лексикографічний об'єкт і його переваги над друкованими виданнями очевидні. Саме використання комп'ютерних технологій дозволяє подолати традиційні

суперечності лексикографії: між обсягом словника і зручністю користування ним; між повнотою опису лексичного значення і відповідністю ілюстративного матеріалу словника поточній мовно-культурній ситуації; між широтою лексикографічної концепції словника й обмеженістю його лексичної бази. М. Левицький визначає, що наявність енциклопедій і словників на електронних носіях вважається одним із показників інтелектуального рівня нації [Левицький 2003].

Виникнення комп'ютерної лексикографії датується серединою 60-х років ХХ століття. За цей короткий проміжок часу вона пройшла шлях досить інтенсивного розвитку – від спроб використання комп'ютера для автоматизації трудомістких лексикографічних процесів до повністю комп'ютерного укладання різноманітних словників. Це тісно пов'язано зі стрімким розвитком комп'ютерної техніки, з одного боку, й усе кращим пізнанням можливостей комп'ютера лексикографами, з іншого. Комп'ютерна лексикографія спочатку була запланована не як самостійна наукова галузь, а як автоматизація трудомістких процесів у лексикографії. Реалізація цього задуму поступово не лише накопичила досвід автоматичного аналізу мовного матеріалу з позицій лексикографії, а й призвела до виникнення теоретичних засад автоматизації в лексикографії та автоматизованого укладання словників [Перебийніс 2009, с. 206].

Отже, спешу був досить довгий період автоматизації трудомістких лексикографічних процесів. Наступний етап – копіювання паперових словників, щоб забезпечити можливість їхнього машинного прочитання (*make them machine-readable*). У цих копіях нічого не змінювалося, програмне забезпечення обмежувалося пошуком реєстрового слова. Спосіб користування таким словником не

набагато відрізнявся від способу використання паперового словника. Зручність полягала лише в тому, що комп'ютер знаходив необхідне реєстрове слово швидше, не треба було перегортати словник, а також розміри записаного на дискету словника були значно меншими за розміри паперового словника, відповідно дискету можна було мати завжди при собі.

Пізніше почали конвертувати паперовий словник у машинний формат і створювати комп'ютерну версію паперового словника, що значно відрізнялася від словника паперового, в основному за рахунок будови словникових статей. У них уточнено функції розділових знаків, кожне значення, кожна зона та кожен приклад подаються з нового рядка, не використовуються тильди, тобто реєстрове слово в усіх прикладах подається повністю. При цьому ніяка змістова інформація не додається ні щодо кількості значень, ні щодо кількості ілюстративних словосполучень або речень. Отже, словник містить усе, що було в паперовому словнику, але формат його змінений. Тому з повним правом його можна назвати комп'ютерною версією паперового словника [Карпіловська, 2003, с.54].

Змінений формат дозволяє розширити програмне забезпечення, що включає пошук словникової статті, пошук реєстрового слова в інших статтях, зіставлення двох чи кількох статей як відносно значень їхніх реєстрових слів, так і відносно вжитих у них видів словосполучень. Таким чином, способи використання комп'ютерної версії словника значно ширші, ніж словника паперового. Тому комп'ютерні версії паперових словників, або комп'ютеризовані словники, як їх ще називають, набули великого поширення.

Існують комп'ютерні копії та комп'ютерні версії майже всіх типів паперових словників – перекладних, навчальних, тлумачних,

спеціальних (синонімів, антонімів, омонімів) та інших. Усі вони призначені для звичайного користувача, забезпечуючи його потреби пошуку не лише реєстрових слів, а й уживання реєстрових слів у інших статтях словника, дають змогу зіставляти й класифікувати, сортувати данні за окремими зонами словникової статті, за перекладами чи тлумаченнями, за спільністю дефініцій тощо [Перебийніс 2009, 188].

Сучасна лексикографія дедалі частіше користується машинними базами даних, зокрема великими корпусами текстів, в яких комп'ютер за запитом знаходить потрібні слова. На цій підставі сформувався сучасний напрям прикладної лінгвістики – корпусна лексикографія, що тлумачиться як нова галузь вивчення мови на основі корпусів із постійним використанням комп'ютера для аналізу, зберігання й обробки наявних даних. Провідні закордонні друкарські будинки, Longman, Cambridge, Chambers, Oxford, перевидали свої словники на корпусній основі, відтворивши електронні версії багатьох друкованих видань. Корпусній лексикографії в останні десятиліття приділено чималу увагу (А. Герд, С. Гринбаум, Х. Кучера, Дж. Ліч, Ч. Мейєр, Дж. Свартвік), про що свідчить і значна кількість укладених корпусів.

Оскільки комп'ютерна лексикографія виникла в межах традиційної лексикографії, то вона вирішує також проблеми укладання словників, що й традиційна лексикографія, але використовує для цього інші підходи й методи. Отже, є багато спільного між цими двома напрямками лексикографії, але й є чимало відмінного. Для успішного оволодіння комп'ютерною лексикографією необхідно виявити схожість і різницю, що є між ними, як у теоретичному, так і в практичному відношенні. Спільною для обох напрямів лексикографії є теоретична проблематика щодо класифікації словників, етапів лексикографічної діяльності, вимог до укладання словників різних типів. Але методи

вирішення цих проблем істотно різняться. Крім того, є в комп'ютерній лексикографії питання, пов'язані виключно з комп'ютером і програмуванням.

Основні проблеми, що стоять сьогодні перед комп'ютерною лексикографією:

1. Забезпечення нейтральності лексичних і термінологічних банків даних із урахуванням різних лінгвістичних теорій.
2. Нормалізація й стандартизація різноманітних комп'ютерних словників.
3. Адекватність позицій як опису, так і подачі даних у словнику.
4. Вільне розповсюдження даних комп'ютерних словників, принаймні, в сфері наукових досліджень і навчанні.

Комп'ютерна лексикографія – прикладна наукова дисципліна в мовознавстві, що вивчає методи використання комп'ютерної техніки для укладання словників. Це – тимчасова дисципліна періоду переходу від ручної й рукописної лексикографічної практики до нових безпаперових інформаційних технологій.

Комп'ютерна лексикографія представлена сукупністю методів і програмних засобів обробки текстової інформації для створення словників. У рамках комп'ютерної лексикографії розробляються комп'ютерні технології складання й експлуатації словників. Спеціальні програми – бази даних, комп'ютерні картотеки, програми обробки тексту – дозволяють в автоматичному режимі формувати словникові статті, зберігати словникову інформацію й обробляти її.

Безліч різних комп'ютерних лексикографічних програм поділяються на дві великі групи: програми підтримки лексикографічних робіт і автоматичні словники різних типів, що включають лексикографічні бази даних.

Сучасна комп'ютерна лексикографія набуває швидкого темпу розвитку та є надзвичайно популярною в усьому світі, адже кількість людей, які сьогодні вивчають іноземні мови постійно зростає, так зростає і кількість користувачів електронних словників.

Як бачимо, сучасна лексикографія переживає новий етап свого розвитку. Завдяки розробці комп'ютерних, комунікаційних і мультимедійних технологій стало можливим створення лексикографічних джерел нового покоління, що ґрунтуються на специфічних прийомах машинної обробки мовного матеріалу (зокрема і на корпусній основі) з широким застосуванням електронного формату і залученням мультимедійних засобів презентації лексикографічної продукції.

У зв'язку з вищезазначеними процесами, вкрай необхідним є створення автоматизованих лексикографічних систем – комп'ютерних словників, тезаурусів, програм обробки мовних текстів, що могли б забезпечувати автоматизоване й машинне редагування, інформаційний пошук, розпізнавання й корегування текстів, укладання нових словників, накопичення й підтримки матеріалів для електронних бібліотек тощо.

2. Створення електронного словника: основні проблеми і прийоми.

Отже, що таке електронний словник? Просто зручна сучасна форма «паперового» словника, чи новий етап у розвитку лексикографії? Часто вважають, що словник на комп'ютері – це просто електронний образ словника друкованого, обладнаний зручним інтерфейсом та

машинними засобами пошуку. Однак така точка зору значно недооцінює усі можливості комп'ютерних технологій. Нова форма словника дозволяє усунути неминучі недоліки «паперової» лексикографії й тим самим підвести її на більш якісний та досконалий рівень. Перевага комп'ютерних версій над комп'ютерними копіями полягає в можливості їхнього багаторазового й багатоаспектного використання, автоматичної переорганізації, доповнення чи стиснення вміщеної в них інформації про ті чи ті мовні об'єкти.

Електронний словник — комп'ютерна база даних, що містить особливим чином закодовані словникові статті, що дозволяють здійснювати швидкий пошук необхідних слів, часто з урахуванням морфологічних форм і з можливістю пошуку поєднань слів (прикладів уживання), а також із можливістю зміни напряму перекладу (наприклад, українсько-російський або російсько-український). Також дуже цікавим фактом є й те, що через більш ранні розробки електронних словників, ніж аналогічних систем машинного перекладу, зараз надано ширший вибір електронних словників (від простих — об'єднаних лише у програмну оболонку, до кількох спеціалізованих тематичних словників — наприклад *lingvo*).

Комп'ютерний (=автоматичний) словник — словник, процедури укладання якого здійснює комп'ютер.

Форматом статті комп'ютерного словника прийнято називати модель організації, розміщення та графічного представлення в словнику інформації про описувані в ньому мовні об'єкти. Вироблення такого формату становить разом зі створенням бази даних та лексикографічного процесора невід'ємний складник процесу укладання комп'ютерного словника [Карпіловська, 2006, с.56].

Лексикографічний процесор становить інтерфейс, що дає змогу користувачеві працювати з базою даних в інтерактивному режимі, а отже, контролювати всі етапи побудови словникових статей. Так, наприклад, якщо в існуючій базі даних не вміщено ту чи ту інформацію про наявні слова або інформація про якийсь термін взагалі відсутня, користувач отримує змогу ввести потрібні відомості до бази даних або створити їх за розробленим форматом статті нового термінологічного словника.

Комп'ютерні засоби конструювання нових словників – алгоритми й створені за ними програми й модулі лексикографічного процесора для конструювання словників нових типів [Карпіловська, 2006, с.74].

До інструментальних засобів у рамках комп'ютерної лексикографії належать: бази даних, комп'ютерні картотеки, програми обробки тексту. Ці програми дозволяють в автоматичному режимі формувати словникові статті, зберігати словникову інформацію й обробляти її.

Електронні словники мають різні завдання, з чого й виходить їх розподіл на типи:

1) словники, що виконують лише одну функцію (наприклад: «тлумачний словник Даля он-лайн»);

2) словники, що можуть виконувати багато функцій (наприклад: «abbyu lingvo»).

Поряд із загальною класифікацією словників, у словників комп'ютерних, або електронних, існує окрема класифікація комп'ютерних словників, що базується на ступені використання комп'ютера й комп'ютерних технологій в укладанні словника: комп'ютерні копії паперових словників, комп'ютерні версії паперових словників, або комп'ютеризовані словники й автоматичні словники.

Останні розпадаються на підкласи залежно від сфери їхнього уживання (схема 1).

Схема 1

ТИПИ КОМП'ЮТЕРНИХ СЛОВНИКІВ

Електронні словники перевершують паперові аналоги за своєю функціональністю, маючи при цьому низку переваг:

- Багатофункціональність – різноманітність додаткових функцій, що спрощують звернення до словника. Так, у одному словнику можна вказати частини мови, походження, словотвір, табуйованість лексики.
- Використання мультимедійних засобів – озвучування заголовних слів, уведення ілюстративного матеріалу з

фотографіями, анімацією, відеофрагментами, а також застосування різноманітних графічних засобів.

- Актуальність і динамічність – можливість постійного оновлення інформації й вилучення застарілих даних.
- Великий обсяг словникової бази. У більшості електронних словників термінологічна база перевищує базу паперових словників і надає більш зручний доступ до інформації за рахунок використання гіперпосилань.
- Варіативність у використанні – змога застосування словників у локальній і глобальній мережах, тобто офлайнова й онлайнова версії.
- Універсальність – як правило, програми дозволяють працювати одразу з декількома мовами й напрямками перекладу. Крім того, можливе використання будь-якої з включених у словник мов у якості вхідної.
- Зручний пошук – можливість застосування ефективної системи пошуку (повнотекстовий пошук, одночасний пошук у декількох словниках, швидкість пошуку). Зникає необхідність пам'ятати слово точно, програма може самостійно дібрати варіанти за першими літерами. В електронних словниках для доступу до вмісту використовують різноманітні лінгвістичні технології, такі як: морфологічний і синтаксичний аналіз, повнотекстовий пошук, розпізнавання й синтез мови. Окрім того, майже кожен елемент може бути гіперпосиланням на іншу статтю.

Уже нині ми спостерігаємо велику кількість енциклопедичних словників, розміщених у мережі Інтернет. Одним із найбільших є Вікіпедія – міжнародний проект, спрямований на створення

універсальної енциклопедії. Словник є непрофесійним, адже наповнення та редагування може здійснювати кожен користувач, але ця певна недосконалість компенсується швидкістю розширення та відточування словникових статей. Також своєю актуальністю вирізняються словники, що є розділами пошукових систем (наприклад, Яндекс), в них можна отримати розгорнуту довідку майже про будь-яке необхідне слово, а також – його переклад кількома мовами за електронним словником АBBYU Lingvo.

Отже, електронні словники володіють низкою очевидних та незаперечних переваг порівняно зі словниками традиційними.

3. Найвідоміші перекладні електронні словники

1. АBBYU Lingvo 11 електронний англійсько-російський словник

Англійсько-російський словник АBBYU Lingvo – найповніший і найсучасніший електронний словник. Він дає змогу точно перекласти будь-яке слово. У 46 словниках англо-російської версії зібрано 2,3 мільйона словникових статей. Понад 80% словників видано 2003-2005 рр. Словникові статті містять транскрипцію, тлумачення, синоніми й антоніми, граматичні коментарі, приклади слововживання.

2. АBBYU Lingvo 11 - електронний словник «Шість мов»

АBBYU Lingvo – найсучасніший на сьогодні багатомовний електронний словник. Дозволяє перекладати з російської мови англійською, німецькою, французькою, італійською, іспанською й навпаки. До складу АBBYU Lingvo входять понад 5,5 млн. ґрунтовних словникових статей, 12 млн. перекладів. Загальний, тлумачний та тематичний словник допоможе знайти адекватний переклад до будь-якого терміну.

3. MultiLex – електронний словник.

Словник включає:

МультиЛекс 5.0 Англійсько-російський словник та Російсько-англійський словник – нова версія відомого електронного російсько-англійського і англо-російського словника МультиЛекс, до якої увійшли кращі російсько-англійські і англо-російські словники. Велика словникова база, якість та висока швидкість пошуку робить цей словник основним робочим інструментом професійних перекладачів та лінгвістів. Він містить більше ніж 6 мільйонів перекладів в 29 словниках. Окрім цього, містить 20 словників спеціалізованої тематики: економіка, юриспруденція, техніка, будівництво, соціологія, біологія, медицина, лінгвокраїнознавство тощо.

МультиЛекс 5.0 Багатомовний словник – унікальна колекція відомих словників для 5 мов від передових видавництв Росії та США. Це велика бібліотека сучасної словникової літератури, що містить 50 словникових статей загальної й тематичної лексики.

4. АльфаЛекс Професійний Англійсько-російський словник та Російсько-англійський словник – містить більше 2 000 000 перекладів в 24 англійсько-російських і російсько-англійських словниках загальної та спеціалізованої лексики з широким підбором тематик: економіка, банківська справа, юриспруденція, техніка й технологія, біологія, медицина, лінгвокраїнознавство тощо.

АльфаЛекс Багатомовний словник – містить більше 5 000 000 перекладів у 41 словнику в багатомовній версії для 5 європейських мов (англійська, німецька, французька, іспанська, італійська) загальної й спеціалізованої лексики.

5. Multitran – електронний словник

Електронний словник, призначений для перекладачів з російської, англійської й німецької мов. Окрім того, цей словник надає можливості

алфавітного, морфологічного і фразового пошуку. Особливість цього словника – велика база галузевої термінології.

6. PROMT - електронний словник

Компанія PROMT, світовий лідер галузі прикладної лінгвістики і розробки технологій автоматизованого перекладу для європейських мов. На сайті доступні функції перекладу текстів, web-сторінок, електронної пошти, WAP з англійської, німецької, французької, іспанської, російської й італійської мов.

7. SMART Dictionary 1.4– електронний словник.

Повноцінний електронний словник, за допомогою якого можливо робити переклад слів із різних мов, а також є можливість вивчати невідомі іноземні слова (лексику).

8. МетoPump 1.3 – електронний словник.

Електронний словник призначений допомогти швидко поповнити словниковий запас при вивченні будь-якої іноземної мови. Дозволяє створювати, поповнювати й редагувати словники іноземних слів для подальшого їхнього вивчення за допомогою вправ.

В Україні на сьогодні співробітниками Лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології КНУ ім. Т. Шевченка розробляється некомерційний мовний портал mova.info, який уже зараз містить такі словники, як “Відкритий словник” (новітніх термінів), “Відкритий словник виправлень суржику” (з можливістю для користувачів вносити правки), “Електронний словник порівнянь”, частотні словники (сучасної української прози та поезії), декілька перекладних словників тощо.

Загалом же, в Україні існують галузеві словники енциклопедичного типу при відповідних тематичних сайтах. Наприклад, на сайті Інтернет-видання Проза створено

“Енциклопедію української літератури”, з актуальним, але поки що, на жаль, необ’ємним наповненням. Частина енциклопедії “Українська мова” опублікована на сайті Ізборник, який подає та систематизує тексти давньої української літератури та супровідні матеріали. “Великий тлумачний словник сучасної української мови”, що базується на основі одноіменного словника за редакцією В. Бусела (170 000 слів), має реєстр в понад 207 000 словникових статей та інтерактивно поповнюється кожного дня. Кілька українсько-іншомовних словників також розміщено на сайті Novamova і на сайті Українського мовно-інформаційного фонду “Лінгвістичний портал”.

5. Електронні ресурси на допомогу майбутнім перекладачам

На сучасному етапі майбутній перекладач має опанувати роботу не лише зі словниками й енциклопедіями традиційного книжкового формату, але й бути активним користувачем електронних і он-лайн ресурсів.

На превеликий жаль, друковані матеріали дуже часто встигають морально застаріти, тому що з розвитком науково-технічного прогресу змінюються й мовні реалії, з’являються новітні терміни, галузі науки і техніки потребують оновленого мовного апарату, а лексикографи не встигають фіксувати ці новоутворення. Між тим, навіть знайомі слова набувають нових термінологічних значень, а в книгах вони не відображені. Прикладом цього може бути «Новый большой англо-русский словарь» за редакцією Є. Меднікової, який містить близько 250 000 слів, але не встиг він вийти в 1995 році, як одразу й застарів: того часу відбулися суттєві зрушення в економіці, політиці, і бурхливо почався розвиток інформаційних технологій. Звісно, для вивчення загального курсу іноземної мови це видання підходить, але для

науково-технічного перекладу треба користуватися довідниками, що відображають реалії сьогодення. Тому на допомогу перекладачеві приходять електронні словники та довідники он-лайн.

Першим з таких словників є Lingvo виробництва компанії "Abby". Можна користуватися як он-лайн версією за адресою <http://radugaslov.ru/abbyy.htm>, так і стаціонарною версією, що встановлюється на комп'ютер. Словники розподіляються не лише за мовами (до 10 - від англійської до латини), а ще розподілені за вузькими професійними галузями. Також остання версія x5 має у своєму складі тлумачні словники Colbud і Collins. На сьогоднішній день Lingvo є одним з найкращих стаціонарних електронних словників, оскільки інформацію може додавати та поновлювати не лише розробник, а й користувач.

За популярністю серед перекладачів он-лайн словник «Мультитран» <http://www.multitran.ru> навіть перевищує Lingvo. Як і в Lingvo, в Мультитрані є чотири мови, що вивчають на кафедрі перекладу – англійська, німецька, французька й іспанська. Проте якість перекладу вузькоспеціалізованої лексики на порядок вище, ніж на ресурсах Lingvo, тому що тематичні розділи висвітлено більш детально і користувачі, які зареєстровані в системі, можуть додавати нові слова й нові значення більш вільно. У форумах також є можливість задати питання з проблемних аспектів перекладу й отримати відповідь.

<http://www.merriam-webster.com/> є популярною електронною версією Тлумачного словника і тезауруса Н. Уебстера (Webster's Dictionary and Thesaurus), укладеного англійською мовою без жодного перекладу іноземною. Але перекладач мусить навчитися користуватися й одномовними тлумачними словниками. По-перше, у двомовних словниках ще може не бути новітніх реалій, а в словнику Н. Уебстера

може бути зафіксоване їхнє значення, отже потрібно робити переклад, виходячи з лексичного значення слова. По-друге, при перекладі англійською, потрібно також уточнювати, де і коли правильно вжити те чи те слово. Тому значення тлумачних словників, укладених мовою оригіналу, не можна недооцінювати, навпаки, вони суттєво доповнюють двомовні та багатомовні словники.

Longman Dictionary of Contemporary English <http://www.ldoceonline.com/> словник базової сучасної лексики англійської мови, яким можна користуватися під час опанування англійською мовою як основною або другою чи третьою іноземною. Є версією однойменного популярного тлумачного словника видавництва Longman, Велика Британія.

Окремої уваги заслуговує електронна версія Британської Енциклопедії (Encyclopaedia Britannica) <http://www.britannica.com/>, оскільки перекладачу необхідні знання з різних галузей науки й техніки, позаяк без розуміння технічних і виробничих процесів неможливо зробити адекватний переклад. Проте, незважаючи на вивіреність наукових даних, ця відома енциклопедія не так вже й популярна, тому що безкоштовно нею можна користуватися лише певний період часу, а згодом – лише на комерційних засадах. Тому найбільш поширеною є Вікіпедія, безкоштовна багатомовна енциклопедія он-лайн http://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page. Багатомовність дозволяє не лише ознайомитися з науковою та технічною термінологією іноземними мовами, а також переглядати паралельні сторінки рідною мовою, що дає змогу розширювати фонові знання перекладача у тих галузях науки і техніки, з якими він працює.

Автоматизовані лексикографічні бази у вигляді електронних словників на сьогодні становлять невід’ємну частину систем

машинного перекладу, інформаційного пошуку, редагування та правки текстів, а також обробки великих текстових масивів та їх зберігання як окремої задачі створення електронних бібліотек. Комп'ютерні словники на оптичних носіях дали змогу перекладачам, науковцям швидко знаходити необхідну інформацію.

Отже, комп'ютеризація словникової діяльності суттєво розширює можливості лексикографів. Безупинний розвиток комп'ютерних технологій доводить необхідність повної комп'ютеризації лексикографічних досліджень: створення словникових картотек на основі комп'ютерних банків даних, електронної побудови словникових статей, комп'ютерна інтерпретація мовних одиниць і редагування, створення друкованих чи електронних словників за принципами корпусної лексикографії.

Саме комп'ютеризація словникової праці багато в чому визначає майбутнє лексикографії. Завдяки комп'ютерній обробці лексикографічних даних на нових методологічних засадах продовжуватиметься бурхливий розвиток словникової діяльності, й, можливо, ХХІ ст. ми з повним правом назвемо Золотим Століттям лексикографії.

Питання для контролю знань студентів:

1. Що таке комп'ютерна лексикографія?
2. Перерахуйте й охарактеризуйте основні її етапи.
3. У чому полягає різниця між комп'ютерною копією та комп'ютерною версією паперового словника?
4. Що таке електронний словник?
5. Що розуміється під «форматом статті комп'ютерного словника»?

6. Назвіть типи комп'ютерних словників?
7. Які переваги електронних словників порівняно з паперовими?
8. Назвіть найвідоміші перекладні електронні словники.
9. Які словники містить український портал mova.ua?
10. Якими електронними словниками ви найчастіше користуєтесь? Обґрунтуйте свою відповідь.

Лексикографічний глосарій

Абсолютна цінність слова – це те, що пов'язує його з дійсністю.

Активний словник - основна, із погляду вживаності, частина лексики, що постійно й вільно функціонує в різних сферах суспільного життя і складається, насамперед, із загальноновживаної лексики та нейтральної лексики, а, також, із менш уживаних одиниць (термінів, професіоналізмів, неологізмів, відроджуваних застарілих слів тощо), наявних у повсякденному спілкуванні. У лексикографії — тип словника, завданням якого є не просто пояснення слів або їхній переклад, а допомога в активному користуванні певною мовою, в активному відтворенні її лексики відповідно до її граматики, фонетики і стилістики.

Акцентуація – наголошення окремих елементів у слові чи фразі.

Алфавіт – сукупність літер, прийнятих у писемності певної мови і розміщених в усталеному порядку; азбука, абетка.

Антронім – власна назва: ім'я особове, ім'я по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім.

Антропоцентричний словник – словник, який створюється для доцільного впливу на мовну свідомість людини.

Арго – мова вузької соціальної чи професійної групи, створювана з метою мовного відокремлення; відзначається наявністю слів, незрозумілих для сторонніх.

Буква – письмовий знак, що позначає звук або сполучення звуків мови; літера.

Відносна цінність слова – відомості про співвідношення певного слова з іншими словами мови, про конотації, притаманні даній лексичній одиниці, про його стилістичні й емоційно-експресивні особливості.

Власних назв словник – словник або список, складений, як правило, окремо для різних категорій власних назв-антропонімів, топонімів тощо з лінгвістичними та екстралінгвістичними поясненнями.

Вокабула – окреме слово як предмет лексикології й лексикографії; окреме іншомовне слово з перекладом рідною мовою; заголовок словникової статті. Кожна вокабула має свою статтю, а усі статті розташовані в суворому алфавітному порядку.

Глосарій – словник вузькоспеціалізованих термінів у певній галузі знань із тлумаченням, іноді перекладом іншою мовою, коментарями та прикладами. *Глосарій* — список понять в специфічній галузі знань з їхніми визначеннями.

Граматичне значення – додане до лексичного значення слова абстрактне значення, що виражає його відношення до груп або класів слів. Бувають морфологічні (в іменниках – рід, число, відмінок, відміна ...) і синтаксичні (головні й другорядні члени речення) граматичні значення.

Дериват – похідна лексична одиниця.

Дефініція – логічне визначення поняття, встановлення змісту поняття, його відмінних ознак.

Діалектний словник – словник, в якому подана лексика територіальних діалектів, її значення й слововживання.

Еквівалентність – це збереження відносної рівності змістовної, змістової, семантичної, стилістичної й функціонально-комунікативної інформації, що міститься в оригіналі й перекладі.

Електронний словник — комп'ютерна база даних, що містить особливим чином закодовані словникові статті, що дозволяють здійснювати швидкий пошук необхідних слів, часто з урахуванням морфологічних форм і з можливістю пошуку поєднань слів (прикладів

уживання), а також із можливістю зміни напрямку перекладу (наприклад, українсько-російський або російсько-український).

Етимологічний словник – словник, що містить основні відомості про етимологію слів однієї мови чи групи або сім'ї споріднених слів.

Етимологія – походження й історія розвитку слова або морфеми.

Етимон – початкове, з точки зору походження, значення й форма мовної одиниці.

Значення – суттєва категорія, що практично реалізується в дефініції й тлумаченні в цілому.

Зворотний словник – словник, в якому лексикографічний матеріал розміщений в алфавітному порядку за кінцевими літерами заголовних одиниць.

Ідеографічний (семантичний) словник – словник, в якому статті впорядковані не за алфавітом, як зазвичай, а за змістом (лексичного значення заголовного слова або фрази). Ідеографічний словник служить для того, щоб дізнатися певну інформацію про значення цього слова – наприклад, якими словами можна виразити його значення.

Ідеологічний словник – словник, в якому слова розташовані у вигляді тематичних рядів.

Інверсійний словник, або зворотний словник, – словник, в якому слова розміщуються за алфавітом у зворотному, оберненому порядку, тобто за кінцевими літерами.

Інверсія – заміна звичайного прямого чи зворотного порядку в реченні на стилістично маркований.

Індекс – алфавітний покажчик уміщених у словнику мовних одиниць.

Індекссація – забезпечення заголовних одиниць і / або вокабул словника індексами.

Інтерлекси – інтернаціональні лексико-семантичні варіанти лексем.

Іншомовних слів словник – словник, в якому подається пояснення слів іншомовного походження.

Іншомовні слова – слова з інших мов, що, на відміну від запозичених слів, не засвоєні повністю мовою, що їх запозичила.

Історичний словник – один із різновидів тлумачного словника, в якому пояснюються слова певної історичної доби за даними писемних пам'яток, наводяться ілюстрації.

Класифікатор – термінографічний твір, в якому систематизовані найменування об'єктів класифікації, класифікаційних груп і їхніх кодових позначень із яскраво вираженими ієрархічними відносинами.

Класифікація – внутрішньо запрограмований на означення понять двох категорій: процесу «розкладання» на класи і результатів цього процесу – системи підпорядкованих понять (класів об'єктів) певної галузі знань або діяльності людини, а також для орієнтації у великій кількості понять або відповідних об'єктів.

Кодифікація термінів — це систематизація термінів у словниках, довідниках, що орієнтують мовців на правильне їхнє використання.

Комп'ютерна лексикографія – прикладна наукова дисципліна в мовознавстві, що вивчає методи використання комп'ютерної техніки для складання словників.

Комп'ютерний (=автоматичний) словник – словник, процедури укладання якого здійснює комп'ютер.

Комп'ютерні засоби конструювання нових словників – алгоритми й створені за ними програми і модулі лексикографічного процесора для конструювання словників нових типів.

Конкорданс — особливий тип словника, в якому кожне слово або поняття розташовані в алфавітному порядку з мінімальним контекстом і всіма випадками вживання в цьому тексті, список слововживань із

посиланнями до всіх контекстів. Конкорданс інколи визначають як словник сполучуваності мовних одиниць, словник контекстів або словопоказчик з контекстом.

Концептуарій – словник концептів (ключових понять та ідей).

Корелят – (від ко...і лат. *relatus* – віднесений) співвідносні звуки мови, що фонологічно відрізняються дзвінкістю й глухістю (б – п), твердістю і м'якістю (стіл – стиль) тощо; фонемами, що чергуються й з якими пов'язане морфологічне розрізнення слів (носити – ношу).

Корпус словника – основна частина словника – сукупність усіх словникових статей.

Курсив – рисунок типографічного шрифту, близький до рукописного, що використовується зазвичай для виділення в тексті словника лексикографічних поміток.

Лексика – сукупність слів, словниковий склад мови в цілому або її діалекту.

Лексикографічний портрет – вичерпна характеристика властивостей конкретної лексеми у рамках інтегрального опису мови.

Лексикографічний тип – група лексем із рядом співпадаючих властивостей, до яких застосовуються одні й ті ж граматичні, семантичні, прагматичні, просодичні, комунікативні, сумісні й інші правила мови.

Лексикографія – словникарство – розділ мовознавства, пов'язаний зі створенням словників та опрацюванням їхніх теоретичних засад.

Лексикографування – філологічна діяльність, що має за мету створення словників. Словниковий опис мовних одиниць.

Лексикон – запас слів. Словниковий запас мови, лексика.

Лексико-семантичний варіант – окреме словникове значення багатозначної заголовної одиниці.

Лексична одиниця – слово як предмет опису в словнику.

Лексичний вхід – найперша зона словникової статті, яку також називають вокабула або лема.

Лексичний мінімум – навчальний словник, що є сукупністю слів, відібраних за допомогою гармонійного скорочення всього лексичного складу літературної мови з чітко окресленою методичною метою.

Лематизація – зведення усіх можливих словоформ окремого слова до однієї основної.

Метамова словника – система понять й їхніх позначуваних термінів, різних умовних позначень, шрифтових виділень тощо, за допомогою яких описується словник, його структура і зміст.

Мови письменника словник – словник, що подає лексико-фразеологічний склад творів певного письменника.

Моносемія – наявність у мовної одиниці лише одного значення.

Морфемний словник – словник, що описує морфемі мови переважно шляхом виділення їх у складі слова.

Морфема – елементарна, мінімальна одиниця мови, формально неподільна в межах одного слова, але подільна за семантикою.

Навчальна лексикографія – це лінгвометодична дисципліна, змістом якої є теоретичні і практичні аспекти опису лексики з навчальною метою.

Навчальним словником називається лексикографічний твір будь-якого жанру і обсягу, спеціально призначений для надання допомоги при вивченні іноземної мови.

Наголос – виділення одного зі складів у складі мовної одиниці різними фонетичними засобами (посиленням голосу, підвищенням тону, інтенсивності, гучності), позначуване знаком «'» над чи перед голосною, що виділяється.

Ономастика – розділ мовознавства, що вивчає власні назви, їхню будову, функціонування, розвиток і походження.

Орфографічний словник – словник, в якому в алфавітному порядку подано перелік нормативного написання слів та їхніх окремих форм відповідно до чинного правопису.

Орфоепічний словник – словник, в якому зафіксовані норми літературної вимови біля кожного з реєстрових слів, поданих в алфавітному порядку.

Параметром у лексикографії називається спосіб лексикографічної інтерпретації певного структурного елементу чи функціонального явища мови й їхніх екстралінгвістичних відповідностей.

Пасивний словник – частина словникового складу мови, до якої входять мовні одиниці, уживання яких об'єктивно обмежене, і використовується лише в окремих функціональних різновидах мови.

Перекладний еквівалент – мовна одиниця, що використовується в якості тлумачення або дефініції заголовної одиниці чи вокабули в дво- і багатомовних словниках.

Перекладний словник – словник, в якому до реєстрових слів однієї мови додаються відповідники іншою мовою, тобто заголовні слова вихідної мови перекладаються лексичними засобами.

Полісемія – наявність в однієї й тієї ж заголовної одиниці словника декількох пов'язаних між собою значень.

Посилання – слово чи словосполучення (напр., див., те ж що і та ін.) у повній чи скороченій формі, за допомогою яких встановлюється певний зв'язок між елементами словника, зазвичай між заголовними одиницями.

Ремарка – спеціальна позначка у словнику, що містить граматичну, стилістичну або іншу характеристику слова.

Семантика – значення мовної одиниці.

Семантична структура слова – синхронічно «закрите» системне багатство лексико-семантичних варіантів заголовної одиниці.

Синонімів словник – словник, що подає ряди синонімів, переважно за алфавітним порядком їхніх доміант.

Система словників – комплекс словникових творів, створених на основі загальних принципів опису лексичних одиниць, із загальною теоретичною базою і методичною спрямованістю.

Сленг – варіант професійної мови, слова та вирази, що використовуються в спілкуванні людей різних вікових груп, професій, соціальних прошарків.

Словник – довідкове зібрання у вигляді книги (тепер і в електронному варіанті) слів, а також інших мовних одиниць з інформацією про значення, вживання, будову, походження тощо чи з перекладом їх іншою мовою (лінгвістичні С.) або про поняття та предмети, що ними позначаються (енциклопедичні С.).

Словник – розміщений у певній системі перелік мовних одиниць, що підлягають лексикографічній інтерпретації.

Словник антонімів – словник, в якому наводяться антонімічні пари, показано залежність встановлення антонімічних зв'язків від контексту.

Словник паронімів – словник, в якому розкрито значення співзвучних слів, указано на відмінності семантики.

Словник скорочень – словник, в якому розшифровуються найбільш уживані аббревіатури, що використовуються в мові.

Словникова система – сукупність різних за жанром словників, що забезпечують різноаспектний опис певного масиву мовних одиниць.

Словникова стаття – кожний окремо взятий об'єкт опису словника і віднесені до цього об'єкту словникові характеристики. Словникова

стаття передбачає наявність ряду лексикографічних параметрів: тлумачення слова, наведення його синонімів та антонімів, граматичної й стилістичної характеристики, ілюстрації його вживання в мові, фразеологічні одиниці з цим словом тощо.

Словникове гніздо – така словникова стаття, в якій поєднується декілька лем із загальною початковою частиною.

Словотвірна система мови – сукупність словотвірних одиниць в їхніх взаємозв'язках.

Словотворчий словник – словник, що подає слова в їхньому морфемному поділі й фіксує словотвірну будову слова.

Стандартизація термінології — це вироблення термінів, еталонів, термінів-зразків, унормування термінології в межах однієї країни (якщо це - національний стандарт) або в межах групи країн (якщо це - міжнародний стандарт). Стандартизована термінологія є обов'язковою для вживання в офіційних наукових, ділових, виробничих текстах.

Стандартом на терміни й визначення називають словник системного типу, що має офіційний, державно-правовий характер.

Стилістична позначка – лексикографічна позначка, що показує сферу стилістичного вживання мовної одиниці.

Сумісна цінність слова – це інформація про здатність слова суміщатися певним чином з певним набором інших слів.

Таксон – це будь-яка сукупність слів, словосполучень, об'єднаних за загальною семантичною основою, наприклад, загальною темою.

Тезаурус – словник, в якому максимально повно представлені всі слова мови з відносно повною змістовою інформацією й відносно вичерпним переліком прикладів їхнього уживання.

Термін – слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, техніки.

Термінографія – наука про теорію й практику створення спеціальних термінологічних словників.

Термінологічний словник – словник, що містить термінологію однієї чи декількох спеціальних галузей знань або діяльності. Термінологічний словник відображає діяльність термінологічної лексикографії (термінографії).

Термінологія – сукупність термінів, що обслуговують певну сферу знань, пов'язаних із системою понять: мистецтво, техніку, виробництво тощо.

Терміносистема – це сукупність термінів, що адекватно виражають систему понять теорії спеціальної сфери людських знань або діяльності й співвідносяться один із одним на понятійному, дериваційному, семантичному й граматичному рівнях.

Тільда – знак у вигляді хвилястої лінії «~», що вживається в словниках на позначення заголовної одиниці чи її частини при їхньому повторенні в словниковій статті.

Тлумачення – лексико-стилістична й граматико-функціональна характеристика мовної одиниці в словниковій статті; визначення значення з точки зору наївної картини світу.

Тлумачний словник – словник, який пояснює, тлумачить значення слів, показує сферу їхнього використання, подає граматичні, акцентуаційні, правописні, стилістичні характеристики слів, фіксує стійкі сполучення слів.

Топонім – власна назва будь-якого географічного об'єкта.

Топонімічний словник – словник, що описує топоніми – географічні назви.

Транскрипція – передача (запис) звуків за допомогою спеціальних графічних знаків, спосіб однозначної фіксації в словнику звукових характеристик відрізків мовлення.

Філіація – розбивання (членування) у словнику заголовної одиниці на значення.

Формат статті комп'ютерного словника – модель організації, розміщення й графічного представлення в словнику інформації про описувані в ньому мовні об'єкти.

Фразеологічний словник – словник, що подає фразеологічні одиниці в алфавітному порядку або за темами.

Частотний словник – словник, в якому кожна одиниця реєстру характеризується числом, що вказує на кількість її вживань (частоту) в обстежених текстах.

Програма навчальної дисципліни

«ОСНОВИ УКЛАДАННЯ ГАЛУЗЕВИХ ГЛОСАРІЇВ»

Змістовий модуль 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЛЕКСИКОГРАФІЇ.

Тема 1. Лексикографія як синтез науки і мистецтва укладання глосаріїв.

Значення слова «лексикографія», його зміст. Лексикографія як мистецтво створення словників. Лексикографія і лінгвістика. Лексикографія і граматики.

Словник як один з найважливіших засобів опису лексичної системи мови.

Основні поняття: лексикографія, мистецтво створення словників, теоретична лінгвістика, прикладне мовознавство, словник, опис лексичної системи мови.

Становлення лексикографії (загальний огляд).

Етапи розвитку лексикографії. Основні лексикографічні праці. Основні положення системної лексикографії. Лексикографічний тип. «Наївна картина світу» та її відбиття в одномовному словнику. Словник активного типу. Лексикографічний портрет. Відмінність лексикографічного портрета від звичайного словникового опису.

Інтегральне описання мови: узгодженість словника і граматики за типами розміщеної інформації і способами її запису. Інтегральний словник мови.

Основні поняття: Етапи розвитку лексикографії, лексикографічний тип, словник активного типу, лексикографічний портрет, інтегральне описання мови, інтегральний словник мови.

Тема 2. Теоретичні засади лексикографії.

Основні принципи лексикографування. Значимість суб'єктивного фактора в процесі створення словників. Жорсткий прагматизм лексикографічного твору. Нормативність у доборі й поданні лексики. Універсальний словник.

Макро- та мікроструктури словника. Структурна характеристика словникової статті. Побудова словникової статті. Семантизація реєстрової одиниці.

Основні поняття: принципи лексикографування, нормативність лексикографування, універсальний словник, макроструктура словника, мікроструктура словника, лема, вокабула, словникове ядро, семантизація словникової одиниці.

Тема 3. Загальна типологія словників.

Розгалуженість підстав диференціювання словників. Диференційні засади загальної типології словників:

- залежно від кількості описуваних мов;
- за охопленням лексики;
- за обсягом;
- за оформленням і деталізацією інформації;
- залежно від функціональної спрямованості;
- згідно з порядком опису лексичного матеріалу;
- з культурологічного погляду;
- змішані або комплексні словники;
- навчальні словники.

Система словників як комплекс словникових творів з єдиною концепцією, теоретичною і методологічною спрямованістю.

Основні поняття: диференційні засади типології словників, комплексні словники, навчальні словники.

Змістовий модуль 2. НАВЧАЛЬНА ТА КОМП'ЮТЕРНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ. АВТОМАТИЗАЦІЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ ПРАЦІ.

Тема 1. Перекладна (дво- та багатомовна) лексикографія.

Еквівалентність і національно-культурна специфіка мовних одиниць. Роль перекладача. Три типи еквівалентності в зіставлюваних мовах. Інтелект. Загальна характеристика дво- та багатомовних словників. Три аспекти дослідження перекладних словників. Докорінна відмінність двомовних словників від багатомовних. Перспективи створення багатомовних складників.

Основні поняття: еквівалентність мовних одиниць, типи еквівалентності.

Тема 2. Навчальна та ідеографічна лексикографія. Тезаурус.

Зміст поняття «навчальна лексикографія». Добір мовних одиниць до навчального словника. Лексичний мінімум. Антропоцентричність словника.

Ідеографічна лексикографія. Типи ідеографічних словників. Тезаурус, його характерні риси.

Основні поняття: «навчальна лексикографія», антропоцентричність словника, лексичний мінімум, ідеографічна лексикографія, тезаурус, аналогічний словник.

Тема 3. Термінографія й стандарти.

Термінографія як наука про термінологічні словники. Описова і приписова термінографія. Стандарти і стандартизація термінології. Термінологічні словники. Основні етапи стандартизації.

Основні поняття: термінографія, стандарти, стандартизація термінології, термінологічний словник, навчальна термінографія.

Комп'ютерна лексикографія.

Комп'ютерна лексикографія як особливий напрям лексикографії. Комп'ютерні програми підтримки лексикографічних творів. Створення електронного словника: основні проблеми і прийоми. Типи електронних словникових статей. Можливості й перспективи електронних словників.

Основні поняття: комп'ютерна лексикографія, електронний словник, он-лайн словник, комп'ютерні програми.

Як користуватися словником

Структура словника

Словник включає : а) вступну частину, що складається з двох наукових статей та інструкції «Як користуватися словником»; б) список умовних скорочень; в) основну частину, в якій семантизуються відібрані безеквівалентні та фонові одиниці; г) тексти для читання; г) список використаної літератури.

Реєстрове слово розташовується в словнику за алфавітом і подається великими літерами. У загальний алфавітний список включаються також усі синонімічні назви реєстрового слова з відсиланням до відповідної словникової статті, наприклад:

СЛОБОЖАНЩИН|А див. Слобідська Україна.

Побудова словникової статті

Словникова стаття включає: а) реєстрову одиницю та її граматичну характеристику; б) супровідні мовні відомості; в) семантизацію реєстрової одиниці.

Граматична характеристика

Усі реєстрові одиниці є іменниками або номінативними словосполученнями. Реєстрові одиниці подаються в початковій формі із зазначенням місця наголосу: називний відмінок однини або називний відмінок множини, якщо реєстрові одиниці не мають форми однини. Якщо реєстрова одиниця є змінним словом, то змінна частина відділяється вертикальною рисою, наприклад:

УКРАЇН|А...

ВОЛИН|Ь...

Після цього вказується форма родового відмінка однини і рід (ч., ж., с.), наприклад:

УКРАЇН|А, -и, ж.

Якщо слово незмінне, то воно вводиться в словник із позначкою незм. Іменники, що вживаються лише у множині, супроводжуються поміткою мн., наприклад:

КРУТ|И, мн.

Якщо реєстрова одиниця є номінативне словосполучення, граматичну характеристику подаємо до всіх змінних слів, наприклад:

СЛОБІДСЬК|А УКРАЇН|А, -ої -и, ж.

Якщо у словосполученні змінюється тільки форма стрижневого слова, то його словоформу в родовому відмінку подаємо повністю, наприклад:

ДІВЧИН|А З ВІДРАМИ, дівчини, ж.

Вказівка лише на форму родового відмінка при реєстровій одиниці означає, що форми інших відмінків творяться за регулярними моделями й зі збереженням місця наголосу. Якщо є відхилення від регулярного творення відмінкових форм (зміна наголосу, чергування голосних, приголосних звуків, поява вставних звуків тощо), тоді подаються ті форми, що відображують усю парадигму словозміни, наприклад:

ЧЕРНІГ|ІВ, -ова, ч.

Супровідні мовні відомості

Лексичні синоніми до реєстрових одиниць подаються після граматичної характеристики в круглих дужках жирним курсивом, наприклад:

СЛОБІДСЬК|А УКРАЇН|А, -ої -и, ж. (Слобожанщина).

Варіанти основної назви вводяться в текст словникової статті й виділяються світлим курсивом.

Кореневоспоріднені слова подаємо з нового рядка зі спеціальною позначкою * (зірочка) жирним шрифтом, наприклад:

*Волинець (ж. волинянка), волиняка розм., волинський.

Стилістично обмежені варіанти позначаємо поміткою розм., яку ставимо одразу після відповідного слова або словосполучення.

Семантизація реєстрової одиниці

Семантизація містить: а) тлумачення змісту поняття; б) пояснення лексичного фону реєстрового слова.

Тлумачення поняття реєстрової одиниці подається з нового рядка без абзацу після кореневоспоріднених слів. Воно принципово не відрізняється від традиційних пояснень у тлумачних словниках української мови, наприклад:

УКРАЇНЦА, -и, ж.

* Українець (ж. українка), український, по-українськи.

Найбільша за територією європейська держава, яка відновила свою незалежність 24 серпня 1991 року.

Тлумачення інших значень реєстрової одиниці є допоміжним і в основному пов'язане з відображенням характеру багатозначного слова.

Тлумачення може містити також енциклопедичні відомості.

Сполуки термінів тлумачаться з урахуванням визначень, що подає спеціальна наукова література, словники термінів.

Пояснення лексичного фону служить для того, щоб донести до читача інформацію, що в українців асоціюється з явищем, позначеним реєстровою одиницею. Серед цих відомостей виділяють:

а) коло загальновідомих знань про явище / предмет, що назване реєстровою одиницею;

б) деякі енциклопедичні відомості, що засвоюються в процесі пізнання національної культури;

в) емоційно-асоціативний комплекс, пов'язаний з реєстровою одиницею.

Жирним шрифтом у тексті словникової статті виділяємо слова і словосполучення, що використовуються для семантизації реєстрової одиниці й належать до безеквівалентної чи фонові лексики (у дужках може бути подано мінімальне пояснення цих лексем).

Останній абзац словникової статті містить матеріал, що відображає тематико-ситуативні зв'язки реєстрового слова та ілюструє його вживання в контексті. З позначкою ** (дві зірочки) вводяться у структуру словникової статті стійкі вирази (фразеологізми, прислів'я, приказки, крилаті вирази, усталені лексичні словосполучення), наприклад:

** Язык до Києва доведе.

Словосполучення, що містять постійні епітети, з якими вживається реєстрове слово, подається з позначкою *** (три зірочки), наприклад:

*** Галицький лицар, княжий Галич.

Уривки пісень, віршів, художніх творів подаються в кінці словникової статті з позначкою **** * (чотири зірочки), наприклад:

**** Красо України, Подолля!

Розкинулось мило, недбало!

Здається, що зроду недоля,

Що горе тебе не знавало!

Схема аналізу словника

1. Повна назва словника.
2. Автор, редактор праці.
3. Видання (перше чи повторне).
4. Місто і рік видання.
5. Реєстр словника.
6. Порядок розташування матеріалу.
7. Призначення словника.
8. Ілюстративний матеріал у статтях.
9. Структура праці.
10. Підбір і характер словникових одиниць.
11. Зміст передмови.
12. Довідковий апарат праці.
13. Система умовних позначок.
14. Джерела словникового матеріалу.
15. Структура словникової статті. Характер опису одиниць.
16. Приклад словникової статті.
17. Тип словника.

Тести для самоконтролю

Тест 1

1. Лексикографія – наука про...
а) слово та його лексико-семантичне значення
б) створення словників та опрацювання їхніх теоретичних засад
в) наука про мову в усій складності її прояву; природну людську мову взагалі та про всі мови світу як її індивідуальних представників
г) найважливіші поняття, проблематику, термінологію перекладознавства
2. Зміст поняття лексикографії складають:
а) теоретична і письмова лексикографія
б) стародавня і сучасна лексикографія
в) теоретична і практична лексикографія
г) усна і письмова лексикографія
3. Уперше до проблеми типології словників звернувся відомий науковець-лінгвіст:
а) Ф. Босуа
б) Л. Щерба
в) Фердинанд де Соссюр
г) В. Виноградов
4. Словопедія – це...
а) універсальний словник-енциклопедія
б) етимологічний словник
в) словник жаргонізмів
г) словник-довідник
5. Енциклопедичні словники ...
а) фіксують і пояснюють слова
б) фіксують і пояснюють пов'язані з певними словами відомості з різноманітних галузей знання, мистецтв, виробництва тощо
в) подають переклад слова
г) слугують довідником правильної нормативної вимови й нормативного наголосу
6. Основним об'єктом вивчення лексикографії є:
а) звуковий склад слова

б) морфемний склад слова
в) текст
г) слово у всіх його особливостях і взаємовідношеннях

7. Перші глосарії з'явилися в:
а) XV ст. до н.е.
б) XIX ст. н.е.
в) XII ст. до н.е.
г) XX ст. н.е.

8. Основними універсальними функціями словників є:
а) дослідницька, презентативна, комунікативна
б) виховна, управлінська, дослідницька
в) навчальна, систематизуюча, довідкова, інформативна
г) точність, простота й доступність

9. Словник, в якому розкриваються значення іншомовних слів, що ввійшли до лексичного складу рідної мови, і вказується, з якої мови вони засвоєні, називається:
а) перекладний
б) словник іншомовних слів
в) тлумачний
г) термінологічний

10. Перші перекладні словникові твори з'явилися в:
а) цивілізації Майя
б) єгипетській цивілізації
в) античній цивілізації
г) шумерській цивілізації

11. Слово « <i>dictionary</i> » уперше вживається в англійській мові як <i>Dictionarius</i> у XIII ст .
а) Джоном Гарлендом
б) Мамлкольмом Гамсрі
в) Емдвардом Кемпел
г) Томасом Юнгом

12. Найпопулярнішим навчальним словником англійської мови вважається:
а) <i>A compedius dictionary of the English language</i>

б) The New World of English Words
в) An Universal Etymological Dictionary
г) The Advanced Learner's Dictionary of Current English

13. Лексикографія виникла...
а) з потреби вивчення спільних закономірностей граматики різних конкретних мов і відмінностей між ними
б) з практичних потреб пояснення незрозумілих слів
в) з потреб опису та пояснення особливостей функціонування мови і мовлення як психічних феноменів із урахуванням взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників соціально-культурної діяльності особистості
г) з потреби висвітлення стосунків між учасниками комунікації, адресантом та адресатом, мовцем і слухачем

14. Словник, в якому засобами рідної мови розкривається значення слова, характеризуються його граматичні й стилістичні властивості, подаються типові словосполучення (речення) і фразеологічні звороти, де вживається слово у відповідному значенні, називається:
а) етимологічний
б) двомовний перекладний
в) тлумачний
г) орфоепічний

15. Предметом вивчення двомовної лексикографії є:
а) прагматика мови
б) лексика двох мов
в) мовний психоаналіз
г) теорії номінації

16. Під принципом нейтральності мови розуміємо...
а) накопичення й передачу людського досвіду наступним поколінням
б) важливу закономірність пізнавальної діяльності людини: знання – це результат самостійної розумової праці особистості
в) зіставлення має двосторонній і багатогранний характер
г) співставлення через когнітивну систему й сукупність знань про світ

17. Словники поділяються на такі основні типи:
а) енциклопедичні й лінгвістичні

б) контрастивні й мовознавчі
в) лінгвістичні й етимологічні
г) дидактичні й енциклопедичні

18. Першим англійським словником-глосарієм визнають:

а) «Сад слів»
б) «Душа граматики»
в) «Епінальський глосарій»
г) «Оберемок слів»

19. Слово «мистецтво» .... походження

а) латинського
б) грецького
в) невідомого
г) французького

20. У чому різниця між електронним і друкованим словниками?

а) у структурі словникової статті
б) у хаотичному розміщенні інформації в електронному словнику
в) у відсутності варіантів лексикографічного моделювання в електронному словнику
г) у наявності гіпертекстового пристрою в електронному словнику

21. Укажіть рядок, у якому слова вживаються виключно в американському варіанті англійської мови:

а) color, waggon, centre, tire
б) color, wagon, center, tire
в) colour, wagon, center, tyre
г) colour, waggon, centre, tyre

22. Рік виходу першого американського словника, що встановлював розбіжність між американським і британським варіантом англійської мови:

а) 1789
б) 1843
в) 1800
г) 1939

23. Орфографічні словники...

а) подають пояснення слів, запозичених з інших мов
б) фіксують основні норми літературної вимови

- в) тлумачать походження слів, їхні найдавніші корені, зміни в їхній будові, а також розвиток значень слів
- г) подають нормативне написання слів й їхніх граматичних форм відповідно до чинного правопису

24. Термінографія – це ...

- а) наука, що займається вивченням проблем, пов'язаних зі значенням (семантикою) спеціальних лексем, зміною значень і різноманітними семантичними явищами
- б) наука, що займається встановленням практичних принципів і рекомендацій із метою усунення нестачі термінів
- в) наука, що займається складанням словників спеціальної лексики
- г) наука, що займається порівняльним дослідженням особливостей окремих термінологій із метою визначення спільних рис і відмінностей окремих терміносистем

25. Завдання практичної лексикографії:

- а) узагальнення фундаментальних досліджень із питань лексикографії
- б) відбір одиниць і формування словника
- в) формування теорії лексикографії
- г) вивчення й узагальнення підходів до укладання словників

26. Слово «лексикографія» .... походження

- а) латинського
- б) грецького
- в) французького
- г) англійського

27. У словнику лексичні синоніми до реєстрових одиниць подаються після....

- а) граматичної характеристики
- б) реєстрової одиниці
- в) тлумачення інших значень реєстрової одиниці
- г) тематико-ситуативних зв'язків реєстрового слова

28. Якщо реєстрова одиниця у словнику є змінним словом, то

- а) змінна частина відділяється абзацом
- б) змінна частина відділяється дужками
- в) змінна частина відділяється лапками
- г) змінна частина відділяється вертикальною рисою

29. Чому лексикографію називають універсальною методологічною наукою?

а) тому що вона необхідна найрізноманітнішим галузям людської практики

б) тому що вона займається зіставним вивченням дискурсу

в) тому що вона підтримує лексикографічну традицію

г) тому що вона має вагомий суб'єктивний фактор

30. *'To consist of'* і *'to consist in'* у двомовному перекладному словнику означають:

а) складатися з, посідати

б) визначатися, наслідати

в) складатися з, полягати

г) викладатися, налягати

Тест 2

1. Принцип рівноправності полягає в тому, що...
а) мови співставляються через когнітивну систему та сукупність знань про світ
б) словник розрахований на певного читача
в) зіставлення має двосторонній і багатогранний характер
г) одиниці порівняння мають бути представлені однаковою мірою, їхній зміст та обсяг мають визначатися однаковими принципами й правилами
2. Дайте визначення (give the definition): a book about a person's life
а) play
б) chapter
в) poem
г) biography
3. Який словник був уперше укладений спеціально для тих, хто вивчає англійську мову
а) Basic English
б) A New Dictionary of the English Language
в) Oxford English Dictionary
г) Longman English Dictionary of English and Culture
4. Перший англійський словник-глосарій датується ...
а) V ст.
б) VII ст.
в) XIV ст.
г) III ст.
5. Найважливішим словником серед одномовних словників є:
а) тлумачний словник
б) етимологічний словник
в) словник синонімів
г) асоціативний словник
6. <i>Не ликом шитий. Не позбавлений здібностей, умінь тощо, який набув уже певних знань, уміє поводитися належним чином, – словникова стаття...</i>
а) історичного словника
б) морфемного словника
в) тлумачного словника
г) фразеологічного словника

7. «Тезаурність» тлумачного словника означає:
а) стилістичну диференціацію слів і значень
б) систему умовних позначень і поміток
в) граматичну й акцентологічну характеристику реєстрової одиниці
г) словосполучення, що містять постійні епітети

8. Із-поміж енциклопедичних словників виділяють:
а) одномовні й двомовні
б) навчальні й ідеографічні
в) тлумачні й перекладні
г) загальні й спеціальні

9. Лексикографічна праця, в якій з'ясовується походження слова: розкривається первісне значення, реконструюється найдавніша форма слова, вказується, чи слово запозичене, чи оригінальне, називається:
а) перекладний словник
б) словник іншомовних слів
в) етимологічний словник
г) термінологічний словник

10. Галузь лексикографії, що використовує комп'ютери в лексикографічній практиці, називається:
а) традиційна лексикографія
б) комп'ютерна лексикографія
в) практична лексикографія
г) навчальна лексикографія

11. Універсальний словник – це ...
а) словник з усіх галузей знань
б) багатомовний словник
в) лексикографічний ідеал
г) термінографічний словник

12. Якою лексичною одиницею в англійській мові передається значення слова «шукати»?
а) go for
б) look for
в) look out
г) wait for

13. Глосами в Давній Греції називали...
а) незрозумілі слова в текстах, тлумачення яких давалося поруч на полях
б) слова-синоніми
в) стійкі фразеологізми
г) запозичені слова

14. Словник, в якому слова подаються за алфавітом у зворотньому порядку літер, називається
а) орфографічним
б) двомовним перекладним
в) топонімічним
г) оберненим

15. Словник – це ...
а) збірка перекладів корисних фраз іноземною мовою
б) упорядкований в алфавітному чи тематичному порядку список заголовних слів, лексикографічно опрацьованих
в) книга, в якій системно викладено інформацію з певної галузі знань і яку використовують у системі освіти на різних рівнях, а також для самостійного навчання, різновид навчального видання
г) видання, що частково доповнює або замінює підручник у викладі навчального матеріалу з певного предмету, курсу, дисципліни або окремого його розділу, офіційно затверджений як такий

16. Який із наведених принципів не належить до принципів укладання словників?
а) зумовленості жорстким прагматизмом
б) суб'єктивного фактору
в) зв'язку з засвоєним раніше матеріалом
г) нормативності в відборі й подачі лексики

17. Тлумачення – це ...
а) тонке мистецтво пояснення значень лексичних одиниць
б) переклад слова
в) заміщення одного слова іншим
г) висловлення об'єктивної точки зору

18. Класичний зразок порядку розташування матеріалу в словниковій статті за американськими словниками:
а) написання слова, етимологія, система значень слова, вимова
б) написання слова, система значень слова, вимова, етимологія
в) написання слова, вимова, етимологія, система значень слова

г) написання слова, система значень слова, етимологія, вимова

19. У двомовному англо-українському словнику слово 'to get away' означає:

а) отримувати

б) доставати

в) отримати

г) вислизнути

20. Скільки складових має схема укладання електронного словника?

а) 6

б) 11

в) 4

г) 9

21. Якщо реєстрова одиниця словникової статті є змінним словом, то

а) змінна частина відділяється курсивом

б) змінна частина відділяється вертикальною рисою

в) змінна частина відділяється лапками

г) змінна частина відділяється дужками

22. Назва першого американського словника, що встановлював розбіжність між американським і британським варіантами англійської мови:

а) Unabridged Dictionary of the English Language

б) An American Dictionary of the English Language

в) Webster's Third New International Dictionary

г) A Dictionary of English Language

23. У перекладних словниках ...

а) подають пояснення слів, запозичених з інших мов

б) фіксують основні норми літературної вимови

в) тлумачать походження слів, їхні найдавніші корені, зміни в їхній будові, а також розвиток значень слів

г) подається переклад, тобто підбирається слово-відповідник іншої мови

24. Термінографія виконує три основні функції:

а) систематизуючу, узагальнюючу, навчальну

б) розвивальну, виховну, довідкову

в) систематизуючу, довідкову, навчальну

г) узагальнюючу, навчальну, довідкову

25. Ідіома “ <i>be a bed of nails</i> ” означає:
а) difficult, unpleasant situation
б) to fight very hard to achieve smth
в) to return to smth or to some place
г) to identify smth

26. Слово «тезаурус» .... походження
а) латинського
б) грецького
в) французького
г) німецького

27. Фразеологізм « <i>п'яте колесо до воза</i> » означає:
а) здібний, умілий
б) неправильний, некоректний
в) точний, влучний
г) непідходящий, зайвий

28. Конкорданс – це...
а) вичерпна перевірка різного роду посилань
б) лексикографічний твір, що є переліком усіх випадків уживання кожного слова в певному тексті
в) нормалізація посилань і дефініцій
г) теорія правильної літературної мови

29. «Російсько-український когнітивний словник» належить до групи:
а) галузевих словників
б) етимологічних словників
в) вузькогалузевих словників
г) тлумачних словників

30. ‘ <i>To insist on</i> ’ у двомовному перекладному словнику означає:
а) виймати, зняти
б) наполягати
в) вести
г) хотіти

Тест 3

1. «Глосарій» – слово ..... походження
а) грецького
б) латинського
в) французького
г) російського

2. Наука, що займається укладанням словників, називається:
а) мовознавство
б) лексикологія
в) лексикографія
г) перекладознавство

3. Скільки складових має схема укладання паперового словника?
а) 6
б) 11
в) 8
г) 4

4. Автор «Американського словника англійських слів» -
а) Гардинер Алан
б) Едвард Філіпс
в) Джон Барет
г) Ной Уебстер

5. Стилiстично обмеженi варіанти в словниковій статті позначаємо поміткою
а) розм.
б) * (зірочка)
в) «» (лапки)
г) не позначаємо

6. Фразеологізм «із каменем на душі» за фразеологічним словником означає:
а) у гнітючому, поганому настрої
б) хто-небудь вороже настроєний проти когось, нещирий
в) жити в злиднях, бідувати, поневірятися
г) велика перепона, перешкода

7. Ідіома “pay through the nose” означає:
а) you pay promptly in cash

б) something that you have done wrong or badly

в) you pay a very high price for it

г) the salary is very low

8. Словник є продуктом національної культури, тому що

а) він фіксує мову на весь період

б) він є довідником із культури мовлення

в) він науково описує мову

г) він є авторською індивідуальністю

9. Відмінність між лексикологією і лексикографією полягає в тому, що

а) лексикологія зосереджується на індивідуальних рисах лексики, а лексикографія – на загальних

б) лексикологія передає мовну картину світу, а лексикографія побудована на граматичних властивостях слова

в) лексикологія вивчає слово, а лексикографія – творення слова

г) лексикологія зосереджується на загальних рисах лексики, а лексикографія – на індивідуальних

10. Виберіть рядок, в якому не всі слова належать до запозиченого прошарку лексики:

а) акварель, акваріум, алігатор, алюр

б) кампанія, акомпанемент, повість, амбіція

в) драматургія, трагедія, роман, романс

г) скелет, платив, церемонія, бестселер

11. «Епінальський глосарій» датується:

а) VII ст.

б) V ст.

в) IV ст.

г) IX ст.

12. Перша спроба розробити історичний словник (український) належить:

а) Л. Булаховському

б) Є. Тимченку

в) Л. Гумецькій

г) Б. Грінченку

13. Яка група слів розміщена в алфавітному порядку?

а) abbey, chap, deck, feel, loss, speech, sleep, vote.

б) bar, brain, breast, broker, blossom, chair, class, notebook, umbrella.
в) book, computer, form, lace, letter, little, luxury, plane, porter, post, season, tree.
г) strap, strong, sleep, soap, sir, top, struggle, little, snake, sweet.

14. Предметом довідкової лексикографії є:
а) укладання різного роду довідників, універсальних і галузевих енциклопедій
б) укладання словників із використанням комп'ютера і для комп'ютера
в) укладання частотних словників
г) укладання і теоретичне обґрунтуванням навчальних словників

15. Який словник варто використати, щоб пояснити значення слова?
а) орфографічний
б) орфоепічний
в) галузевий
г) тлумачний

16. Словники, в яких дається лексика, вживана в певній місцевості, на певній території, називаються:
а) історичні
б) частотні
в) діалектологічні
г) іншомовних слів

17. Група словників, що відображає вживання окремих лексичних одиниць, можливості їхнього поєднання, використання в побудові висловлювань, називається:
а) енциклопедична
б) функціональна
в) загальномовна
г) спеціальна

18. Доберіть синоніми до слова: <i>'apartment'</i>
а) flat, rooms
б) inn, camp
в) hotel, hostel
г) cottage, villa

19. Слово «енциклопедія» .... походження
а) латинського
б) грецького

в) невідомого
г) французського

20. Відповідно до класифікаційних ознак, загальні й галузеві словники належать до:

а) класифікації за обсягом
б) класифікації за порядком опису лексичного матеріалу
в) класифікації за оформленням і деталізацією інформації
г) класифікації за функціональною спрямованістю

21. Слова, однакові або близькі за звучанням, але різні за значенням, що відрізняються лише префіксом, суфіксом, закінченням, називаються

а) синонімами
б) антонімами
в) паронімами
г) омонімами

22. Заміна текстового матеріалу однієї мови відповідним текстовим матеріалом іншої мови називається

а) перекладом
б) еквівалентністю
в) синтаксисом
г) аналізом

23. За гніздовою системою укладання словника

а) подаються пояснення слів, запозичених з інших мов
б) слова подаються в алфавітному порядку
в) розміщуються всі похідні слова, утворені від кореневого слова
г) подається нормативне написання слів й їхніх граматичних форм відповідно до чинного правопису

24. Поясніть значення слова “лірник”

а) автор ліричних поезій, задушевна людина
б) ремесленник
в) неохайна людина, нечепурна
г) народний співець, музикант, який грає або акомпанує собі на лірі

25. У чому полягає основна відмінність двомовного словника від багатомовного?

а) у пошуці лексеми
б) у відборі одиниць і формуванні словника

в) у формуванні словника

г) багатомовні словники виконують пасивну функцію довідника

26. Слово «етимологія» .... походження

а) латинського

б) грецького

в) французького

г) англійського

27. Визначте рядок, в якому всі слова написані в американському варіанті англійської мови:

а) practise, color, traveled, organization

б) practice, color, travelled, organization

в) practise, color, travelled, organisation

г) practice, colour, travelled, organization

28. Під *макроструктурою* словника розуміємо:

а) побудову словникової статті та спосіб її заповнення

б) його загальну будову, характер і природу структуруючих його лексичних одиниць

в) системні зв'язки окремих частин словника, особливо там, де відсутній алфавітний порядок розташування лексики

г) кількість похідних утворень

29. Фразеологізм «*на свій лад*» означає:

а) непередбачувано, раптово

б) погано, невдало, невправно, незугарно

в) бути дотепним і метким у розмові

г) за власним уподобанням, по-своєму

30. Доберіть антонім до слова *forceful*:

а) wimpish, wimpy

б) heavy, potential

в) active, virtuous

г) effectual, efficacious

Тест 4

1. Назвіть правило, що не застосовується при укладанні глосаріїв:
а) максимальна точність і достовірність інформації
б) указування коректних наукових термінів і уникнення жаргонізмів
в) висловлення авторської точки зору на подану інформацію
г) констатація наявних фактів

2. У двомовному англо-українському словнику слово ‘ <i>to talk about</i> ’ означає:
а) наполягати
б) говорити про
в) дискутувати
г) сперечатися

3. Словниковий склад мови вивчає наука:
а) термінографія
б) мовознавство
в) фонологія
г) лексикологія

4. У словнику слова розташовані ...
а) за алфавітом або тематично
б) хаотично
в) динамічно
г) в прямому порядку

5. Упорядковані блоки макроструктури електронного словника можуть бути активізовані в будь-якій послідовності завдяки
а) послідовному розміщенню слів
б) обчислювальній техніці
в) гіпертекстовому пристрою
г) друкованому формату

6. Видатний британський укладач словника “ <i>A Table Alphabeticall</i> ” –
а) П. Левінс
б) Р. Кедрі
в) Т. Блаунт
г) Г. Кокрем

7. Варіанти основної назви вводяться в текст словникової статті й виділяються

а) підкресленням
б) курсивом і жирним шрифтом
в) жирним шрифтом
г) світлим курсивом

8. Наука, що займається вивченням теорії й практики створення спеціальних термінологічних словників, називається:

а) термінографія
б) лексикологія
в) політологія
г) лексикографія

9. Словник, в якому розкривається значення не окремого слова, а усталеного словосполучення, називається

а) фразеологічним
б) словником іншомовних слів
в) тлумачним
г) термінологічним

10. Фразеологізм «жити єдиним хлібом» означає:

а) жити на одну зарплату
б) жити лише матеріальними цінностями
в) жити безпечно, розпутно
г) жити нудно, самотньо

11. Ідіома “*make headway*” означає:

а) it makes you happy
б) it makes you very angry
в) you make progress
г) go away from a place

12. Найпопулярнішим навчальним словником англійської мови вважається:

а) A compedius dictionary of the English language
б) The New World of English Words
в) An Universal Etymological Dictionary
г) The Advanced Learner’s Dictionary of Current English

13. Першою українською енциклопедією стала:

а) “Українська Радянська Енциклопедія”
б) "Українська Загальна Енциклопедія"

в) “Український Радянський Енциклопедичний Словник”

г) “Українська мова: Енциклопедія”

14. Словник, в якому розкрито значення співзвучних слів, указано на відмінності семантики, називається

а) словником паронімів

б) двомовним перекладним

в) тлумачним

г) орфоепічним

15. Перші словники за типом тлумачних виникли

а) у Греції

б) у Римі

в) у Китаї

г) у Київській Русі

16. Словникова стаття повинна містити визначення й інформацію про (який пункт зайвий):

а) належність слова до певного граматичного класу та відповідні характеристики

б) розбір слова за будовою

в) наявність у слові семантичного інваріанту, а значить, про те, що це слово існує не саме по собі, а в оточенні інших слів із тим же семантичним ядром

г) словотвірний потенціал слова і його зв'язки з іншими граматичними класами

17. Словник, що містить термінологію однієї чи кількох галузей знань, називається

а) термінологічним

б) тлумачним

в) історичним

г) філологічним

18. Першим англійським словником-глосарієм визнають:

а) «Сад слів»

б) «Душа граматики»

в) «Епінальський глосарій»

г) «Оберемок слів»

19. Слово «роман» .... походження

а) латинського

б) грецького

в) невідомого
г) французського

20. Скільки реєстрових слів містить «Словник української мови» в 11-ти томах (приблизно)?

а) 120 тис.
б) 125 тис.
в) 135 тис.
г) 150 тис.

21. Укажіть рядок, в якому слова вживаються за алфавітом:

а) colour, desire, deep, hear, hedgehog, herb, tire, waggon
б) information, million, plate, remark, tee, trip, walk
в) break, double, deer, dragon, mark, sound, touch, translation
г) beer, cake, cooler, calendar, law, laugh, language, speech

22. Чому лексикографічна праця вважається продуктом національної культури?

а) тому що вона надає лінгвістичні знання
б) тому що вона подає нормативне написання слів
в) тому що подає пояснення слів
г) тому що вона є довідником з культури мовлення

23. Предметом комп'ютерної лексикографії є:

а) укладання словників із використанням комп'ютера і для комп'ютера
б) укладання частотних словників
в) укладання і теоретичне обґрунтування навчальних словників
г) укладання довідників, універсальних і галузевих енциклопедій

24. Який словники варто використати, щоб пояснити правопис слова?

а) етимологічний
б) фразеологічний
в) орфографічний
г) орфоепічний

25. Завдання комп'ютерної лексикографії:

а) узагальнення фундаментальних досліджень із питань лексикографії
б) укладання електронних словників, у тому числі й для мережі інтернет
в) формування теорії лексикографії
г) вивчення й узагальнення підходів до укладання словників

26. Слово «феномен» .... походження
а) латинського
б) грецького
в) французького
г) англійського

27. Процес видання словника відбувається після:
а) процесу перевірки
б) процесу реєстру словника
в) процесу створення лексичної картотеки
г) процесу укладання словникової статті

28. За ступенем охоплення лексики лінгвістичні словники поділяються на:
а) етимологічні й енциклопедичні
б) загальні й галузеві
в) одномовні й перекладні
г) загальномовні й спеціальні

29. Словник «Lingua» належить до:
а) тлумачних словників
б) комп'ютерних перекладних словників
в) галузевих словників
г) комп'ютерних одномовних словників

30. 'to call off' у двомовному перекладному словнику означає:
а) відміняти, відмінити
б) визначати, призначити
в) викликати
г) кликати, називати

Список використаних джерел

1. Актуальные проблемы учебной лексикографии / сост. В. А. Редькин. – М.: Русский язык, 1977. – 320 с.
2. Алексієнко Л.А., Бибик С.П., Бондар О.І., Винник В.О., Галас Б.К. [та ін.] Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія / Л.А. Алексієнко, С.П. Бибик, О.І. Бондар, В.О. Винник, Б.К. Галас. – К.: ТОВ «КММ», 2012. – 484 с.
3. Апресян Ю.Д. Лексикографическая концепция НБАРСа // НБАРС. – Т.1. – М., 1993. – С. 6-17.
4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: КомКнига, 2007. – 576 с.
5. Балахтар В.В., Балахтар К.С. Адекватність та еквівалентність перекладу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.confcontact.com/20110531/fk-balahtar.htm>
6. Берков В.П. Двужычная лексикографія: Учебник / В.П. Берков. – 2е изд. – М.: ООО «Издательство Астрель», 2004. – 236 с.
7. Блажанова О.І., Іванова О.В. Лексикографія: наука чи мистецтво / О.І. Блажанова, О.В. Іванова // «Studia Lingua: актуальні проблеми лінгвістики і методики викладання іноземних мов»: Збірник наукових праць. – Вип. 3. – Київ: Вид-во НУБіП, 2013. – 526 с. – С. 81-83.
8. Брандес М.П., Провоторов В.И. Предпереводческий анализ текста: Учеб. пособ. – 3-е изд., стереотип / М.П. Брандес, В.И. Провоторов. – М.: НВИ – Тезаурус, 2001. – 224 с.
9. Буркут К.С. Норвезько-український словник: засади створення [Текст] / К. С. Буркут // Мовознавство. - 2006. - № 6. - С. 65-69.

10. Бялик В.Д. Перекладознавство: Теорія і практика = Translation Studies: Theory and Practice: підр. для студ. ф-тів іноз. мов / Бялик В.Д., Микитюк І.М., Лукашук М.В. – Чернівці: Золоті литаври, 2012. – 608 с.
9. Вопросы языкознания. – 1978. – № 1. – С. 100 – 108.
10. Гавріченко І.В., Іванова О.В. Розвиток англійської лексикографії / І.В. Гавріченко, О.В. Іванова // «Studia Lingua: Актуальні проблеми лінгвістики і методики викладання іноземних мов»: Збірник наукових праць. – Випуск 4. – К.: ВЦ НУБіП України, 2014. – 390 с. – С. 39-42.
11. Герд А. С. Основы научно-технической лексикографии : как работать с терминологическим словарем / А. С. Герд.– Л.: ЛГУ, 1985. – 69 с.
12. Гопак І.М., Королік І.М., Іванова О.В. Сучасні обрії англійської лексикографії / І.М. Гопак, І.О. Королік, О.В. Іванова // Studia Lingua: Актуальні проблеми лінгвістики і методики викладання іноземних мов: Збірник наукових праць.– Випуск 5. –К.: ЦП «Компринт», 2015. – С.12-16.
13. Горещкий П.Й. Історія української лексикографії / П.Й. Горещкий. – К. : Видавництво АН УРСР, 1963. – 241 с.
14. Городецкий Б.Ю. Проблемы и методы современной лексикографии / Б.Ю. Городецкий // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XIV. – М., 1983. – С.5
15. Горошкіна О. «Не бійтесь заглядати у словник...» (Лексикографічна робота у 10 класі) / О. Горошкіна // Дивослово. – 2000. – №9. – С. 33-35.
16. Гринёв С.В. Введение в терминологическую лексикографию: Учебное пособие / С.В. Гринёв. – М., 1986. – 103 с.

17. Грінченко Б.В. Словарь української мови у 4 т. / Б.В. Грінченко. – К., 1907 – 1909. - 2971 с.
18. Гучук О., Іванова О.В. Основи комп'ютерної лексикографії / О. Гучук, О.В. Іванова // «Studia Lingua: актуальні проблеми лінгвістики і методики викладання іноземних мов»: Збірник наукових праць. – Вип. 3. – Київ: Вид-во НУБіП, 2013. – 526 с. –С 113-115.
19. Демська О. Вступ до лексикографії / О. Демська. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 266 с.
20. Денисов П.Н. Единицы словаря / П.Н. Денисов // Национальная специфика языка и её отражение в нормативном словаре / Отв. ред. Ю.Н. Караулов. – М., 1988. – С. 48-52.
21. Денисов П.Н. Основные проблемы теории лексикографии: Автореф. дис. д-ра филол. наук / П.Н. Денисов. – М., 1976. – 44 с.
22. Дубичинский В.В. Искусство создания словарей. Конспекты по лексикографии / В.В. Дубичинский. – Харьков: ХГПУ, 1994. – С.18-23.
23. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка: учеб. пособ. / В.В. Дубичинский. – М.: Наука: Флинта, 2008. – 432 с.
24. Дубичинский В.В. Теоретическая и практическая лексикография / В.В. Дубичинский. – Wien; Chrokov: Wiener Slawistischer Almanach, 1998. – 156 с.
25. Дубичинський В.В. Українська лексикографія: історія, сучасність та комп'ютерні технології. Навч. посіб. / В.В. Дубичинський. – Харків, 2004. – 164 с.
26. Енциклопедія освіти / АПН України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

27. Заваруева И. И. Об одной возможности классификации электронных словарей / И. И. Заваруева // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія філологія. Вип. 50. — Харків, 2007. — № 765. — С. 67-70.
28. Іваницький Р.В. П'ятитомний тлумачний словник з інформатики / Р.В. Іваницький, Т.Р. Кияк. — К., 1995. — 372 с.
29. Іванова О.В. Антропоцентрична парадигма мови у сучасній лінгвістиці / О.В. Іванова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України / Серія «Філологічні науки» / Редкол. : Д.О. Мельничук (відп.ред.) та ін. — К.: ВЦ НУБіП України, 2013. — Вип. 186, Ч. 2. — 225 с. — С.67-73.
30. Іванова О.В. Збірник тестових завдань із навчальної дисципліни «Спецкурс з основ укладання галузевих глосаріїв» / О.В. Іванова. — К.: ЦП «Компринт», 2015. — 142 с.
31. Іванова О.В. Компютерна лексикографія: проблеми та перспективи / О.В. Іванова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки» / Редкол.: С.М. Ніколаєнко, (відп. ред.) та ін. — К.: Міленіум, 2016. - Вип. 209. - С. 62-67.
32. Іванова О.В. Основи укладання галузевих глосаріїв: методичні рекомендації для проведення практичних занять / О.В. Іванова. — Київ: ЦП «Компринт», 2016. — 72 с.
33. Іванова О.В. Перекладацька еквівалентність і способи її досягнення / О.В. Іванова // Національні записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць / укладачі: І.В. Ковальчук, С.В. Новоселецька. —

Острого: Видавництво Національного університету « Острозька академія», 2014. – Вип. 48. – 328 с. – С. 280–283.

- 34.Іванова О.В. «Спецкурс з основ укладання галузевих глосарійв» як форма підготовки майбутніх філологів (перекладачів) до професійної діяльності / О.В. Іванова // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Зб. статей: - Ялта: РВВ КГУ, 2013. – Вип. 41. – Ч.3. – 608 с. – С. 268-273.
- 35.Іванова О.В. Тезаурус мови і лінгвістичне конструювання / О.В. Іванова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»: збірник наукових праць / укладачі: І.В. Ковальчук, Л.М. Коцюк, С.В. Новоселецька. – Острого: Видавництво національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 43. – 318 с. – С. 121 – 123.
- 36.Іващенко В.Л. Концептуарія основних понять термінографії / В.Л. Іващенко/ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://term-in.org/goods/15-1-1-1/category/29/>
- 37.Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус языка / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1981. – 367 с.
- 38.Карпіловська Є.А. Вступ до комп'ютерної лінгвістики / Є.А. Карпіловська. —Донецьк: Юго-Восток, 2003. – 188 с.
- 39.Касарес Х. Введение в современную лексикографию / Х. Касарес. – М.: Изд-во иностр. литературы, 1958. – 364 с.
- 40.Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода / В.Н. Комиссаров. – М.: ЛКИ, 2007. – 176 с.
- 41.Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В.Н. Комиссаров. – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.

42. Комова М. Українське термінологічне словникарство / М. Комова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / [відп. ред. проф. Л.О. Симо нен ко]. – К. : КНЕУ, 2003. – Вип. VIII. – С. 289-292.
43. Концепція Державної цільової програми розвитку Національної словникової бази на 2009-2015 роки // Вісник НАН України. – 2009. – №3 – С. 35-39.
44. Кочерга О. Тенденції української термінологічної лексикографії / О. Кочерга, Н. Непийвода // Урок української. – 2000. – № 3. – С. 25-29.
45. Кузнецова Э.В. Лексико-семантические группы русских глаголов / Э.В. Кузнецова. – Свердловск, 1988.
46. Кульчицька Т. Українська лексикографія: бібліографічний покажчик. / Т. Кульчицька. – Львів: Наукова бібліотека ім. В. Стефаника, 1999. – 359 с.
47. Ладо Р. Лингвистика поверх границ культур // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XXV: Контрастивная лингвистика. – М., 1989. – С. 32-63, с. 34-35.
48. Латышев Л.К. Курс перевода. Эквивалентность перевода и способы её достижения / Л.К. Латышев. – М.: Международные отношения, 1981. – 198 с.
49. Латышев Л.К. Перевод: теория, практика и методика преподавания / Л.К. Латышев, А.Л. Семенов. – М.: Академия, 2003. – 192 с.
50. Левицький М. Українські електронні словники – це вже реальність. [Електронний ресурс] / М. Левицький // Наше слово. – 2003. – № 13. – Режим доступу : http://nslowo.free.ngo.pl/puls_ukrajiny/Elektronni_slowny_ky.htm

51. Лейчик В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. - Bialystok, 1998. - 181с.
52. Лисиченко Л. А. Лексикология сучасної української мови: Семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. - Харків: Вища шк., 1977. - С. 8-17.
53. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. - К.: Знання, 2004. - 326 с.
54. Мариневич А.С. Иванова О.В. Вплив комп'ютерних технологій на творення словників / А.С. Мариневич, О.В. Иванова // «Studia Lingua: Актуальні проблеми лінгвістики і методики викладання іноземних мов»: Збірник наукових праць. - Випуск 4. - К.: ВЦ НУБіП України, 2014. - 390 с. - С.79-82.
55. Минаева Л.В. Лексикология и лексикография английского языка: учеб. пособие / Л.В. Минаева. - М.: АСТ: Астрель, 2007. - 222 с.
56. Моисеев М.В. Лексикография английского языка: учебно-методическое пособие: для студентов специальностей 022900 «Перевод и переводоведение» и 022600 «Теория и методика преподавания иностранных языков» / М.В. Моисеев. - Омск: Изд-во ОмГУ, 2006. - 92 с.
57. Морковкин В.В. Опыт идеографического описания лексики / В.В. Морковкин. - М.: Изд. Моск. ун-та, 1977. - 168 с.
58. Морковкин В.В. Типология филологических словарей / В.В. Морковкин // *Vocabulum et vocabularium*. - Харьков, 1994. - Вып. 1. - С. 13-23.
59. Морковкин В.В. Учебная лексикография как особая лингводидактическая дисциплина / В.В. Морковкин // *Актуальные проблемы учебной лексикографии*. - М., 1977. - С. 28-37.

60. Москаленко А.А. Нарис історії української лексикографії / А.А. Москаленко. – К: Рад. шк./, 1961. – 162 с.
61. Паршин А.Н. Теория и практика перевода / А.Н. Паршин. – М.: Русский язык, 2000. – 161 с.
62. Перебийніс В.І., Сорокін В.М. Традиційна та комп'ютерна лексикографія. Навч. посіб. / В.І. Перебийніс, В.М. Сорокін. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2009. – 218 с.
63. Полюга Л. Нічого в них не вийде! / Л. Полюга // АУДИТОРІЯ, 22-28 березня, 2007, ч.8 (2568) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Work/Pol'uha_01_rezonans.htm
64. Полюга Л. Передумови укладання нового словника термінів будівництва й архітектури / Л. Полюга // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць / [відп. ред. проф. Л.О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2007. – Вип. VII. – С. 343-347.
65. Полюга Л. Українське словництво за десять років незалежності / Л. Полюга // Аудиторія. 2003. Ч. 4. - С. 10.
66. Русанівський В.М., Клименко Н.Ф. Від універсальної бази лінгвістичних знань до комп'ютерного укладання словників / В.М. Русанівський, Н.Ф. Клименко // Мовознавство. – 1996. - №4-5. – С.3-10.
67. Сидоренко О.М. Українська комп'ютерна лексикографія як важливий інноваційний чинник навчального процесу / О.М. Сидоренко // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – Вип. XXIII. – Частина 1. – С. 524-528.
68. Симоненко Л. Актуальні проблеми сучасного українського термінознавства / Л. Симоненко // Українська термінологія і

- сучасність : зб. наук. праць. [відп.ред. проф. Л.О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 9-15.
- 69.Симоненко Л. Термінологічні справи сьогодення / Л. Симоненко // Українська наукова термінологія. – 2009. – № 2. – С. 3-8.
- 70.Симоненко Л. Українська термінологічна лексикографія за роки незалежності: здобутки і втрати / Л. Симоненко // Українська термінологія і сучасність. – Вип. V. – 2003. – С. 18-22.
- 71.Степанюк М. У світі словників / М. Степанюк // Українська мова і література в середній школі, гімназіях, ліцеях, колегіумах. – 2005. – №2. – С. 107-111.
- 72.Ступин Л.П. Лексикографія англійського язика / Л.П. Ступин. – М.: Высшая школа, 1985. – 168 с.
- 73.Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева. – М., 1989. – С.138-139.
- 74.Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / [за ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1973. – С. 5–8.
- 75.Сучасна українська літературна мова: підручник / [за ред. А. П. Грищенка]. – К., 1997. – С. 98–148.
- 76.Сучасна українська літературна мова: підручник / [за ред. М. Я. Плющ]. – К., 2000. – С. 116–121.
- 77.Сучасна українська мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. – 4-те вид. – К.: Либідь, 2008. -488с.
- 78.Тебеть О., Іванова О.В. Словник – продукт національної культури / О. Тебеть, О.В. Іванова // «Studia Lingua: актуальні проблеми лінгвістики і методики викладання іноземних мов»: Збірник

- наукових праць. – Вип. 3. – Київ: Вид-во НУБіП, 2013. – 526 с. – С. 209-212.
- 79.«Українська мова» : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енциклопедія. – 2000. – 752 с.: іл.
- 80.Философский энциклопедический словарь. – М., 1983. – С. 257.
- 81.Хаютин А.Д. Термин, терминология, номенклатура: Учеб. пособ. / А.Д. Хаютин. - Самарканд, 1972. - 129с.
- 82.Цывин А.М. К вопросу о классификации русских словарей / А.М. Цывин // ВЯ. – 1978. - №1.
- 83.Шилихина К.М. Теоретическая и практическая лексикография: учебное пособие / К.М. Шилихина. – Воронеж, 2006. – 57 с.
- 84.Широков В. А. Всеукраїнський лінгвістичний діалог у контексті теорії лексикографічних систем // Український мовно-інформаційний фонд НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ulif.org.ua/ulp/html/>
- 85.Широков В. А. Феноменологія лексикографічних систем / В. А. Широков. – К. : Наукова думка, 2004. – 328 с.
- 86.Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике / Л.В. Щерба. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1958. – 180 с.
- 87.Щерба Л.В. Опыт общей теории лексикографии / Л.В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Ленинград, 1974. – С. 265 – 304.
- 88.Щербин В.К. Вселенная в алфавитном порядке / В.К. Щербин. – Минск: Народная асвета, 1987. – 80 с.
- 89.Al-Kasimi, Ali M. Linguistics and Bilingual Dictionaries / Ali M. Al-Kasimi. – Leiden, 1977.

90. Berg D. A guide to the Oxford English Dictionary / D. Berg. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – 206 p.
91. Bryson B. The mother tongue: English and how it got that way / B. Bryson. – N.Y.: Perennial, 1990. – 270 p.
92. Burchfield R. The English Language / R. Burchfield. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 208 p.
93. Calzolari N. Computer-Aided Lexicography: Dictionaries and Word Data Bases / N. Cazolini // Computational Linguistics / Ed. by E.S. Batori, W. Lenders, W. Putschke. – Berlin; N.Y., 1989. – P. 510-519.
94. Ciobanu G. Peculiarities of Terminography / G Ciobanu // Buletinul Științific al Universității “Politehnica” din Timișoara. – Tom 2. Seria Limbi moderne. – 2003. – P. 59-64.
95. Choose the right word: a contemporary guide to selecting the precise word for every situation. – New York: Harper-Collins, 1997 – XII, – 532 p.
96. Fisher R. Lexical change in present-day English: A corpus-based study of the motivation, institutionalization, and productivity of creative neologisms / Roswitha Fisher. – Tübingen: Narr, 1998. – IX, – 209 p.
97. Geeraerts D. Dictionary Classification and the Foundations of Lexicography / D. Geeraerts // I.T.L.Review 63. – 1984. – P. 37-63.
98. Hartmann R.R.K. (ed.) Dictionaries and Users / R.R.K. Hartmann. – Exeter, 1979.
99. Hartmann R.R.K. Lexicography: Principles and Practice / R.R.K. Hartmann. – L.; N.Y., 1983.
100. Ivanova O. Communicative and Pragmatic Peculiarities of English Technical Terms and their Translation into Ukrainian / O. Ivanova // Актуальні проблеми романо-германської філології та

- прикладної лінгвістики: науковий журнал. – Вип. 11-12. (Частина 1).– Чернівці: Чернівецький нац. Університет імені Юрія Федьковича, 2016. – С. 235-238.
101. Ivanova O. Key tasks and prospects of Terminography / O. Ivanova // Молодий вчений. – Херсон: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2014. – №11 (14). – С. 136-139.
  102. Kromann H.-P., Riiber T., Rosbach P. Principles of Bilingual Lexicography // W.D.D. – 1991. – V.3. – P. 2711 – 2728.
  103. Landau S.I. Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography / S.I. Landau. Cambridge: University Press, 1996. – 370 p.
  104. McCrum R. and others. The story of English: Third Revised Edition / R. McCrum. – N.Y.: Penguin Books, 2003. – 468 p.
  105. Pavliuk V., Ivanova O. The Use of Computer Technologies in the Lexicography / V. Pavliuk, O. Ivanova // Current Trends in Young Scientists Researches: book of Paper // All Ukrainian Scientific and Practical Conference (April 16, 2014). – Житомир: ЖДТУ, 2014. – 200 с. – С.95-96.
  106. Problems in Lexicography ed by F.W. Householder and Sol. Saporta. Bloomington: Indiana University, 1975. – P. 3-6.
  107. Wiersbicka A. Lexicography and conceptual analyses. – Ann Arbor, MI: Karoma, 1985, – 368 p.
  108. Winchester S. The Meaning of Everything. The Story of the Oxford English dictionary / S. Winchester. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 260 p.
  109. Zgusta L. Lexicography, its theory, and linguistics / L. Zghusta // Dictionaries. – 1992/93. - № 14. – P.130-138.

Список лексикографічних джерел

1. Англо-український словник / Є.І. Гороть, Л.М. Коцюк, Л.К. Малімон, А.Б. Павлюк; під загальним керівництвом Є.І. Гороть. – Вінниця: Нова книга, 2006. -1700 с.
2. Англо-український словник / Л.М. Подвезько, М.І. Балла. – К.: Радянська школа, 1974. – 663 с.
3. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440с.
5. Відкритий словник виправлень суржику [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mova.info/Page3.aspx?l1=191>
6. Географія: словник-довідник / [авт.-уклад. Ципін В.Л.]. –Х.: Халімон, 2006. –175 с.
7. Годована М.П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності / М.П. Годована; за ред. Л.В. Туровської. – К. : Наук. думка, 2009. – 176 с.
8. Граматичний словник українських дієслів з італійськими еквівалентами [Електронний ресурс] / Л. Алексієнко, І. Козленко, Ф. Фічі-Джусті, І. Двізова-Паладжі. – Режим доступу: <http://www.mova.info/italvoc.aspx>
<http://www.mova.info/italvoc.aspx?l1=94>
9. Деркач П.М. Короткий словник синонімів української мови / П.М. Деркач. – К.: Радянська школа, 1960. – 188 с.
10. Дорошенко Т.С. Словник українського правопису. – Харків: «Торсінг плюс», 2009. – 640 с.

11. Дубічинський В.В. Словник–мінімум термінів ділової української мови /В.В. Ду бичинський, О.М. Кримець, С.М. Чернявська. – Харків : НТУ «ХП», 2002 – 60 с.
- 12.Енциклопедія українознавства: у 10-ти т. Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. – Мюнхен ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1955. –Т.10 - 1984. – 230 с.
- 13.Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
- 14.Загнітко А.П. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я / А. П. Загнітко, І. А. Щукіна. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2008. – 704с.
- 15.Зембинська Т.М. Російсько-український та українсько-російський словник термінів сільськогосподарської техніки / Т.М. Зембинська, І.В. Морозов, В.В. Дубічинський. – Харків : ХТУСГ, 2004. – 224 с.
- 16.Зубков М.Г. Українська мова: універсальний довідник / М.Г. Зубков. – Х.: ВД «Школа», 2004. – 496 с.
- 17.Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – К. : Українська книга, 2004. – 448 с.
- 18.Козоріз Г.Г. Словник еколого-економічних термінів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г. Г. Козоріз ; Національний банк України; Львівський банківський ін-т. – Л.: ЛБІ НБУ, 2006. – 128 с.
- 19.Короткий словник-довідник термінів спорту та фізичної культури: навчальний посібник / укладачі: Ю.О. Маркітантов, В.Ю. Маркітантова. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – 68 с.

20. Лещинська В.М. Німецько-український словник / В.М. Лещинська, О.Г. Мазний, К.М. Сільвестрова. – К.: Радянська школа, 1958. – 1053 с.
21. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
22. Мюллер В. Великий німецько-український словник / В. Мюллер. – К.: Чумацький шлях, 2005. – 792 с.
23. Російсько-український коксохімічний словник / укладачі: Рудика В., Брайловська Н., Зінгерман Ю., Коцюба Г., Шаповал Ю., Шевгота А. – Харків, 2007. – 504 с.
24. Російсько-український словник з інженерних технологій / укладачі: М. Ганіткевич, Б. Кінаш – Львів: Ліга-Прес, 2005. – 1024 с.
25. Російсько-український словник організаційно-економічних та супутніх термінів: словник / В.В. Бондаренко, О.М. Гавриць, М.І. Ларка; рец. В.В. Дубічинський, І.О. Оржицький ; Харківський політехнічний ін-т, нац. техн. ун-т. – Харків: НТУ «ХП», 2001. – 120 с.
26. Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури: в 2 т. / укладачі: С. Жуковський, Р. Кінаш, Л. Полюга, В. Базилевич, Н. Дрівко; за ред. Р. Кінаша. – Львів: Ліга-Прес, 2007. – Т. 2: Українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури. – 488 с.
27. Семантичний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mova.info/semvoc.aspx?l1=193>
28. Словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. – К.: Міленіум, 2002. – 260 с.

29. Словник української біологічної термінології: близько 80000 термінів / відп. ред.: акад. Д.М. Гродзинський, проф. Л.О. Симоненко. – К.: КММ, 2012. – 744 с.
30. Словник юридичних термінів : навч. посіб. / укл. В.П. Марчук ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом МАУП. – К.: [Б. в.], 2003. – 115 с.
31. Струганець Л. В. Культура мови: словник термінів / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.
32. Сучасний тлумачний словник української мови: 65000 слів / за ред. В.В. Дубічинського. – 2006. – 1008 с.
33. Тезаурус з лінгвістичної термінології. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mova.info/mov_thes.aspx?l1=68
34. Термінологічний словник-довідник з будівництва та архітектури / Р.А. Шмиг, В.М. Боярчук, І.М. Добрянський, В.М. Барабаш ; за заг. ред. Р.А. Шмига. – Львів, 2011. – 222 с.
35. Туровська Л.В. Нові слова і значення: словник / Л.В. Туровська, Л.М. Василькова; відп. ред. Л.О. Симоненко. – К.: Довіра, 2008. – 271 с.
36. Український лінгвістичний портал «Словники України» on-line [Електронний ресурс] / В. А. Широков, І. В. Шевченко, О. Г. Рабулець, О. М. Костишин, М. М. Пещак. – Режим доступу : <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>
37. Український національний лінгвістичний корпус. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lcorp.ulif.org.ua/virt_unlc/
38. Українсько-російський словник наукової термінології / за заг. ред. Л.О. Симоненко. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 416 с.

39. Українсько-російський термінологічний словник // Спадисті дахи: черепиця: довідник / [укр. Редакцією довідника на матеріалах фірми Kurp Ceramica Sp. z. o. o. (Республіка Польща) за участю А. Ткачук підгот. Б. Якимович (Львів, Україна)]. – Львів: [Галицька Видавнича Спілка], 2002. – 327 с.
40. Чотиримовний словник термінів з хімії та фізики [Електронний ресурс] / У. Грубе, М. Корнілов, О. Білодід, В. Перебийніс, І. Біленко, Т. Єгорова та ін. – Режим доступу : <http://www.mova.info/Page3.aspx?l1=60>
41. Benyuk O. Ukrainian-English, English-Ukrainian: Hippocrene standart dictionary / Olesj Benyuk, Raisa Galushko. – New York: Hippocrene books, 1995. – 286 p.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Іванова Оксана Вікторівна

**ОСНОВИ УКЛАДАННЯ ГАЛУЗЕВИХ ГЛОСАРІЇВ.
КУРС ЛЕКЦІЙ**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Третє видання, доповнене і виправлене

Друкується в авторській редакції

Формат 60x90/16 Тираж 100 пр. Ум.др.арк.14,25 зам. №
Видавець і виготовлювач ДДП «Експо-Друк»